

**MİLLİ MÜCADELE'DE SANDIKLI VE ÇEVRESİ
(1919-1922)**

Ordam Münevver AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Nisan 2012

Afyonkarahisar

TC
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MİLLİ MÜCADELE'DE SANDIKLI VE ÇEVRESİ
(1919-1922)**

Hazırlayan

Ordam Münevver AYDIN

Danışman

Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2012

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “*Milli Mücadele’de Sandıklı ve Çevresi (1919-1922)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12.04.2012

Ordam Münevver Aydın

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

.....

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

.....

Doç. Dr. Sadiye TUTSAK

.....

Tarih anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Ordam Münevver Aydın'ın "*Milli Mücadele'de Sandıklı ve Çevresi (1919-1922)*" başlıklı tezi 12.04.2012 tarihinde saat 13.00'da Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmenliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Karakaş

MÜDÜR

YÜKSEKLİSANS TEZ ÖZETİ

MİLLİ MÜCADELE'DE SANDIKLI VE ÇEVRESİ (1919-1922)

Ordam Münevver AYDIN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

NİSAN 2012

Danışman: Doç. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Sandıklı İlçesi; Osmanlı Devleti döneminde Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı bir kazadır. Bu dönemde Çivril (Şeyhli) ve Dinar (Geyikler) Sandıklı kazasının nahiyeleridir. Cumhuriyetin ilanından sonra Sandıklı ve Dinar Afyonkarahisar'a bağlı birer ilçe konumuna gelirken, Çivril nahiyesi Denizli iline bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle birlikte başlayan gelişmelerden Sandıklı ve çevresi de etkilenmiştir. İşgalin hemen arkasından İstanbul'daki sorumlulara protesto telgrafları çekilerek işgale karşı tepki gösterilmiştir. Tüm yurttaki olduğu gibi Sandıklı ve çevresinde de Kuva-yı Milliye teşkilatları oluşturulmuştur.

Yunan işgallerinin iç bölgelere doğru ilerlemesiyle birlikte Sandıklı, Çivril ve Dinar 12. Kolordu emrine girmiştir. Çivril ve Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Yunanlıların işgal sahası içerisine giren Sandıklı, 8-11 Ağustos 1921 ve 6 Eylül 1921 tarihleri arasında üç defa işgale uğramıştır. 12 Eylül 1921 tarihinde Yunanlıların Sandıklı'dan geri çekilmeleriyle birlikte ilçe Yunan işgalinden kurtulmuştur. 27 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar, 30 Ağustos 1922 tarihinde de Çivril işgalden kurtulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sandıklı, Dinar, Çivril, Milli Mücadele, İşgal.

ABSTRACT

THE SANDIKLI AND SURROUNDINGS IN THE NATIONAL STRUGGLE (1919-1922)

Ordam Münevver AYDIN

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF HISTORY

APRIL 2012

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Sandıklı Town which joined to Karahisar-ı Sahib Sancak was a small district at the period of Ottoman Empire. At this period Çivril (Şeyhli) and Dinar (Geyikler) were villages which were joined to Sandıklı district. After proclamation of Republic while Sandıklı and Dinar were joined to Afyonkarahisar as towns, Çivril was joined to Denizli City.

Sandıklı and its arounds were affected by the last terms of Ottoman Empire and the progresses which were started because of Greek invasion to İzmir 15th of May. Just after the invasion, reactions to the invasion was shown by sending protest telegraphs to the people in charges in İstanbul. National Powers organizations were formed in Sandıklı and its circle. With Greek invisions' forwarding to the inner regions, Sandıklı, Çivril and Dinar were taken to the direction of 12. Army Corps.

After Çivril and Afyonkarahisar were occupied by Greeks, Sandıklı stayed in the invasion region. It was occupied three times by Greeks on 8th-11th of August, in 1921 and on 6th of September in 1921. With retreating of Greeks on 12th of September in 1921 from Sandıklı it was released from Greeks invasion. Afyonkarahisar was released from invasion on 27th of August in 1922 and Çivril was released from invasion on 30th of August in 1922.

Key Words: Sandıklı, Dinar, Çivril, National Struggle, Occupation.

ÖNSÖZ

“*Milli Mücadele’de Sandıklı ve Çevresi (1919-1922)*” adlı bu çalışma, Milli Mücadele açısından önemli bir yere sahip olan Afyonkarahisar ilinin Sandıklı ilçesi ve çevresini ele almaktadır. Sandıklı çevresine değinilirken ağırlıklı olarak Afyonkarahisar ili ile aynı ilin Dinar ilçesi ve Denizli ilinin Çivril ilçesine yer verilmiştir. Çünkü İzmir’in işgali sonrasında Yunan işgallerinin iç kesimlere doğru ilerlemesiyle birlikte Sandıklı, Afyonkarahisar, Çivril ve Dinar Batı Cephesi’nde 12. Kolordu sorumluluğunda olan bölgelerdir. Bu güne kadar Milli Mücadele döneminde Sandıklı ve çevresini inceleyen akademik anlamda herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu araştırmaya sevk etmiştir.

Çalışmada kullanılan belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinden temin edilmiştir. Bunun yanında Milli Kütüphane, Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, Sandıklı Halk Kütüphanesi ve Afyonkocatepe Üniversitesi Kütüphanesinden konuyla ilgili kaynaklar taranmıştır. Yine bu dönemle ilgili olarak *Hâkimiyet-i Milliye*, *Tasvir*, *İkdam* ve *Vakit* gazeteleri incelenerek Sandıklı ve çevresini ilgilendiren haberler derlenmiştir. Afyonkarahisar Yurt İçi Batı Bölge Komutanlığı tarafından 1982 yılında merkez ve köylerdeki okul müdürleri, öğretmenler ve köy imamlarına, Milli Mücadele’ye tanık olmuş kişiler ile yaptırılan röportajlardan yararlanılarak, Sandıklı’da Milli Mücadele’ye tanık olmuş kişilerin hatıralarından yararlanılmıştır.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “*I. Dünya Savaşı ve Sonrasında Meydana Gelen Olaylar*”, ikinci bölüm “*Milli Mücadele Başlarken Sandıklı ve Çevresi*”, üçüncü bölüm “*İşgal Yıllarında Sandıklı Kazası*”, dördüncü bölüm ise “*Sandıklı Kazası’nın İşgalden Kurtuluşu*” başlıklarını taşımaktadır.

Çalışmayı hazırlarken Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde dönemi aydınlatan çok az sayıda belgeye ulaşılmıştır. Bu sebeple, “*İşgal Yıllarında Sandıklı Kazası*” ve “*Sandıklı Kazası’nın İşgalden Kurtuluşu*” başlıklı bölümlerde ağırlıklı olarak Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi belgelerinden yararlanılmıştır. Arşiv belgelerinin bir kısmının yıpranmış olması çevirilerinde zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur.

Yerel bir tarih araştırması olan bu çalışma ile Sandıklı ve evresinin Milli Mücadele'ye ne gibi katkıları olmuş, bölgede ve çevresinde meydana gelen Yunan işgalleri ve zulümleri, burada bulunan kolordu ve komutanlıkların faaliyetleri, yöre halkının yaşadıkları ve işgallere olan tepkileri gibi konular ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tüm araştırmalarım sırasında ve tezin hazırlanmasında bana yardımcı olan, takip edilmesi gereken yöntem konusunda beni yönlendiren sayın hocam Doç. Dr. Ahmet Altıntaş'a ve bana maddi, manevi desteklerini esirgemeyen babam Emekli ğretmen Asım Aydın'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ordam Münevver AYDIN

Afyonkarahisar Nisan 2012

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi

GİRİŞ	1
1. SANDIKLI ADININ KÖKENİ	1
1. SANDIKLI TARİHÇESİ	2
2. SANDIKLI'NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	5
1.1. DAĞLARI.....	5
1.2. OVALARI.....	6
1.3. İKLİMİ VE BİTKİ ÖRTÜSÜ	7
1.4. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	7
2. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ SANDIKLI KAZASI	8
2.1. SANDIKLI KAZASI'NDA İDARİ YAPI	8
2.2. NÜFUS.....	10
2.3. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

1. I. DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ.....	15
1.1. MONDROS MÜTAREKESİ VE İLK İŞGALLER	19
1.2. PARİS BARIŞ KONFERANSI (18 OCAK 1919).....	21
1.2.1. Yunan Başbakanı Venizelos'un Toprak Talepleri.....	23

1.2.2. İzmir ve Çevresinin Yunanistan'a Bırakılması.....	25
2. İŞGAL ÖNCESİ İZMİR'DEKİ DURUM	27
3. İZMİR'İN İŞGALI	29
4. İZMİR'İN İŞGALİNİN SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE ETKİLERİ	30
4.1. İŞGALE SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE GÖSTERİLEN TEPKİLER	30
4.2. İZMİR'İN İŞGALI SONRASI GÖÇMENLER	32
4.2.1. Hilâl-i Ahmer Beşinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Dinar Şubesi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN SANDIKLI VE ÇEVRESİ

1. SANDIKLI KAZASI'NDA EŞKİYALIK OLAYLARI	36
2. SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE KUVA-YI MİLLİYE HAREKETLERİ... 37	
2.1. SANDIKLI KUVA-YI MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ	38
2.1.1. Sandıklı Müfrezesi'nin Kuruluşu	39
2.1.2. Sandıklı Müfrezesi Alaylarının Kuruluşu ve Konuş Yerleri	40
2.1.3. Sandıklı Amele Taburu	42
2.2. DİNAR HEYET-İ MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ.....	45
2.3. ÇİVRİL KUVA-YI MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ.....	47
3. SANDIKLI ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGALLERİ.....	49
3.1. AFYONKARAHİSAR'IN İŞGALI	49
3.1.1. Afyonkarahisar'ın İlk İşgali.....	50
3.1.2. Afyonkarahisar'ın İkinci İşgali.....	52
3.2. ÇİVRİL'İN İŞGALI	53
3.2.1. Çivril'in İlk İşgali.....	54
3.2.2. Çivril'in İkinci İşgali.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İŞGAL YILLARINDA SANDIKLI KAZASI
(8 AĞUSTOS-6 EYLÜL 1921)

1. İŞGAL ÖNCESİNDE SANDIKLI KAZASI	57
1.1. OCAK 1921'DEN II. İNÖNÜ SAVAŞI SONUNA KADAR SANDIKLI	57
1.1.1. 2. Süvari Tümeninin Sandıklı'da Yerleşmesi	58
1.1.2. Miralay Şefik Bey'in Sandıklı ve Dinar Havalisi Komutanlığı.....	60
1.1.3. II. İnönü Savaşı Sonrasında Sandıklı ve Çevresi	62
2. SANDIKLI'NIN İLK İŞGALİ.....	64
2.1. SANDIKLI MÜFREZESİ VE YUNANLILARIN FAALİYETLERİ.....	64
2.1.1. Sandıklı Müfrezesi'ne Cephane Gönderilmesi.....	64
2.1.2. Sandıklı Müfrezesi'nin İslamköy Baskını.....	65
2.1.3. Sandıklı ve Çevresinde Devam Eden Yunan Faaliyetleri.....	67
2.1.4. Mürettep Tümen'in Kuruluşu	71
2.1.5. Sandıklı Müfreze Karargâhının Nakli	72
2.2. SANDIKLI'DA YUNAN TAARRUZLARININ ARTMASI	73
2.3. 6. TÜMENİN SANDIKLI'DA TOPLANMASI.....	77
2.4. YUNANLILARIN SANDIKLI'YI İLK İŞGALİ	78
3. SANDIKLI'NIN İKİNCİ İŞGALİ	81
3.1. YUNAN TAARRUZ PLÂNI.....	81
3.2. SANDIKLI'NIN YUNANLILAR TARAFINDAN İKİNCİ İŞGALİ.....	82
3.3. YUNANLILARIN GERİ ÇEKİLMESİ VE İLERİ HAREKÂTI.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SANDIKLI KAZASI'NIN İŞGALDEN KURTULUŞU

1. BATI CEPHESİ'NDE YUNAN TAARRUZ GÜCÜNÜN KIRILMASI	88
1.1. YUNANLILARIN SANDIKLI'YI ÜÇÜNCÜ İŞGALİ	89
1.1.1. Yunanlıların Yerini Almak Üzere 6. Tümen Birliklerinin Harekete Geçmesi.....	94

1.2.	SANDIKLI'NIN İŞGALDEN KURTULUŞU VE TAKİP HAREKÂTI...	95
2.	BÜYÜK TAARRUZ'A HAZIRLIK VE BÜYÜK TAARRUZ.....	98
2.1.	SANDIKLI'DA MENZİL HAT KOMUTANLIĞI KURULMASI	100
2.2.	SAD TAARRUZ PLÂNI	102
2.3.	BÜYÜK TAARRUZ'DA SANDIKLI VE ÇEVRESİ.....	108
2.3.1.	Türk ve Yunan Ordularının Genel Durumu	108
2.3.2.	Büyük Taarruz Plânı ve Harekâtı	110
2.3.3.	Büyük Taarruz Harekâtı'nın Başlaması ve Sonucu	112
3.	SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE YUNAN MEZALİMİ.....	118
3.1.	ANGARYA VE ZOR KULLANMA.....	119
3.2.	YAĞMA VE GASPLAR	120
3.3.	YANGINLAR	121
3.4.	TECAVÜZ, İŞGENCE, YARALAMA VE ÖLDÜRMELER.....	122
4.	SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE MİLLİ MÜCADELE TANIKLARI.....	126
	SONUÇ.....	131
	KAYNAKÇA	135
	EKLER.....	154

KISALTMALAR DİZİNİ

AAM.	Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ATASE İSH	Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı, İstiklâl Harbi Arşivi
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOA. A.VRK.	Sadaret Evrak Kalemi
BOA. DH.AYŞ.	Dâhiliye Nezareti Asayiş Kalemi
BOA. DH.EUM.	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalemi
BOA. DH.MB.HPS.	Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı
BOA. DH.MKT.	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
BOA. DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı
BOA. İ.MMS.	Meclis-i Mahsusa İradesi Evrakı
BOA. İ.TNF.	Ticaret ve Nafia İradesi Evrakı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
H.	Hicri
HVS.	Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi
Hz.	Hazırlayan

K.	Kitap
ks.	Kısım
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
T.İ.H.	Türk İstiklâl Harbi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğçerleri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

1. SANDIKLI ADININ KÖKENİ

Sandıklı adının nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler belirtilmiştir. Örneğin; İlçe'nin coğrafi yapısı itibariyle düz bir ovada, dört bir tarafı dağlar (Sandıklı, Akdağ, Kumalar, Bulkaz, Ahır ve Kükürt dağı) ile çevrili ve kısmen çukur bir sahada kurulmuş olmasından ve bu durumun sandık manzarası göstermesinden dolayı Sandıklı denilmesi bu görüşlerden birisidir.¹

Diğer bir görüşe göre, Hititler döneminde bugünkü Sandıklı'nın kurulduğu yerlere, Hitit dilinde sandık anlamına gelen “*Samuka*” adı verilmiştir.² Benzer bir şekilde bu yerleşim biriminin Frigyalılara ait “*Apemis Kivitas*” ya da “*Apemia Kibotos*” adı verilen kasabada kurulduğu ve “*Kibotos*” kelimesinin Grekçe mukaddes sandık anlamına geldiği için ismini buradan aldığı ifade edilmiştir.³ Bu isimlerden farklı olarak W. M. Ramsay “*Küçük Asya'nın Tarihi*” isimli çalışmasında Frigya arazisi içerisinde yer aldığını belirttiği Sandıklı için “*Pentapolis*” adını kullanmıştır.⁴

Halk arasında yaygın olarak bilinen ancak doğruluğu tam olarak kestirilemeyen bir rivayete göre; “*Germiyanoğulları'na bağlı Afyonkarahisar yöresinin hâkimi Sahipataoğulları, Sandıklı'da hüküm süren Bizans beylerinden Sandıklı Kalesi'nin sağlam oluşu ve bu nedenle Sandıklı'nın alınamaması üzerine bir hileye başvurmuştur. Bizans Beyi'nin düğün davetine kırk deve yükü ile seksen sandık hediye götürülmüş. Sandıkların içerisinde de seksen Türk askeri gizlenmiş. Kervan kalenin dışına yüklerini boşaltınca kale kapıları açılmış ve kervan karşılanmış işte tam bu sırada sandıkların içerisinden çıkan Türk askerleri derhal*

¹ Mehmet Ulupınar, “Sandıklı İsmi Nereden Geliyor”, *Sandıklı'nın Dünü Bugünü Dergisi*, İleri Ofset Yay. S. 1, Afyonkarahisar 1996, s. 2.

² Tuğrul Balaban, *Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2006, s. 7.

³ Ömer Fevzi Atabek, *Ömer Fevzi Atabek ve Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Hz. Turan Akkoyun), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay. Yayın. No: 8, Afyon 1997, s. 305.

⁴ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), MEB Yay. Ankara 1961, s. 150-151.

hücuma geçmiş ve Sandıklı Kalesi teslim alınmıştır.” Bu rivayetin sıklıkla anlatılması nedeni ile ilçenin adının Sandıklı olarak kaldığı ifade edilmektedir.⁵

Başka bir rivayete göre, Selçuklu komutanlarından Emir Sanduk 1078 yılında Sandıklı'yı fethederek buraya kendi adını vermiştir.⁶ Nitekim yöredeki Kızık, Kınık, Karasandıklı, Dolathan ve Doğlat gibi o dönemde Afyonkarahisar ve çevresine yerleşen Türk boyları ve Türk beyliklerinin adlarının yerleşim birimlerinin adı olarak günümüze kadar kalması bunu doğrular niteliktedir.⁷

1. SANDIKLI TARİHÇESİ

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olan ve tarih boyunca birçok medeniyete beşiklik eden Sandıklı sırasıyla, Arzavalılar, Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Helenler, Bergama ve Pont krallıkları ile Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır.⁸ Sandıklı'nın bilinen en eski tarihi ise bakır, tunç ve demir devri dönemlerine kadar gitmektedir.⁹

Bakır çağında M.Ö. 2700-2000 yılları arasında Sandıklı'ya 13 km mesafede bulunan Kusura kasabasında Hitit İmparatorluğu'nun temeli olan, Kussar (Kursora) Krallığı hüküm sürmüştür. İngiltere Oxford Üniversitesi adına Arkeolog Dr. Winifred Lamb tarafından 1935, 1936 ve 1937 yıllarında Kusura'da yapılan kazılarda, halen Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen üç ayrı döneme (Kalkolitik, Bakır ve Eti Çağlarına) ait buluntular elde edilmiştir.¹⁰

Hititlerden sonra Frigyalılar döneminde Sandıklı önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, Sandıklı'da Frigyalılara ait Otrus (Çorhisar)¹¹, Bruzus (Karasandıklı), Eucarpeia (Emirhisar), Hierapoeis (Koçhisar) ve Stectorion (Menteş)

⁵ Ali Osman Karakuş, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Tarihte; Sandıklı*, Sandıklı İlçesi Merkez ve Köylerini Güzelleştirme Derneği Yay. S.1, Malatya 2009. s.11; Ulupınar, “Sandıklı İsmi Nereden Geliyor”, s. 2.

⁶ Karakuş, *Sandıklı*, s. 11.

⁷ Üzeyir Yasak, *Sandıklı'da Nüfus ve Şehirsel Gelişim Eğilimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006, s. 31.

⁸ Yasak, *a.g.t.*, s. 34.

⁹ Karakuş, *Sandıklı*, s. 4.

¹⁰ Süleyman Gönçer, *Afyonkarahisar İli Tarihi C.I*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1971, s. 37.

¹¹ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne bağlı Yanıkören Köyü.

adında 5 büyük şehir olduğu ifade edilmektedir.¹² Lidyalılar döneminde ise Sandıklı hakkında fazla bir bilgi yoktur.¹³

Perslerin Anadolu'ya egemen olduğu yıllarda Sandıklı, kervanlarla ulaşım yapanların konaklama yeri olarak önem kazanmaya başlamıştır. Persler, Ege Denizi ile bağlantıyı sağlamak amacıyla Sandıklı güneyindeki Dinar'ı eyalet merkezi haline getirmişlerdir. Bu dönemde, Sardes'ten Pers İmparatorluğu'nun merkezi olan Sus şehrine kadar uzanan bir yol inşa edilmiş, "*Kral Yolu*" olarak da bilinen bu yol Dinar'dan geçmiştir. Dolayısı ile Dinar'ın kuzeyinde yer alan Sandıklı'nın da bu ticaret yolundan hem ekonomik hem de siyasi açıdan etkilendiği tahmin edilmektedir. Helenistik Dönem ile birlikte Sandıklı ve çevresindeki yerleşmelerin önemi artmaya başlamıştır. Çünkü Sandıklı ulaşım imkânları ve sıcak sularının kullanılabilirliği bakımından önemli bir konuma sahiptir.¹⁴

Sandıklı, M.Ö. 72 yılından M.S. 395 yılına kadar Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun "*Synnadik*" iline bağlı "*Pentapolis*" ilçesi, Sandıklı ovasında yer alan Otrus (Çorhisar), Bruzus (Karasandıklı), Eucarpeia (Emirhisar), Hierapoeis (Koçhisar) ve Stectorion (Menteş) adındaki 5 büyük yerleşim biriminin birleşiminden oluşmaktaydı. Pentapolis ilçesinin merkezi ilk önce Emirhisar iken daha sonra Koçhisar olmuştur.¹⁵ Bu şehirler kendi adlarına sikkeler bastırmışlardır. Bu durum o dönemdeki ekonomik hayattaki canlılığın bir göstergesidir. Pentapolis şehirlerinde basılan sikkeler Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi'nde zengin bir koleksiyon olarak sergilenmektedir.¹⁶

Sandıklı, M.S. 395 yılından 1078 yılına kadar Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır.¹⁷ 1072 yılında Sultan Alparslan ölünce yerine geçen Melikşah, Kutalmış oğlu Süleyman ve diğer emirleri Danişmend Gazi, Tutuk, Artuk, Afşin ve Mengücek gibi beyleri Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. Bunların

¹² Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Yay. Ankara 2001, s. 207; Gönçer, *a.g.e.*, s. 67.

¹³ Balaban, *a.g.t.*, s. 8.

¹⁴ Yasak, *a.g.t.*, s. 34.

¹⁵ Ahmet İlaslı, "Höyükler, Ören Yerleri ve Antik Kentler", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, (Yay. Hz. Muzaffer Uyan, İbrahim Köksal, Nermin Avşar), Afyon Valiliği Yay. Yayın No: 21, Afyon 2004, s. 177-178; Gönçer, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁶ Gönçer, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁷ Gönçer, *a.g.e.*, s. 220.

her biri ayrı bir koldan Anadolu'ya saldırmışlar ve Kayseri yakınlarında Bizans ordusunu bozguna uğratmışlardır. Böylece Anadolu'nun kapıları ardına kadar Türklere açılmıştır.¹⁸ Afyonkarahisar bu dönemde Dolathan ve Emir Sanduk Bey'in kuvvetleri tarafından Akdağ kesimine kadar tamamen fethedilmiş, Sandıklı da bu beylerden Emir Sanduk tarafından ele geçirilmiştir.¹⁹

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Anadolu'da Beylikler dönemi başlamıştır. Bu dönemde Sandıklı, Germiyanogulları Beyliği'nin hâkimiyeti altına girmiştir.²⁰ Germiyanogulları Sandıklı'da bir kale yaptırmışlardır. Höyük üzerine inşa edilen ve halen bir bölümü ayakta duran "*Hisar Kalesi*"nin kitabesinde; kalenin, 1325 miladi yılında Germiyan Sultanı olan Çelebi Hüsameddin Yakup bin Umur Bey tarafından Mimar Çoban'a yaptırılmış olduğu ve o dönem Sandıklı'sının "*Bolluk ve bereket içerisinde bir kaza ...*" olduğundan bahsedilmektedir. Aynı dönemde, Alamescit köyü ile Yavaşlar kasabasında birer cami ile Sandıklı'da Küçük Hamam adı ile bilinen hamam ve Yeni (Keçi) Camii avlusundaki han yapılmıştır.²¹

Afyonkarahisar ve çevresi bir süre Sahipataogulları'nın hâkimiyeti altında kalmış, 1341 tarihinden sonra Germiyanogulları'nın yönetimine girmiştir. Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı idaresine girmiş, ancak Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Germiyan hükümdarı II. Yakup Bey'in eline geçmiştir. 1428 yılında Yakup Bey'in vefatından sonra onun vasiyeti üzerine kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Böylece Germiyanogulları'ndan sonra Sandıklı'da da Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır.²² Osmanlı Devleti döneminde Karahisar-ı Sahib Sancağı Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti sınırları içerisine dâhil olurken, Sandıklı da Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı önemli bir kaza konumuna gelmiştir.²³

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Milli Mücadele yıllarında memleketin bütün şehir, kasaba ve köyleri gibi Sandıklı da oldukça zor dönemler geçirmiştir. 8 ile 11 Ağustos 1921 ve 6 Eylül 1921 tarihlerinde Yunanlılar tarafından kısa süreli de

¹⁸ Gönçer, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁹ Gönçer, *a.g.e.*, s. 236-240.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (4. Baskı) TTK Yay. S. VIII, Ankara 1988, s. 51-53.

²¹ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 43-44; Karakuş; *Sandıklı*, s. 72.

²² Feridun Emecen, "Afyonkarahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. I*, İstanbul 1988, s. 444.

²³ İsmail Hızal ve Mehmet S. Aygen, *Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar*. Türkeli Yay:19, Afyonkarahisar 1987, s. 69.

olsa üç kez işgale uğrayan ilçe, 12 Eylül 1921 tarihinde Yunanlıların geri çekilmeleriyle birlikte işgalden kurtulmuştur.²⁴

2. SANDIKLI'NIN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçe olan Sandıklı, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde, Antalya-Ankara karayolu üzerinde yer alır. Doğusundaki Kumalar dağı eteğinde kurulmuş olan ilçenin yüzölçümü ise 1223 km² dir. Topraklarını; doğuda Afyonkarahisar ilinin Şuhut ilçesi, güneyde yine aynı ilin Kızılören, Hocalar ve Dinar ilçeleri, Denizli ilinin Çivril, Uşak ilinin Sivasslı ilçesi, kuzeyde ise yine Afyonkarahisar ilinin Sincanlı ve merkez ilçeleri çevirir.²⁵

1.1. DAĞLARI

Yer şekilleri bakımından oldukça engebeli bir yapıya sahip olan Sandıklı'nın dört bir tarafı dağlarla çevrilidir. Doğusunda Kumalar dağları, batısında Bulkaz dağları, kuzeyinde Ahır dağları, güneyinde de Akdağ bulunur.²⁶ Ortalama yükseltisi fazla olan Sandıklı ilçesi 1158 m rakıma sahiptir.²⁷

Sandıklı'nın kuzey sınırını oluşturan Ahır dağları, üçüncü zamanın genç dağlarıdır. Bu dağlar, Sincanlı ve Sandıklı ilçeleri arasında uzanır, Uşak ilinin Banaz ilçeleri sınırlarını da kaplar. En yüksek tepesi Tazlar ve Yağcı damları arasında olup 1981 m'dir. Dağların iki yüzü de çam ormanlıkları ile kaplıdır. Güney taraflarında Devlethan köyü yakınında bol amyant damarlarına rastlanır. Ayrıca rezervi 10 bin ton civarında olan linyit kömürü damarları Afyonkarahisar Karacaören köyü yakınlarındadır. Barındırdığı artezyen kaynakları çevre ovaları besler.²⁸

Akdağ'ın kuzey batısına doğru uzanan Bulkaz dağı, Hocalar, Banaz ve Sivasslı ilçeleri arasında ve Küfi çayı ile Ahat suyu arasında yayılmış ormanlık bir

²⁴ Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye, İl İl; Dünü, Bugünü, Yarını*, Anadolu Yay., İstanbul 1981, s. 277.

²⁵ Abdullah Özkaynak, "Sandıklı'nın Coğrafi Konumu", *Sandıklı'nın Dünü Bugünü Dergisi*, İleri Ofset Yay. Sayı: 1, Afyonkarahisar 1996. s. 9.

²⁶ Atabek, *a.g.e.*, s. 304.

²⁷ Mustafa Çöl, *Sandıklı İlçesi'nde Eğitim Coğrafya İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, s. 6.

²⁸ Çöl, *a.g.t.*, s. 6.

dağdır. En yüksek yeri Burgaz (Bulkaz) köyü yakınlarıdır ve 1990 m'dir. Sandıklı, Kızılören, Dinar ve Çivril ilçeleri arasında bulunan Akdağ, ormanlık ve bölgenin en yüksek dağdır. 2449 ve 2345 m yükseklikte iki tepesi içine alan Akdağ'da Sorkun kasabası yakınlarında bakır madenine rastlanmıştır. Batıya Küfî çayı, Düzbel ve Duruca suyu ile geçit verir. Güney yüzü dik, kuzey yüzü meyillidir. Kuzey yüzünde Kocayayla vardır. Kalkerin bol olduğu yerlerde antik mermer ocaklarına rastlanmıştır.²⁹

Sandıklı'nın doğu sınırını kaplayan Kumalar dağı ise, kuzeyden güneye dağ silsileleri şeklinde uzanır. Kumalar dağının en yüksek tepesi 2250 m olan Göktepe'dir. Keçiborlu sınırına doğru kükürt damarlarına sahip olduğu için kuzey kısmına Kükürt dağı denilmektedir. Kumalar dağının doğusunda bakır, güney kısmında krom çıkarılmaktadır. Üzerinde birçok yaylalar vardır. Bunlardan en önemlileri 2000 m yükseklikteki Dadak ile 2300 m yükseklikte olan Başören yaylalarıdır.³⁰

1.2. OVALARI

Sandıklı yöresinde başlıca 4 ova vardır. Bunlar; Kusura, Saltık, Sandıklı ve Karasandıklı ovasıdır. Deniz seviyesinden yüksekte olan bu ovalar alüvyonlu ve verimli bir yapıya sahiptir.³¹ Sandıklı ovasının ortasından Küfî çayı geçer. Bu çay, Hamam çayı ve Beylik deresi ile birleşip, Dinar ovasını sulayarak Büyük Menderes sularına karışır.³²

İlçe ovaları genellikle düz alanlardır. Halk bu düzlüklere tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Ahır ve Kumalar dağlarından Akdağ'a doğru ilçe toprakları yüksekliğini kaybeder. Örneğin; deniz seviyesinden 1070 m yükseklikte olan ilçe merkezinden güneybatıya doğru gidildiğinde yükseklik, Ekinova'da 1050 m'ye, Alamescit'te 1010 m'ye, Karasandıklı'da 1006 m'ye, Dodurga'da 949 m'ye ve Saltık'ta ise 930 m'ye düşer.³³

²⁹ Özkaynak, a.g.m., s. 9.

³⁰ Özkaynak, a.g.m., s. 10.

³¹ Balaban, a.g.t., s. 10.

³² Çöl, a.g.t., s. 7.

³³ Balaban, a.g.t., s. 10.

1.3. İKLİMİ VE BİTKİ ÖRTÜSÜ

Sandıklı ilçesi yazları sıcak ve kurak, kışları ise oldukça soğuk geçen karasal bir iklime sahiptir. Bu iklimi oluşturan ana etken ise, Sandıklı'nın İç Batı Anadolu Bölümü'nün eşiğinde olmasıdır. Ortalama sıcaklık Ocak ayında -3, Temmuz ayında +23 derecedir. Yağışlar genellikle bahar aylarında artış gösterir. Bunun nedeni ise karasal iklimde etkili olan konveksiyonel yağışlardır. Yaz kuraklığı yöredeki tarımı ve dolayısı ile ekonomik faaliyetleri de etkilemektedir. Nisan ve mayıs aylarındaki yağışlar tarımsal faaliyetler için faydalı olurken yaz aylarında meydana gelen yağışlar ise tarım ürünlerine zarar vermektedir.³⁴ İlçe'de poyraz, lodos ve batı rüzgârları etkili olmaktadır.³⁵

İklim koşulları içerisinde doğal bitki örtüsü yüksekliğe bağlı olarak dağılmıştır. Az bir alana yayılmış olan orman örtüsü, ilçenin sınırlarını oluşturan dağların üzerini kaplamıştır. İlçe'de yaklaşık olarak 23.500 hektar çam, 5000 hektar da meşelik orman bulunur. İğne yapraklı ağaç türü olarak; karaçam, kızılçam, sarıçam ve akçam ile kokar ardıç, boz ardıç, Finike ardıcı ve bodur ardıcı bulunur. Yayvan yapraklı ağaç türü olarak; palamut, meşe, kızılağaç, karaağaç, akağaç, dişbudak ve sığla ağacına rastlanmaktadır. Maki bitki örtüsü cinsinden kısa ağaçlara rastlanmaktadır. Ovalar tamamıyla açıktır. Buralarda dikenli bitkiler görülür. Akarsuların kenarlarında söğüt ve kavak ağaçları görülür. Sandıklı'nın bitki örtüsü ormanlardır. Ova tabanlarının bitki örtüsü ise bozkırdır.³⁶

1.4. HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Sandıklı ilçesinin önemli bir akarsuyu yoktur.³⁷ Ovanın suları, Hamam çayı ve kolları aracılığı ile Büyük Menderes nehrine akar. Hamam çayı batıya doğru akışını sürdüren Küfi boğazına girerek Küfi çayı adını alır ve Çivril ovasında Büyük Menderes nehri ile birleşir. Hamam çayı, Kumalar dağından inen dereler ile beslenir. Çay ovanın güneyine doğru akar, Kırka köyü doğusunda Sülüklü çayı, Örenkaya kasabasının kuzeydoğusunda ise Maymun çayı adını alır. Maymun çayı ile birleşen

³⁴ Çöl, *a.g.t.*, s. 7; Yasak, *a.g.t.*, s. 19-21.

³⁵ Özkaynak, *a.g.m.*, s. 11.

³⁶ Çöl, *a.g.t.*, s. 8.

³⁷ Özkaynak, *a.g.m.*, s. 11.

Kızıl çay da Kızılören'e kadar uzanır.³⁸ Sandıklı'da Akharım ile Başağaç kasabaları arasında, 21000 m³ su tutan ve 34.730 dekar arazinin sulanmasını sağlayan Örenler barajı ile Karacaören köyü ile Kızık kasabası arasında Karacaören göleti bulunmaktadır.³⁹

Hidrografik unsurlar içerisinde yeraltı suları da oldukça önemlidir. Bu bakımdan Sandıklı ilçesinin coğrafi özelliklerinden birisi de şehre 9 km uzaklıkta bulunan Hüdai Kaplıcaları'dır. Alikaya ve Timur tepeleri arasında bulunan düzlükte yer alan kaplıcaların denizden yüksekliği 1005 m'dir. Sandıklı Hüdai Kaplıcaları çevresindeki kuzey-güney doğrultulu fay hatları boyunca sıcak su kaynakları zengin olduğu gibi içerisinde bir miktar da karbondioksit gazı bulundurur. Hamam çayı kaynakları olarak da bilinen bu kaynakların sıcaklık değeri ise yaklaşık olarak 68 C° dir.⁴⁰

2. MİLLİ MÜCADELE ÖNCESİ SANDIKLI KAZASI

2.1. SANDIKLI KAZASI'NDA İDARİ YAPI

Germiyanoğulları'ndan sonra Afyonkarahisar'da Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. II. Murat zamanında Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Kütahya Sancağı'na bağlanmış. Bu dönemde Sandıklı siyasi açıdan önemli bir konumuna gelerek, kadılık merkezi halini almıştır.⁴¹

II. Bayezid zamanında Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı beş kazadan biri olan Sandıklı'nın Elçi isminde bir nahiyesi vardır. Yine bu dönemde Sandıklı'ya ait 47 köy, 13 mezra, 7 yaylak ve 2 çayır bulunmaktadır.⁴² Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir önceki dönemden farklı olarak, Sandıklı kazasına bağlı Elçi nahiyesi kaldırılıp, buraya bağlı yerleşim birimleri Sandıklı kazası sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu dönemde ayrı bir kaza olan Çola, Sandıklı'ya bağlı bir nahiye haline gelmiştir.

³⁸ Yasak, *a.g.t.*, s. 34.

³⁹ Çöl, *a.g.t.*, s. 9.

⁴⁰ Ali Osman Karakuş, *Şifalı Frigya'nın İncisi Hüdai Kaplıcaları*, (1. Baskı), Sandıklı Belediyesi Kültür Yay. Yayın No: 4, 2010, s. 13; Yasak, *a.g.t.*, s. 25.

⁴¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş C.I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, (2. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Yayın No: 160, Seri: VII, S: A.9, Ankara 2000, s. 85; Yasak, *a.g.t.*, s. 36.

⁴² Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde İdari Yapı", *Afyonkarahisar Kütüğü C.I.*, Afyonkocatepe Üniversitesi Yay. Yayın No: 35, Ankara 2001, s. 188.

Böylece Sandıklı'ya bağlı 116 köy, 34 mezra, 21 çiftlik, 109 çayır, yaylak ve kışlak kaydedilmiş ve Sandıklı kazasının sınırları genişlemiştir. Ancak Kanuni döneminin sonlarına doğru Çola nahiyesinin Sandıklı'dan ayrılmasıyla birlikte sınırları tekrar daralmıştır. II. Selim döneminde ise Sandıklı sınırları içerisinde 113 köy, 43 mezra, 14 çiftlik, 96 çayır, yaylak ve kışlak mevcuttur.⁴³

Sandıklı, XVII. yüzyılın sonlarına doğru 150 akçalık kazalardan olup, Karahisar-ı Sahib'in kasaba niteliğindeki üç nahiyesinden birisidir. 70 tane de köyü vardır.⁴⁴ Sandıklı kazası gerek köylerinin sayısı, gerekse nüfusu ve buna bağlı olarak toplanan vergi miktarı bakımından Karahisâr-ı Sahib Sancağı kazaları içerisinde merkez kazadan sonra gelen ikinci büyük kazadır.⁴⁵

Sandıklı kazasında 1869 yılında belediye teşkilatı kurulmuştur.⁴⁶ Belediye, 1869-1872 yılları arasında İbrahim Ağa, 1873-1874 yılları arasında Hüseyin Efendi, 1875-1876 yılları arasında memleket tabibi Ali Efendi tarafından yönetilmiştir. 1877-1884 yılları arasında Gülşeni Hacı Mehmet Efendi, 1884 yılında Halit Efendi, 1885-1890 yılları arasında Arif Efendi, 1915-1923 yılları arasında da Astarlı Şeyh ve Koca Karagöz Hacı Ali tarafından yönetilmiştir.⁴⁷ Sandıklı'da bir belediye binası olmaması nedeniyle bina yapımına başlanmış, inşası tamamlanan belediye binası 1909 yılında resmi törenle açılmıştır.⁴⁸

1870 yılında Karahisar-ı Sahib Sancağı Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti sınırları içerisinde yer alırken, Sandıklı yine Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı bir kazadır.⁴⁹ 1880 yılındaki Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı Sandıklı kazasına Şeyhli (Çivril) ve Geyikler (Dinar)

⁴³ Karazeybek, a.g.m., s. 189-190.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi C. IX.*, (Yay. Hz. Mehmet Zillioğlu), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1970, s. 20.

⁴⁵ Zahit Yıldırım, *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2003, s. 34.

⁴⁶ Mehmet Ali Durmuş, *XX. Yüzyıl'da Sandıklı Kazası'nda Sosyal ve İktisadi Değişmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir 1993, s. 30.

⁴⁷ Ulupınar, "Belediye Başkanlarımız", s. 9.

⁴⁸ BOA, DH. MKT., Dosya No: 1255, Gömlek No: 46.

⁴⁹ *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1287*, Matbaa-i Resmîye, Bursa, s. 100-101.

nahiyeleri bağlanmıştır.⁵⁰ 1884 tarihinde Sandıklı'ya Dazkırı nahiyesinin dâhil olmasıyla birlikte kazaya bağlı nahiye sayısı üçe çıkmıştır.⁵¹

1898 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı olan Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda geniş bir idari yapılanmaya gidilmiştir. Karahisar-ı Sahib Sancağı'na bağlı kaza sayısı dörde düşerken nahiye sayısı 29'a yükselmiş, Sandıklı kazasına bağlı nahiye sayısı ise 11'e çıkmıştır.⁵² 1907 yılına ait Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nde Sandıklı'ya bağlı köy sayısı 237 olarak verilmiştir.⁵³ Sandıklı'ya bağlı olan Şeyhli yani Çivril nahiyesi 1916 yılından itibaren kazaya dönüştürülerek Sandıklı'dan ayrılmıştır.⁵⁴ Cumhuriyetin ilanından sonra Sandıklı ve Dinar Afyonkarahisar'a bağlı birer ilçe olmuştur. Dazkırı, Dinar'ın bir beldesi haline getirilmiş, 1959'dan sonra da Afyonkarahisar'a bağlı bir ilçe olmuştur. Çivril ise Denizli iline bağlanmıştır.⁵⁵

2.2. NÜFUS

Tarihin ilk devirlerinden itibaren önemli bir yerleşim yeri olan Sandıklı'nın nüfus yapısı ile ilgili ilk bilgilere XVI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu dönemde Kütahya'nın 14 sancağından biri olan Karahisar-ı Sahib Sancağı için tutulmuş tahrir defterlerine göre Sandıklı'daki hane sayılarına ulaşılmıştır. İlçe merkezindeki mahalle ve bu mahallelerdeki hane ve asker sayıları tespit edilerek genel nüfusa ulaşılmaya çalışılmıştır.⁵⁶

XVI. yüzyılın ilk yarısında Sandıklı'da 8 mahalle mevcut olup, hane sayısı 493, asker sayısı 589 olarak tespit edilmiştir. Buna göre de tahmini nüfus hesaplamaları yapılmıştır.⁵⁷ Osmanlı döneminde resmi olarak ilk sayım 1831 yılında II. Mahmut zamanında yapılmıştır. Bu sayıma göre sadece erkek nüfusu tespit

⁵⁰ HVS, H. 1297, s. 176.

⁵¹ Naci Şahin; *XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)*, (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 155-156; HVS, H. 1301, s. 181-183.

⁵² Karazeybek, a.g.m., s. 193.

⁵³ HVS, H. 1325, s. 125.

⁵⁴ BOA, DH. MB. HPS., Dosya No: 14, Gömlek No: 3.

⁵⁵ Durmuş, a.g.t., s. 34.

⁵⁶ Yasak, a.g.t., s. 49.

⁵⁷ Özer Küpeli, "XVI. Yüzyıl'da Sandıklı Kazası", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV., S. 2, Aralık 2010, İzmir 2010, s. 509-510.

edilmiş olduğu için, kadın nüfusu hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁵⁸ 1831 yılındaki nüfus sayımına göre, Sandıklı'da erkek nüfus toplam 8089 dur.⁵⁹ 1885 yılından itibaren nüfusa kadın nüfusu da eklenmiştir. Buna göre Sandıklı'da 1885 yılında toplam kadın ve erkek nüfusu 25.970 olarak hesaplanmıştır. Toplam nüfusun içerisinde 116 gayr-i müslim nüfus vardır.⁶⁰

1891 yılında Sandıklı kazasının toplam nüfusu 70.668'dir. Bunun 35.465'i erkek, 35.203'ü ise kadındır. Nüfusun sadece 170 kadarı gayr-i müslimdir.⁶¹ 1892 yılında Sandıklı kazasında müslüman nüfusun 13.670'i erkek, 14.049'u kadındır. Bunların dışında 47 erkek ve 20 kadın Rum, 37 erkek ve 34 kadın ise Ermeni'dir.⁶² Kaza'da azda olsa gayr-i müslim unsurun yaşadığı görülmektedir.

Sandıklı kazası nüfusu ile Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın nüfusu bir birine yakın seyretmiştir. Yalnız 1906 yılına gelindiğinde ilçe nüfusunun merkez nüfusu geçtiği görülmektedir. İdari yapılanmadaki değişikliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelen göçler nedeniyle Sandıklı'da nüfus hızla artmıştır.⁶³ 1906 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Sandıklı kazasının Şeyhli, Geyikler, Dazkırı isimleriyle üç nahiyesi ve 260 köyü vardır. Hane sayısı ise 17.053'tür. Kaza nüfusunun 46.223'ü erkek ve 45.800'ü kadın olmak üzere toplam nüfus 92.023'tür. Toplam nüfusun içerisinde Ermeni nüfusu 149 ve Rum nüfusu ise 392'dir.⁶⁴

Milli Mücadele dönemi şartları ise Sandıklı'nın nüfus yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. 8 Ağustos-12 Eylül 1921 tarihleri arasında üç kez Yunan işgaline uğrayan Sandıklı'da, gerek erkek nüfusun silâh altına alınması, gerekse açlık ve sefaletten dolayı artan ölümler nedeniyle nüfus oldukça azalmıştır.⁶⁵

⁵⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay. Yayın No: 133, İstanbul 2003, s. 150.

⁵⁹ Yasak, *a.g.t.*, s. 49.

⁶⁰ Hızal ve Aygen, *a.g.e.*, s. 67-69.

⁶¹ *HVS, Rumi 1307*, s. 229.

⁶² *HVS, H. 1310*, s. 415.

⁶³ Yasak, *a.g.t.*, s. 52.

⁶⁴ *HVS, H. 1324*, s. 471; Yurt Ansiklopedisi, s. 268; Yasak, *a.g.t.*, s. 50; Ramazan Özey, "20. Yüzyıl Başlarında Afyon'un Tarihi Coğrafyası", *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10 Ekim 2002)*, Afyon Belediyesi Yay. Yayın: 10, Afyonkarahisar 2003, s. 32.

⁶⁵ Yasak, *a.g.t.*, s. 52.

2.3. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

Osmanlı Devleti döneminde Sandıklı'nın ekonomik yönden çevre şehirlerden daha gelişmiş bir durumda olduğu görülmektedir. XVI. yüzyılda Sandıklı'da herhangi bir bedesten olmasa da çeşitli pazarlar mevcuttur. Bu pazarlar Meyve Pazarı, Hububat Pazarı ve Ulu Cami civarındaki Öküz Pazarıdır. Sandıklı'da haftada en az bir defa Pazar kurulduğu bilinmektedir. Ancak pazarın nerede kurulduğu hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁶⁶

II. Bayezid dönemine ait tahrir defterlerinden edinilen bilgiye göre Sandıklı'da bozacı, tamirci, tellak ve kasap gibi meslek gruplarına rastlanmıştır. Bu tahrir defterlerinde Ahi isminin sıkça geçmesi de Sandıklı'da etkin bir esnaf örgütünün olduğunu göstermektedir.⁶⁷

XVII. yüzyıla ait edinilen bilgilere göre Sandıklı'da 40 leblebici dükkânı bir camii, han, hamam, tekke ve mescit vardır.⁶⁸ XVII. yüzyılın sonlarında Sandıklı'nın mahalleleri ile bağlı köylerinde yaşayanlar ile birlikte toplam hane sayısı 824'tür. Bunlardan 733 hanesi tarımla uğraşan halktır. 88 hane de şahinci ve çakırcı vardır. Bunlar saray için avcı kuşları arayıp bulan ve yetiştiren kimselerdi. Bu kişiler buldukları bölgede Tımarlı avcı statüsünde çalışırlardı. Bunların bu kadar çok sayıda olması Sandıklı bölgesinin iyi bir av sahası ve avcı kuşların bolca bulunduğu bir merkez olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan bunların askerî sınıfına dâhil olmaları nedeniyle buldukları bölgede güvenlik konusunda da önemli bir ağırlıkları olduğunu göstermektedir.⁶⁹

Sandıklı'nın XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde 6 mahallesi varken, XVIII. yüzyılın başlarında mahalle sayısı 5'e düşmüştür. Mahallelerin isimlerinde de bazı değişiklikler görülmektedir. Buna göre, 1623 yılında mevcut bulunan altı mahallenin isimleri Hisar, Çay, İnce, Cami-i Kebir, Çakır ve Şehr-kırlu'dur. 1709'a gelindiğinde ise mahalle sayısı 5'e inmiştir. Bunların isimleri de; Çakır, İnce, Çay, Hisar ve Cuma

⁶⁶ Küpeli, a.g.m., s. 517.

⁶⁷ Küpeli, a.g.m., s. 517.

⁶⁸ Çelebi, a.g.e., s. 20.

⁶⁹ Yıldırım, a.g.t., s. 172; Karakuş, *Sandıklı*, s. 86.

şeklinde. Bunlardan dört mahalle sonraki tahrirde isimlerini ve mevcudiyetlerini korurken Şehr-kırlu Mahallesi sonraki tahrirde yer almamıştır.⁷⁰

1885 tarihinde Sandıklı'da 3931 ev, 380 dükkân, 4 han, 2 hamam, 73 cami ve 28 okul mevcuttur.⁷¹ Kaza'da bulunan kız ve erkek ilkokul sayısı 28 adet olup, toplam 1100 öğrencisi vardır. Bu yıllarda kazada birde Rüştüye bulunmaktadır.⁷² Ekonomik açıdan bakıldığında ise, Sandıklı'da 326.691 dönüm hububat alanı, 1955 dönüm bağ, 560 dönüm bahçe ve bostan, 46.717 dönüm de mera vardır. Yetiştirilen ürünler arasında ise özellikle üzüm ve afyon (haşhaş) yer almaktadır.⁷³

1906 yılı Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'ne göre, Sandıklı'da susam tarımın yapıldığı görülmektedir. Yine aynı salnameye göre Sandıklı kazasında nahiyeleri ile beraber 802.134 dönüm arazi üzerinde buğday, arpa, mercimek, nohut, afyon ve pamuk üretilmekteydi. Yetiştirilen afyonun (haşhaşın) tamamı, hububatın ise bir kısmı Dinar demiryolu ile İzmir'e sevk edilip oradan da ihraç ediliyordu.⁷⁴ Bu yıllarda Sandıklı büyük bir ticaret merkezi olup o dönemde kazada tabakçılık, keçecilik, leblebicilik, bakırcılık, kalaycılık, dokumacılık vs. gibi sanatlar yapılmaktaydı. Kazada ayrıca sabunculuk mesleği de icra ediliyordu.⁷⁵

1906 yılında Sandıklı'dan Afyonkarahisar, Çivril ve Dinar'a kadar uzanan bir telgraf hattı mevcuttu. Kaza'da gerek merkez kazaya, gerekse nahiyelere haftada iki defa her türlü emaneti nakleden bir emanet postası vardı.⁷⁶ 1908 yılında Sandıklı Hükümet Konağı avlusunda Ziraat bankasına ait olmak üzere bir şube açılmıştır.⁷⁷ 1912 yılında Osmanlı Bankası'nın da Sandıklı'da bir şubesi faaliyete geçmiştir.⁷⁸

1919 yılında Sandıklı'da iki bin hane, minareli beş cami yirmi kadar mescit, eski hanları andıran bir hükümet konağı, yıkık bir kışla ve üç okul vardı. Daha çok Sandıklı'dan gelip geçenlerin kullandığı iki adet kahvehanesi mevcuttu. Sokaklarında akan “*kalın ve geniş musluklu*” çeşmeleri olup, evleri ise bir iki istisna dışında

⁷⁰ Yıldırım, *a.g.t.*, s. 34.

⁷¹ Hızal ve Aygen, *a.g.e.*, s. 69.

⁷² Hızal ve Aygen, *a.g.e.*, s. 74.

⁷³ Hızal ve Aygen, *a.g.e.*, s. 69.

⁷⁴ HVS, H. 1324, s. 471.

⁷⁵ Karakuş, *Sandıklı*, s. 134.

⁷⁶ HVS, H. 1324, s. 473.

⁷⁷ BOA, İ. TNF., Dosya No: 5, Gömlek No: 5.

⁷⁸ BOA, İ.MMS., Dosya No: 6, Gömlek No: 6.

genellikle kerpiçtendi. Bu yıllarda kazada bir de Jandarma teşkilatı vardı. Bu sayede Sandıklı'da hırsızlık ve eşkıyalık gibi olayların önlemi alınmıştı.⁷⁹

İşgal yıllarına gelindiğinde ise, tüm yurttaki olduğu gibi Sandıklı'da da durum içler acısıydı. Özellikle işgalin etkisiyle halk aç, hasta ve perişan bir haldeydi. Sandıklı'da bu yıllarda bir de frengi hastalığı ile mücadele edilmekteydi. Eğitim ve sağlık kuruluşları yetersizdi. Kaza'da camı ve çerçevesi yıkık bir hastane ve yarı çalışır durumda olan bir de doktor bulunmaktaydı.⁸⁰

⁷⁹ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994, s. 10-13.

⁸⁰ Arif Oruç, "İzmir Kuva-yı Milliye'si Nezdinde 13" *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924, s. 3.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA MEYDANA GELEN OLAYLAR

1. I. DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI DEVLETİ

Fransız İhtilâlinin beraberinde getirdiği Milliyetçilik hareketleri, XIX. yüzyılda etkili olduğu gibi XX. yüzyılın ilk çeyreğinin de temelini oluşturmuştu. İtalya ve Almanya'nın milli birliklerini kurması Avrupa'ya yeni bir biçim vermekle birlikte, Balkanlar'daki milli duyguları da harekete geçirdi. Diğer taraftan, XIX. yüzyılda hızla gelişen Sanayi İnkılâbı ve Sömürgecilik Akımı da büyük devletler arasında ekonomik çıkar çatışmalarına sebep oldu. Böylece büyük devletlerin aralarındaki bu çıkar çatışması Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rol oynadı.⁸¹

İngiltere, dünyanın her yerine yayılmış sömürgeleleriyle büyük bir imparatorluk kurarken, Fransa, Japonya, ABD gibi bazı ülkeler de hızla sanayileşmeye başladılar. Almanya ekonomik alanda güçlenerek, dünya pazarlarını ele geçirme çabasına girdi. Güçlü bir kara ordusu ve donanmaya sahip olan Almanya, uyguladığı politika ile Güneydoğu Avrupa'yı etkisi altına almak, Ön Asya'yı nüfuzu altında bulundurmak ve Panslavizm isteklerinin önüne set çekmek istiyordu. Ancak, Almanya'nın izlediği bu politika Rusya ve İngiltere'nin düşmanlığını kazanmasına sebep oldu. Bu durumu fırsat bilen Fransa 1871'de Almanya'ya kaptırdığı Alsace-Lorraine (Alsas-Loren)'i geri almak için harekete geçti.⁸²

Rusya'nın amacı Balkanlar'daki rakibi Avusturya'yı parçalayarak bütün Slavları kendi idaresine almak, İstanbul ve Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inmekti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise, Slav vatandaşları nedeniyle Rusya'nın Panslavizm politikasını hem kendi birliği hem de Balkanlar'daki nüfuz mücadelesi açısından büyük bir tehdit olarak görüyordu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Panslavizm akımının da etkisiyle Sırbistan'ı ilk fırsatta ortadan

⁸¹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Savaş Yay., 1. Baskı, Ankara 1990, s. 72-73.

⁸² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1994, s. 94-100; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 73.

kaldırmak ve hatta kendisine bağlayarak Balkanlarda ve Ortadoğu'da güçlenmek istemektedir.⁸³

Diğer taraftan, milli birliğini geç tamamlamış olan İtalya sömürge edinmeye ve Akdeniz'de yayılmaya çalışıyordu. Bu amaçla gizlice Fransa ile anlaştı. İtalya'nın ayrıca Osmanlı Devleti üzerinde de istekleri vardı. Osmanlı Devleti ise 1900 ile 1915 yılları arasında ağır kayıplara uğrayarak bir hayli küçülmüş ve özellikle Avrupa'daki topraklarını kaybetmişti.⁸⁴

Devletler arasındaki bu rekabet ve karşılıklı menfaat çatışmaları ise Avrupa'da bloklara sebep oldu. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya'yı da yanlarına alarak 1882 yılında "Üçlü İttifak"ı kurarken, bunlara karşı İngiltere, Fransa ve Rusya 1907 yılında "Üçlü İtilaf"ı oluşturmuşlardı. Her iki taraf arasında giderek artan silahlanma yarışı bunalımı tırmandırdı ve 28 Haziran 1914'te bir Sırp milliyetçisinin Bosna'nın Saraybosna şehrinde Avusturya Veliahdı'nı öldürmesi Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan kıvılcım oldu.⁸⁵

Avusturya, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya Sırbistan'ı destekleyince Almanya da Avusturya'nın yandaşı olarak Rusya'ya savaş ilan etti. Böylece bir hafta gibi kısa bir sürede Avrupa büyük bir savaşa sürüklenmiş oldu. Almanya 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te Belçika'ya savaş ilan etti. Almanya'nın Belçika'ya saldırması İngiltere'yi tehdit ettiği için İngiltere de, 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya, Avusturya ise, 6 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etti.⁸⁶ Avrupa devletlerinin içine düştüğü bu karışıklığı fırsat bilen Japonya 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan ederek bu devletin Uzakdoğu'daki sömürgelerini ele geçirip Kasım 1914'te savaştan çekildi.⁸⁷

O dönemde ekonomik, askeri ve siyasi açıdan zor durumda olan Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin kendisine karşı olan tutumu, Almanların ekonomik ve askeri yardım vaatleri ve savaşta yalnız kalma korkusu karşısında Almanya'ya yaklaşmıştı. İttihat ve Terakki Partisi önderleri Enver Paşa, Cemal Paşa ile Talat

⁸³ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi Ve Askeri Hazırlıkları Ve Harbe Giriş)*, Genelkurmay Basımevi Yay., Ankara 1991, s. 10-13.

⁸⁴ Akbay, *a.g.e.*, s.13; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 101.

⁸⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 102-103.

⁸⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi C. III/I*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 258-259; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁷ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 73; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 105.

Paşa'nın şahsi kararları sonucunda savaşta Almanya'nın yanında yer alarak, 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir İttifak Antlaşması imzaladı.⁸⁸ Osmanlı Devleti, aynı gün genel seferberlik ilan edip, Mebuslar Meclisi'ni dağıttı. Bu karardan iki gün sonra da tarafsızlığını ilan etti.⁸⁹

Almanya Osmanlı Devleti'ni tarafsızlıktan ayırmak ve kendi yanında savaşa sokmak için çalışmalara başladı. Osmanlı Devleti'ni savaşa sokacak bahane de Akdeniz'de İngiliz gemileri ile çarpışan ve daha sonra Türk boğazlarına giren Goeben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) adlı iki Alman savaş gemisi oldu. Daha önce Osmanlı Devleti tarafından satın alındığı açıklanan bu gemiler 27 Ekim 1914'te Karadeniz'e çıkarak, 29 Ekim'de Sivastopol ve Odessa'yı bombaladı.⁹⁰

Bunun üzerine Rus ordusu 3 Kasım 1914'te taarruza geçti. 5 Kasım'da da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914'te karşı saldırıya geçerek fiilen savaşa girmiş oldu. Padişah V. Mehmet Reşad savaş ilanından 3 gün sonra 14 Kasım 1914'te "*Cihad-ı Ekber*" ilan etti. Böylece, İtilaf Devletleri'nin hâkimiyet ve esareti altında bulunan müslümanları bu devletlere karşı ayaklandırmak amaçlanmıştı. Ancak başarılı olunamadı.⁹¹

Diğer taraftan 1915 yılında Bulgaristan İttifak Devleti yanında savaşa girerken, 1915 yılında İtalya, 1916 yılında Romanya ile ABD ve 1917 yılında Yunanistan İtilaf Devletleri yanında savaşa girdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla cepheler Asya ve Afrika'ya kadar genişlemiş oldu. ABD'nin de dâhil olmasıyla birlikte Avrupa'da başlayan savaş bir dünya savaşı haline geldi.⁹²

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Galiçya cephelerinde Ruslarla, Makedonya'da Yunan ve Fransızlarla, Çanakkale'de İngiltere, Fransa ve İtalya ile Filistin, Suriye ve Irak cephelerinde İngiliz ordularıyla savaştı.⁹³ I. Dünya Savaşı'ndan 1918 yılına gelinceye kadar, Çanakkale cephesinde büyük bir zafer

⁸⁸ Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, (1. Baskı), Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 64-73.

⁸⁹ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 76; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 107-108.

⁹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.IX: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, TTK Yay., Ankara 1996, s. 394-395.

⁹¹ Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik C.II.*, Emre Yay. İstanbul 1995, s. 395; Karal, *a.g.e.*, s. 399-402.

⁹² Eroğlu, *a.g.e.*, s. 74.

⁹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 123.

kazanmasına rağmen, diğer bütün cephelerde mağlup olarak, 1918 yılı içinde en büyük yenilgisini yaşadı. Alman Generali Liman Von Sanders'in komutasında bulunan Yıldırım Orduları Grubu, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün uyarılarına rağmen, İngiliz Generali Allenby'e Nablus Meydan Muharebesi'nde yenildi. Böylece Suriye ve Hicaz kaybedildi.⁹⁴

Bu sırada İtilaf Devletleri, savaş sırasında kendi aralarında savaş bittikten sonra uygulamak üzere, 14 Mart 1915'te İstanbul Antlaşması, 26 Nisan 1915'te Londra Antlaşması, 26 Nisan 1916'da Sykes-Picot Antlaşması ve 19 Nisan 1917'de Saint-Jean de Maurienne Antlaşması gibi bir takım gizli anlaşmalar yaptılar.⁹⁵ Ancak 7 Kasım 1917'de Rusya'da ayaklanma çıkması üzerine, Rusya 3 Mart 1918'de İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekildi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli anlaşmalar dünya kamuoyuna duyurulmuş oldu.⁹⁶

Savaşın uzaması ve kesin bir sonuç alınamaması üzerine barışı sağlamak için Amerikan Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson harekete geçerek iki tarafın da çıkarlarını gözettiği iddiasıyla 8 Ocak 1918 tarihinde 14 maddeden oluşan Wilson İlkeleri'ni yayınladı. İlkelerin Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren 12. Maddesine göre; *“Osmanlı Devleti'nin Türklerin çoğunlukta olduğu kısımlarında Türk hâkimiyeti sağlanacak, fakat Türk olmayan kesimlerde muhtarlık verilecekti”*. Bir diğeri de *“Çanakkale Boğazı sürekli olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu durum milletler arası garanti altına konulacaktı.”* Bu madde Osmanlı Devleti için bir ümit olsa da savaştan sonra uygulanamamıştır.⁹⁷

1918 yılından itibaren yavaş yavaş savaşın sonuna yaklaşılmıştı. Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla İttifak Devletleri'nin baskısını üzerinde hisseden Romanya, cephelerde de yenilince mütareke imzalamak zorunda kaldı. 15 Eylül 1918'de başlayan İtilaf Devletleri'nin taarruzu sonucunda Makedonya'da Bulgar cephesinin yarılması üzerine Bulgaristan 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Ateşkes Antlaşması'nı

⁹⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yay. İstanbul 2000, s. 25-26.

⁹⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C.I.*, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 151-154.

⁹⁶ A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, (3. Baskı), İmge Yayınevi, İstanbul 2002, s. 356.

⁹⁷ Ülman, *a.g.e.*, s. 347; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 138-139.

imzaladı.⁹⁸ Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. 3 Kasım 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Villa Giusti Antlaşması, 11 Kasım 1918 tarihinde de Almanya Rethondes Antlaşması'nı imzaladı. Böylece I. Dünya Savaşı sona ermiş oldu.⁹⁹

1.1. MONDROS MÜTAREKESİ VE İLK İŞGALLER

29 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan'ın teslim olmasıyla Osmanlı Devleti'nin Makedonya cephesi çöktü. Avusturya ve Almanya ile bağlantısı fiilen kesildi. Bunun üzerine 5 Ekim 1918'de İspanya aracılığı ile İtilaf Devletleri'nden barış isteğinde bulunuldu. Talat Paşa Hükümeti müttefikleri ile anlaşarak 5 Ekim'de Wilson'a müracaat etti ancak kabul edilmedi. 5 Ekim'de başlayan, 12 Ekim'de İsviçre hükümeti aracılığı ile tekrarlanan mütareke istekleri cevapsız kaldı. Bunun üzerine Talat Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki Partisi 8 Ekim 1918'de hükümetten çekildi ve yerine 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa getirildi.¹⁰⁰

Ahmet İzzet Paşa Mebusan Meclisi'nde, Arap memleketlerine muhtariyet vermek şartıyla, Wilson prensiplerine uygun bir barışı memnuniyetle kabul edeceğini bildirerek güvenoyu aldı. Yeni sadrazam 18 Ekim'de Çanakkale Boğazı önündeki İngiliz donanması komutanına gönderdiği Büyüka'da esir bulunan İngiliz Generali Tawnshend aracılığı ile mütareke yapılmasını kabul ettirdi. Bahriye Nazırı Rauf Bey'i başkanlığa, Reşat, Hikmet ve Sadullah Bey'leri de mütareke heyetine delege olarak tayin etti.¹⁰¹

Hükümetin heyete verdiği talimata göre, Boğazlar ticaret gemilerine açık olacak, barış zamanındaki miktardan fazla olan silahlı kuvvetler terhis edilecek, mütarekenin imzalandığı gündeki sınırlardan içeri girilmeyecek, idareye müdahale

⁹⁸ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1983, s. 8; Ülman, *a.g.e.*, s. 357-361; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 141-142.

⁹⁹ Ülman, *a.g.e.*, s. 357-361; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁰ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, (6. Baskı), Kemer Yay. İstanbul 1998, s. 596-597; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 10; Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım C. II*, (Yay. Hz. S.İ. Furgaç Ve Y. Kanar), Nehir Yay. İstanbul.1993 s. 7.

¹⁰¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım C.I*, Emre Yay., İstanbul 1993, s. 83-85; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1998, s. 78-81; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 10.

edilmeyecek ve hiçbir yere yabancı asker çıkarılmayacaktı.¹⁰² Sonuç olarak, 26 Ekim saat 21.00'de Limni'nin Mondros limanına giden Osmanlı heyeti, 27 Ekim saat 09.00'da Agamemnon muharebe gemisinde görüşmelere başladı. 30 Ekim 1918'de 25 maddeden oluşan ve ağır hükümler taşıyan Mondros Mütarekesi imzalandı.¹⁰³

Osmanlı Hükümeti 29 Ekim günü, boğazları işgal edecek kuvvetler arasında İtalya ve Yunanistan'ın bulunmamasını, İstanbul'un, Toros tünellerinin işgal edilmemesini, doğuda üç sancağın Türkiye'ye bırakılmasını, altı vilayet hakkındaki maddenin de gizli kalmasını istemişti.¹⁰⁴ Ancak, koşulsuz teslim niteliğindeki Mütareke'ye göre; Osmanlı Devleti'nin orduları dağıtıldığı gibi silah ve cephaneleri, ulaşım ve haberleşme araçları, liman ve tersaneleri İtilaf Devletleri'nin denetimine geçti. Böylece ülke savunmasız hale getirilmiş, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için aralarında yaptıkları gizli antlaşmalara zemin hazırlanmış oldu.¹⁰⁵

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesi bütün bir memleketin gerektiğinde işgali için İtilaf Devletleri'ne imkân vermekteydi. Bu nedenle o dönemde Yıldırım Orduları Grup Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya Mütareke'den hemen sonra gönderdiği telgrafta, Mütareke'nin şartlarının yanlış anlaşılmaya müsait olduğunu, bu durum düzeltilmedikçe işgal kuvvetlerinin önüne geçmenin mümkün olmayacağını söylemişti.¹⁰⁶

Nitekim Mütareke'den hemen sonra İngilizler tarafından 3 Kasım 1918'de Musul, 6 Kasım'dan itibaren Çanakkale ve İstanbul Boğazları İtilaf Devletleri kuvvetlerince işgal edildi. 13 Kasım'da aralarında Yunan savaş gemisinin de bulunduğu bir İtilaf Donanması İstanbul'a demirledi. Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Talat, Enver ve Cemal Paşalar Alman gemileriyle Karadeniz'in öteki kıyısına kaçtılar. Ahmet İzzet Paşa'nın sadareti ise ancak 25 gün

¹⁰² Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 10.

¹⁰³ Cebesoy, *a.g.e.*, s. 42-43; Orbay, *a.g.e.*, s. 89; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. C. Köprülü), Cumhuriyet Yay. 2001, s.55.

¹⁰⁴ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s.11.

¹⁰⁵ Süleyman Kocabaş, *Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele (1918-1923)*, Vatan Yay., İstanbul 2003, s. 82.

¹⁰⁶ Atatürk'ün *Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, TTK Yay., Ankara 1991, s. 14-23; Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2001, s. 25-26; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri I: Doğumu'ndan Samsun'a Çıkışına Kadar*, (1. Baskı), AAM Yay., Ankara 1990, s. 180-181.

sürdü ve yerine Ahmet Tevfik Paşa getirildi.¹⁰⁷ Mütareke'nin ilgili maddelerine dayanılarak Osmanlı toprakları; İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar tarafından işgal edilmeye başlandı.¹⁰⁸

İngilizler; İskenderun'u (9 Kasım 1918), Batum'u (24 Aralık 1918), Antep'i (1 Ocak 1919), Konya İstasyonu'nu (22 Ocak 1919) işgal etti. Fransızlar ile birlikte Maraş'ı (22 Ocak 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919) ve Kars'ı (13 Nisan 1919)'da işgal ettiler. Ayrıca, 9 Mart'ta Samsun'a bir müfreze İngiliz askeri çıktığı gibi Merzifon'a da 30 Mart 1919'da bir birlik gönderdiler.¹⁰⁹

Fransızlar; 9 Kasım 1918'de Doğu Trakya demiryolları, Dört Yol'u (17 Aralık 1918), Mersin'i (17 Aralık 1918), Pozantı'ya kadar Adana vilayetini (26 Aralık 1918), Çiftehane'yi (3 Şubat 1919) ve Afyonkarahisar İstasyonu'nu (16 Nisan 1919) işgal ettiler.¹¹⁰

İtalyanlar; Antalya'yı (28 Mart 1919), Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i (11 Mayıs 1919), Kuşadası'nı (13 Mayıs 1919), Selçuk ve Akşehir İstasyonları (14 Mayıs 1919) ile Afyonkarahisar'ı (21 Mayıs 1919) işgal ettiler. Bu arada İtalyanlar, 13 Kasım 1918'de 55 parçadan oluşan İtilaf donanmasıyla birlikte İstanbul limanını kontrolleri altına aldılar. İngiliz, Fransız ve İtalyan işgallerine 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederek Yunanlılar da katılmış oldu.¹¹¹

Diğer taraftan, 21 Aralık'ta Padişah tarafından Meclis-i Mebusan dağıtıldı. 4 Mart 1919 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa'nın yerine Damat Ferit Paşa Sadrazam olarak tayin edildi.¹¹²

1.2. PARİS BARIŞ KONFERANSI (18 OCAK 1919)

Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı sona erdi. Çok geçmeden de İtilaf Devletleri imparatorluğun stratejik

¹⁰⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), (1. Baskı), TTK Yay., Ankara 1984, s.240; Cebesoy, *a.g.e.*, s. 45-46.

¹⁰⁸ Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.I.*, (1. Baskı), TTK Yay., Ankara 1995, s. 17.

¹⁰⁹ Alev Coşkun, *Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu (En Uzun 15 Gün/Ödemiş Direnişi)*, Çağdaş Yay., İstanbul 1996, s. 39-40; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 29-30.

¹¹⁰ Coşkun, *a.g.e.*, s. 39-40; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 29-30.

¹¹¹ Coşkun, *a.g.e.*, s. 39-40; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 29-30.

¹¹² Lewis, *a.g.e.*, s. 240.

bölgelerini işgal etmeye başladılar. Birinci Dünya savaşı sonunda imzalanan ateşkes antlaşmaları sadece silahlı çatışmaları durdurmuş, asıl barış ise henüz sağlanamamıştı. Bu amaçla Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile galip gelen İtilaf Devletleri; İngiltere, Fransa, ABD, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Belçika, Portekiz, Japonya arasında yapılacak barış antlaşmalarının önkoşullarını tespit etmek üzere, 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nda toplandılar.¹¹³

Konferansa 32 ülkeden 70 temsilci katıldı. Ancak katılan her devlete aynı statü verilmedi. Konferans'ın kararlarına hâkim olan devletler daha çok Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'ydı.¹¹⁴ Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan bir "*Onlar Konseyi*" kuruldu. Ancak bu beş devletin devlet başkanları ile dışişleri bakanlarının bir arada çalışmalarında güçlükler çıkınca 24 Mart 1919'dan itibaren Konsey ikiye ayrıldı. Daha sonra Konsey, bu beş devletin dışişleri bakanlarının katılımıyla "*Beşler Konseyi*"ne, Japon Başbakanı'nın Konsey'den ayrılmasıyla dört devletin devlet başkanından oluşan "*Dörtler Konseyi*"ne dönüştü. Konferansta Fransa; Georges Clemenceau, İngiltere; Lloyd George, İtalya; Vittorio Emanuele Orlando tarafından temsil edildi. Amerika Birleşik Devletleri'ni ise Başkan Woodrow Wilson temsil etti.¹¹⁵

Konferans'ta Wilson'un amacı uluslararası barışın sağlanması için bir "*Milletler Cemiyeti*" kurulmasıydı. Fransa ve İngiltere'nin amacı ise, devamlı bir barıştan daha çok, kendi menfaatlerini sağlayacak bir düzeni oluşturmaktı. Avrupa'daki gelişmeler Japonya'yı ilgilendirmedığı için konferansta fazla bir rol almadı. İtalya ise çok fazla dikkate alınmadı.¹¹⁶

Konferans'ın ağırlıklı konularından birisi, savaş sonrası Avrupa'nın durumu, diğeri de Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl paylaşılacağı meselesi oldu.¹¹⁷ Bu arada Osmanlı Devleti sınırları içindeki Türk olmayan unsurlar, Wilson Prensipleri ve İtilaf Devletleri'nin etkisinde kalarak toprak talebinde bulunmaya başladılar. Ermeniler,

¹¹³ Coşkun, *a.g.e.*, s. 45; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 145.

¹¹⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 94-95.

¹¹⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağ'dan 1918'e)*, (7. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara 1999, s. 355; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 19.

¹¹⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 145-146.

¹¹⁷ Tansel, *a.g.e.*, s. 155.

Doğu Anadolu ve Kilikya dâhil Güneydoğu Anadolu'yu, Kürtler; Güneydoğu Anadolu'da Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Musul ve Urfa'yı içeren topraklarda bağımsızlıklarını istemekteydi. Rumlar ise Karadeniz'de bir Pontus Rum Devleti kurulmasını istiyordu.¹¹⁸ Yunan Başbakanı Venizelos da Batı Anadolu üzerindeki haklarına dair isteklerini 30 Aralık 1918'de bir muhtıra şeklinde konferansa sundu.¹¹⁹

Konferansın sonunda Milletler Cemiyeti hukukî ve siyasî yönden kurulmuş oldu. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile yapılacak barış antlaşmalarının esasları tespit edildi. Buna göre, Almanya ile 28 Haziran 1919'da Versailles Antlaşması, Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint Germain Antlaşması, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919'da Neuilly Antlaşması, Avusturya'dan ayrılan Macaristan'la da 4 Haziran 1920 tarihinde Trianon Antlaşması imzalandı. Ancak, Osmanlı Devleti ile yapılacak barışın şartlarının belirlenmesi konusunda bir sonuç alınamadı. Çünkü İtilaf Devletleri tarafından İstanbul'un durumu, İzmir'in Yunanlılara kalması, İtalyanlara Anadolu'dan toprak verilip verilmeyeceği, Ermenistan ve Kürdistan Devletleri'nin kurulmasıyla ilgili konularda ortak bir karara varılamadı.¹²⁰

İngiltere Dışişleri Bakanı'nın gayretleriyle 12 Şubat 1920'de Londra'da bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Ancak konferanstan herhangi bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine 18 Nisan 1920 yılında tekrar bir araya gelen İtilaf Devletleri tarafından San-Remo Konferansı'nda Osmanlı Devleti'yle yapılacak barış antlaşmasının esasları tespit edildi.¹²¹

1.2.1. Yunan Başbakanı Venizelos'un Toprak Talepleri

Venizelos, 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'na verdiği bir muhtıra ile isteklerini sundu ve büyük bir ustalıkla savundu. Etnik ve mitolojik bağlarla

¹¹⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 616; Turan, *a.g.e.*, s. 99-100; Sonyel, *a.g.e.*, s. 22-27.

¹¹⁹ Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, (3. Baskı), Harp Akademileri Yay., Ankara 1987, s. 37.

¹²⁰ Sander, *a.g.e.*, s. 357-361.

¹²¹ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1988, s. 80-81.

Klasik İyonya'ya ve Truva'ya kadar uzanan toprak istekleriyle, Yunan halkının milli duygularını uyandırıp iddialarını sağlamlaştırmak istedi.¹²²

Venizelos, 1910 ile 1914 arasında olduğu gibi popüler değildi. 1914 yılından sonra Kral Konstantin'in tarafsızlık politikasına rağmen Venizelos'un İtilaf Devletleri'ne katılmak istemesi Kral ile arasını açmıştı. Bu anlaşmazlık nedeniyle de görevinden istifa etti ve Girit'te bağımsız bir hükümet kurup, daha sonrada Selanik'e gelerek o bölgenin idaresini ele geçirdi. Venizelos, Yunanistan'da Kralcılar ve Venizelistler gibi iki büyük ikililiğin doğmasına sebep oldu.¹²³ 1917 yılında İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Atina'ya gelen Venizelos yeni bir hükümet kurarak Yunanistan'a hâkim oldu. 26 Haziran 1917 yılında da İtilaf Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi.¹²⁴

Yenen devletlerin yanında Paris Barış Konferansı'na katılan Yunanistan Başbakan'ı Venizelos isteklerini 3-4 Şubat 1919'da Onlar Konsey'i önünde savundu. Buna göre; Venizelos, İstanbul hariç bütün Trakya'yı ve Batı Anadolu'nun bir kısmı ile Oniki Ada, Kıbrıs, Meis, Rodos, İmroz ve Bozcaada'yı istiyordu.¹²⁵

Yunanlıların istedikleri yerler, Batı Anadolu'da; kuzeyde Bandırma'nın 25 km kadar doğusunda Marmara sahilindeki Kurşunlu köyünden başlayarak, Karadağ, Demircidağ ve Uşak'ın 20 km batısı, Sarayköy'ün 20 km batısına kadar uzanmaktaydı. Muğla'nın 10 km doğusu, Bozdağ'ın güneyi ve Akdağ'ı geçtikten sonra Kalkan kasabasının 10 km kadar doğusunda Akdeniz sahilinde son bulan bir hattın batısındaki Türk topraklarını içine alıyordu.¹²⁶

Bahsedilen bu yerler arasında, İzmir ve Bursa vilayetleri ile Çanakkale ve İzmit sancakları vardı. Bu il ve sancaklarda ise İzmit, Mudanya, Bandırma, Ayvalık, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Edremit, Bergama, Manisa, İzmir, Efes, Aydın, Nazilli, Denizli, Bodrum, Marmaris, Fethiye, Muğla şehir ve kasabaları bulunuyordu.¹²⁷

¹²² Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi I. Kısım (Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamaları-İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Milli Mukavemetin Kurulması 15 Mayıs-4 Eylül 1919), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara 1972, s. 7.

¹²³ TİH., C. II, ks. 1, s.7.

¹²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 160.

¹²⁵ Tansel, a.g.e., s. 160; Jaeschke, a.g.e., s. 87.

¹²⁶ TİH., C. II, ks. 1, s. 7.

¹²⁷ Tansel, a.g.e., s. 160.

Venizelos Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve Batı Anadolu'yu talep ederken bu bölgede Yunanlıların tarihsel dayanakları olduğunu ve Rumların bölgede nüfus bakımından çoğunlukta olduklarını öne sürmüştü. Venizelos'un iddiasına göre; Batı Anadolu'da 1.132.000 Rum yaşarken, Türklerin sayısı 943.000 civarındaydı. Buna karşılık Batı Trakya'daki topraklarda yaşayan yaklaşık 1.185.189 kişilik nüfusun 650.624'ü Türk, 357.102 Rum, Bulgarlar ise 127.459 kişi, geriye kalanları da diğer unsurlar teşkil etmekteydi.¹²⁸ Yunan kaynaklarına göre, Batı Anadolu'da 1.187.694 Türk, 773.756 Rum, 23.914 Ermeni ve 82.922 Yahudi ve yabancı uyruklu yaşamaktaydı.¹²⁹

Görüldüğü gibi Yunanistan'ın, sadece yenen devletlerin katıldığı bir konferans olan Paris Barış Konferansı'nda ileri sürdüğü iddialarının hukukî ve tarihî gerçekler karşısındaki değeri çok zayıftı. Onun amacı nasıl olsa parçalanacak olan Osmanlı Devleti'nin topraklarından mümkün olduğunca büyük bir pay koparabilmektir. Bu nedenle gerçeğe uyuşmayan bir muhtıra düzenledi ve konferansa sundu. Ancak Paris Barış Konferansı'nda bu konu ile ilgili gerçekleri ortaya koyacak bir yetkili olmadığı gibi iddiaları dinleyecek bir konferansta yoktu.¹³⁰

Yunanistan'ın Paris Barış Konferansı'na sunduğu bu istekleri ise Yunan Megali İdea'sındaki topraklardı. 18. yüzyıldan beri gerçekleştirilmek istenen Yunan Megali İdea'sının amacı; Bizans İmparatorluğu'nu, Fatih'ten önceki büyük Hıristiyan Ortodoks devletini ve Karadeniz kıyılarında Pontus devletini yeniden kurmak, Ege'deki bütün adaları ele geçirmek, Anadolu'nun Ege kıyılarına yerleşmek, Girit ve Kıbrıs adalarını Yunanistan'a katmak, Ayasofya'yı yeniden büyük kilise yapmak, devletin başkentini İstanbul'a taşımaktır.¹³¹

1.2.2. İzmir ve Çevresinin Yunanistan'a Bırakılması

Paris Barış Konferansı'nda, Yunan Başbakanı'nın isteklerinin incelenip değerlendirilmesine yönelik olarak bir komisyon görevlendirildi, komisyon yapmış

¹²⁸ Tansel, *a.g.e.*, s. 160-161.

¹²⁹ Alexander Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası 1915-1922*, (Çev: O. Azizoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995, s. 148-149.

¹³⁰ Tansel, *a.g.e.*, s. 161.

¹³¹ Türsan, *a.g.e.*, s. 28; Sonyel, *a.g.e.*, s. 30.

olduğu çalışmaları Mart sonunda sonuçlandırdı ve bazı değişiklikler yapılarak Yunan istekleri kabul edildi.¹³²

İtalya Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesi kararına karşı çıktı. Çünkü bu bölge daha önceden Saint Jean de Maurienne gizli antlaşması ile İtalya'ya verilecekti. Ancak Müttefiklerin hiç biri İtalya'nın yanında değildi. İzmir ve çevresinde İtalya gibi güçlü bir devlet yerine, her istediklerini yaptırabilecekleri Yunanistan gibi zayıf bir devlet daha çok işlerine yaramaktaydı. Bundan dolayı, İngiltere Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nın Rusya'nın değişen tutumu nedeniyle zaten geçersiz olduğunu, Londra Sözleşmesi ile de İtalya'ya sadece Antalya'nın verildiğini söyledi. ABD Başkanı Wilson ise Batı Anadolu nüfusu hakkında verilen yanlış bilgilere dayanarak, Türk boyunduruğu altında yaşadığını sandığı Rumların bu defa da İtalyan hâkimiyetine bırakılmasının doğru olmayacağı düşüncesiyle bu toprakların Yunanistan'a bağlanmasını istedi.¹³³

Konferans'ta İngiltere'nin, İtalya'nın Batı Anadolu üzerinde emelleri bulunduğunu iddia etmesi üzerine İngiltere ile arası açılan İtalya konferansı terk etti. İtalya'nın bütün karşı çıkmalarına rağmen İzmir ve çevresinin Yunanlılara verilmesi kabul edildi. Bunun içinde artık sadece hukukî bir dayanak gerekiyordu. Çok geçmeden bu hukukî dayanakta bulundu.¹³⁴

Aydın'da jandarma subaylığı yapan Kolenoviç adında birinden geldiği söylenen bir belge Venizelos tarafından Paris'te Konsey'e sunuldu. Belge, Nurettin Paşanın bölgede bulunan Rumların katliamı için emir verdiğinden bahsetmekteydi. Nurettin Paşanın İzmir Valiliği ile birlikte, 17. Kolordu Komutanlığı'nı elinde bulundurması, yerli Rumları ve dolayısıyla Yunanistan'ı endişelendiriyordu. Bu nedenle eninde sonunda gerçekleşecek olan İzmir'in işgalinde en küçük bir pürüz dahi çıkmamalıydı. Nurettin Paşa görevde kaldığı sürece Yunanistan'ın Ege'ye çıkması kolay olmayacaktı.¹³⁵

Venizelos bu belge sayesinde konferansı kışkırtmayı başardı. Böylece, Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi görüşünü kuvvetlendirdi. Daha sonradan yapılan

¹³² Tansel, *a.g.e.*, s.161.

¹³³ Tansel, *a.g.e.*, s.161.

¹³⁴ Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 86.

¹³⁵ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, (1. Baskı), Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s. 222.

incelemelerde belgenin sahte olduğu ortaya çıkmış olmasına rağmen Nurettin Paşa görevden alındı ve yerine İç İşleri Bakanı Vekili Ahmet İzzet Bey getirildi.¹³⁶ 12 Mayıs 1919 tarihinde de İzmir'in Yunanlılara verilmesine karar verildi.¹³⁷

2. İŞGAL ÖNCESİ İZMİR'DEKİ DURUM

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberlerinin yayılmasıyla birlikte şehirde bulunan aydın kesim ve gençler harekete geçti. 22 Mart 1919'da İzmir'deki Milli sinema binasında bir kongre düzenlendi. Kongre'ye Aydın ve Balıkesir'e ait şehir ve kasabalardan 37 müftü, 37 belediye başkanı ve yüzlerce kişi katıldı. Kongre'yi düzenleyen ise 6 Kasım 1918'de kurulan İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ydi. Bu Cemiyet mütarekeden sonra İzmir'de kurulan ilk sivil toplum örgütüydü. Kongre, İzmir'in Yunanlılara verilmesi durumunda olay çıkaracaklarını Paris Barış Konferansı'na bildirdi.¹³⁸

İzmir ve çevresinde örgütlenme hareketleri devam ederken İtilaf Devletleri İzmir'in Yunanlılara verilmesini kararlaştırdılar ve bu haberi Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya bildirdiler. İstanbul Hükümeti ise adeta işgali kolaylaştıran önlemler aldı. İşgalin yaklaştığı günlerde İzmir Valisi olan Nurettin Paşa görevinden alındı ve yerine “*Kambur İzzet*” diye anılan Ahmet İzzet Bey İzmir Vali'si olarak tayin edildi. İzmir'deki 17. Kolordu Komutanlığı'na da Ali Nadir Paşa getirildi. Vali Ahmet İzzet Bey vakit geçirmeden İtilaf devletleri ve Yunanistan'ın istekleri doğrultusunda görevini yapmaya başladı. İlk işi de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti yöneticilerini susturmak oldu.¹³⁹ Diğer taraftan, Nurettin Paşa gibi akıllı başında ve vatansever bir komutanın görevden alınması İzmir'in olaysız bir şekilde Yunanlılara verilmesine sebep oldu.¹⁴⁰

Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine izin verilmesinden sonra Venizelos hemen Selanik'teki Yunan Genel Karargâhı'na 12 Mayıs 1919'da “*gayet acele*” işaretli telgraf çekip “*Konferansın Yüksek Meclisi,*

¹³⁶ Sıtkı Aydınel, *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993, s. 23.

¹³⁷ Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yay., Ankara 1990, s. 14.

¹³⁸ Apak, *a.g.e.*, s. 13.

¹³⁹ Taçalan, *a.g.e.*, s. 222-223.

¹⁴⁰ Apak, *a.g.e.*, s. 16.

bugünkü toplantısında ve bu anda, bildirdiğim askeri kuvvetlerin derhal İzmir'e gönderilmesine karar verdiğini tebliğ etti."¹⁴¹ Bunun üzerine Yunan Başkomutanı Paraskevopoulos daha önceden Kavala civarında hazırlanmış olan Yunan 1. Tümenini vapurlara bindirdi. 12 kadar vapur hareket ederek Midilli'ye kadar geldi. Tümenin Komutanlığı'nı Albay Zafirious yapmaktaydı.¹⁴²

Yunan 1. Tümeni İzmir'e çıkmak için hazırlıklar yaparken Lloyd George, Ege Denizi'ndeki İtilaf Deniz Kuvvetleri Başkomutan'ı Amiral Calthorpe'a Yunan Tümeninin emniyetle İzmir'e çıkarılmasını emretti. Bunun üzerine 14 Mayıs 1919 sabahı saat 09.00'da Amiral Calthorpe, 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa ve Vali İzzet Bey'e İzmir ve istihkâmlarının Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi gereğince saat 14.00'ten itibaren İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğini bildiren birinci notasını verdi.¹⁴³

Ali Nadir Paşa notayı alır almaz Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya bildirdi. Ancak, "*Bab-ı Ali'de buna dair bir bilgi mevcut olmadığını ve Mütareke hükümleri gereği işgale uyulması tabidir.*" şeklinde bir cevap aldı. Bunun üzerine birliklerine işgali bildirerek, işgale karşı konulmamasını, işgal edecek müfrezelere gerekli kolaylığın sağlanmasını ve silahların teslim edilmesi emrini verdi. Böylece İzmir'in işgalinin birinci safhası tamamlanmış ve ertesi sabah İzmir'e çıkacak olan Yunan Tümeninin güvenliği de sağlanmış oldu.¹⁴⁴

Bu sırada Mustafa Necati Bey'in çağrısıyla İzmir'in aydın gençleri ve yedek subaylarından oluşan bir grup, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti ve Türk Ocağı mensuplarını da yanlarına alarak Konak Meydanı'nda toplanmışlardı. Mustafa Necati Bey söz alarak bir direnme örgütü kurulması gerektiğini belirtti. Toplantı devam ederken Vali ile de temasa geçildi. Fakat Vali'den sadece "...*kan dökülmemesi için sükûnetimizi muhafaza edelim.*" tavsiyesinde bulunuldu. Bunun üzerine direnme taraftarı olanlar Türk Ocağı merkezine yerleşerek bir beyanname ile

¹⁴¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım C. VI.*, Baha Matbaası, İstanbul 1965, s. 1770.

¹⁴² Apak, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁴³ Aydınel, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁴⁴ Aydınel, *a.g.e.*, s. 32-33.

halkı mitinge davet ettiler. Mitinge binlerce İzmirli katıldı. İzmir’de yapılan bu miting Kuva-yı Milliye ruhu ve heyecanının oluşmasında büyük bir etken oldu.¹⁴⁵

14 Mayıs 1919 akşamı Amiral Calthorpe, Vali ve Kolordu Komutanı’na ikinci notasını vererek İtilaf Devletleri adına İzmir’in Yunan askeri birlikleri tarafından 15 Mayıs 1919 saat 07.00’den itibaren işgal edileceğini bildirdi.¹⁴⁶

3. İZMİR’İN İŞGALİ

15 Mayıs 1919 sabahı Yunan birlikleri İngiliz, Fransız ve Yunan gemilerinin koruması altında İzmir limanına çıkmaya başladılar. Karaya çıkan Yunan birlikleri yerli yani Osmanlı vatandaşı olan Rumlar tarafından alkışlar, ellerinde çiçekler ve Yunan bayrakları eşliğinde büyük gösterilerle karşılandı. Bu sırada kordonda ve buradaki binaların balkonlarında bulunan on binlerce Rum sevinç gösterileri içerisinde “*Zito Venizelos*” diye bağırmaya başladı.¹⁴⁷

Başta İzmir Metropolit’i Hrisostomas olmak üzere diğer rahipler karaya çıkan Yunan askerlerini dua ederek kutsadı. Bu durum Türkler arasında büyük hareketlenmelere sebep olduğu gibi can sıkıntısı da yaratmaya başladı. Nitekim şehre doğru ilerleyen Yunan Alayı Kemeraltı denilen mevkiye geldiğinde ilk kurşun patladı. Alay Komutanı’nın arkasında bayrağı taşıyan Yunan askeri vuruldu. Böylece işgale karşı ilk kurşun sıkılmış oldu.¹⁴⁸ Bu olaydan sonra Yunanlılar ve onlarla birlikte hareket eden yerli Rumlar şehirde büyük bir katliama giriştiler. İlk anda 9 subay şehit edildi, 21 subay yaralandı ve 27 subay kayboldu. İşgalin ilk 48 saatinden itibaren İzmir ve Urla’nın köyleri dâhil öldürülenlerin sayısı 2000’i geçti.¹⁴⁹

İzmir’i işgal eden Yunan birlikleri burada durmayıp Anadolu içlerine doğru ilerlemeğe başladı. Yunanlılar, 17 Mayıs’ta Urla ve Çeşme’yi işgal etti. Arkasından biri deniz yoluyla Ayvalık istikametine olmak üzere İzmir’in doğusu ile kuzeyine doğru üç koldan ilerleyerek, 21 Mayıs’ta Menemen’i, 22 Mayıs’ta Selçuk’u, 26 Mayıs’ta Manisa’yı, 27 Mayıs’ta Aydın’ı, 28 Mayıs’ta Tire’yi, 29 Mayıs’ta

¹⁴⁵ Aydınel, *a.g.e.*, s. 33-35.

¹⁴⁶ Tansel, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁴⁷ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 94; Bayar, *a.g.e.*, s. 1792.

¹⁴⁸ Aydınel, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁴⁹ Aydınel, *a.g.e.*, s. 36-37.

Turgutlu'yu işgal ettiler. 29 Mayıs'ta Ayvalık'a çıkan Yunanlılar, Ali Bey Komutasındaki 172. Alayın direnişine rağmen burayı da işgal ettiler. 1 Haziran'da Ödemiş, 3 Haziran'da Nazilli, 4 Haziran'da Ahmetli, 12 Haziran'da da Bergama Yunanlılar tarafından işgal edildi.¹⁵⁰

4. İZMİR'İN İŞGALİNİN SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE ETKİLERİ

4.1. İŞGALE SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE GÖSTERİLEN TEPKİLER

Yunanlıların İzmir ve çevresinde gerçekleştirdikleri katliamlar Türk halkını harekete geçirdi. İzmir'in bu haksız işgali karşısında memleketin her yerinde mitingler yapılmaya, işgali protesto eden yüzlerce telgraf, Saraya, Sadarete ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmeye başlandı.¹⁵¹

İşgale Sandıklı ve çevresi de sessiz kalmadı. İşgalin hemen ardından Sandıklı'nın ileri gelenlerinden kurulu bir heyet oluşturarak, 16 Mayıs 1919 tarihinde Sadarete bir protesto telgrafi gönderildi.

“Makam-ı Sami Sadaretpenahiye

Mahreci: Sandıklı (Afyon) 16 Mayıs 1335 (1919)

Sulh için esas ittihaz ve ilan edilen milliyet ve adalet düsturu hilafına ve oradaki altı yüz senelik hukuk-ı saltanatımızla Türklüğün ekseriyet-i kahiresi ihmal edilerek sevgili İzmir'imizin Yunanlılar tarafından işgal edildiğini şimdi haber aldık. Büyük küçük bilimüm ahali muhafaza-i hukuk-ı hâkimiyet ve saltanat için sebk edecek kaffe-ihidamat-ı vatan pervanelerine zahir ve bu babda hükümet-i seniyyemizin her türlü emrine her zamandan ziyade amade bulunduğumuzu arz ve istirham eder ve bu babada hükümet-ı mü'telife mümessillerine de müraca'at olunduğu Belediye Re'isi İbrahim, Müftü Emin, Şahinzade Rıza, Ahmed, Hacı Hakkızade Nuri, Sükudluzade Mehmet.”

Belediye Başkanı İbrahim, Müftü Emin, Şahinzâde Rıza, Ahmet, Hacı Hakkızâde Nuri, Sükudluzâde Mehmet'ten oluşan Sandıklı Heyeti Protesto telgrafında, Türklüğün büyük çoğunluğunu oluşturduğu sevgili İzmir'in Yunanlıların işgaline bırakıldığını yeni öğrendiklerini, bu durumun ortadan kaldırılması ve

¹⁵⁰ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1973, s. 40; Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922 C.I.*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 20-23.

¹⁵¹ Özalp, *a.g.e.*, s. 20-23.

egemenlik hukuku için, hükümet tarafından verilecek her türlü hizmete bütün Sandıklı halkının hazır olduğunu belirtmişlerdi.¹⁵²

İzmir ve çevresinin işgaline Sandıklı çevresindeki Şuhut kazasından da 16 Mayıs 1919 tarihinde Sadarete bir protesto telgrafi gönderilmiştir. Belediye Başkanı Hocazade Mustafa ve halkın ileri gelenlerinden Hacı Bekir, Hacı Mehmet, Hacı Abdullah, Hüseyin Mehmet, Hoca İbrahim bir heyet oluşturmuşlardı. Heyet protesto telgrafında, asırlardan beri Türklerin ve Müslümanların yaşadığı İzmir'in işgal haberini aldıklarını, Türk öz yurdu olan İzmir'in Osmanlı idaresinden alınmasının kabul edilemeyeceği, İzmir'in tekrar Osmanlı idaresine bırakılmasının gerektiğini belirtmişti.¹⁵³

Sandıklı yakınlarındaki Çivril'den gönderilen Protesto telgrafi ise şu şekildeydi:

“Makam-ı Sadarete

Mahreci: Çivril 20 Mayıs 1335 (1919)

Anavatanımızın sevgili İzmir'imizin bigayr-i hakkın Yunan hükümeti tarafından işgali bütün ahali-i masumemizi dilhun etti. Wilson cenablarının dünyayı adaletle güldüren prensibleri mevaddına muhalif şu hareket ruhlarımızda müthiş bir heyecan bıraktı. Yunan hükümetinin hücumu karşısında yetmiş yaşına kadar bütün Türk unsuru kanımızın son damlasına kadar müdafaa amade bulunduğumuzu İzmir'in işgaline rıza göstermediğimizi kaza ahalisi namına arz eyleriz.

Çivril Belediye Reisi Salih”

Çivril Belediye Başkanı Salih Bey tarafından sadarete gönderilen bu protesto telgrafında, İzmir'in işgalinin bütün kasaba halkını üzdüğünü, Çivril halkının yediden yetmişe kadar kanın son damlasına kadar yurt savunmasında emirlerinde oldukları ifade edilmiştir. Ayrıca Wilson İlkelerinin kendilerini çok heyecanlandığına da değinilmiştir.¹⁵⁴

Görüldüğü gibi İzmir'in haksız işgali ve Yunanlıların şehre ayak basar basmaz gerçekleştirdikleri zulüm ve vahşet karşısında Sandıklı ve çevresinde yaşayanlar da tepkisiz kalmamışlardır. Tepkilerini de Sadarete gönderdikleri protesto telgrafları ile dile getirmişler, vatan için kanlarının son damlasını vermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir.

¹⁵² BOA, A. VRK., Dosya No: 829, Gömlek No: 36.

¹⁵³ BOA, A. VRK., Dosya No: 830, Gömlek No: 74

¹⁵⁴ BAO, A. VRK., Dosya No: 832, Gömlek No: 34.

4.2. İZMİR'İN İŞGALİ SONRASI GÖÇMENLER

İzmir'in işgali ile birlikte Yunanlıların yaptıklarını görenler ve çevre yerleşim yerlerinde oturup Yunan mezalimini duyanlar, işgalden hemen sonra 16 Mayıs 1919 gibi daha çok erken zamanda iç bölgelere doğru göç etmeye başladılar. İşgal kuvvetlerinin yaptıkları zulümler karşısında erkek nüfus büyük ölçüde Kuva-yı Milliye hareketine katılırken, kadın, çocuk ve yaşlıların göç etmekten başka çareleri kalmamıştı.¹⁵⁵

Muğla'nın ilçeleri, Denizli, Afyonkarahisar, Dinar ve Sandıklı göçmenlerle dolmuştu. Bu durum diğer şehirlerde olduğu gibi Sandıklı'da da göçmen sorununu beraberinde getirdi. Hasta, sefil ve aç bir şekilde çadır, han ve medrese köşelerinde barınan göçmenlerin durumu ise her bakımdan içler acısıydı.¹⁵⁶ Bu yıllarda çoğu yerde olduğu gibi Sandıklı'da da Frengi ve sıtma gibi salgın hastalıklar oldukça yaygındı. Sandıklı'ya gelen göçmenler arasında da bu hastalıklara yakalanıp tedavi görenler vardı.¹⁵⁷

7 Aralık 1919 tarihinde Sandıklı'ya gelen *Tasvir-i Efkâr* Gazetesi yazarı Arif Oruç, Sandıklı'daki göçmenlerin muayene edildiği yeri şöyle tarif etmiştir:

“Hastane diye üç isli odalı basık ve harab bir bina bulunmuş. Cami çerçevesi yok. Burada karyola olduğunu zannederseniz yanılırsınız. Toprak odalarda bir hasır bile mefkud. Portal bir çuval üzerinde bir hasta gördüm. Titreyüb duruyor. Hükümet doktoru frengi koğuşu olduğunu söyleyerek beni kömürlüğe benzeyen loş ve rutubetten toprak sukufu çatlamış odaya soktu. Çamur rengindeki kirli paçavraları yırtıklarından fırlamış yerde serili bir yatak boş duruyordu.”¹⁵⁸

Cami çerçevesi olmayan küçük bir oda da, hastalar zor şartlarda ve kıt imkânlarla tedavi edilmekteydi. Sandıklı'da yarı çalışır durumda olan bir tane doktor vardı. İlaç ve kinin sağlanamamış hastalar ise oldukça fazlaydı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen diğer yerlere bakılınca Sandıklı'da bulunan göçmenlerin durumu nispeten daha rahattı. Her türlü bakım ve iaşeleri, Sandıklı halkı özellikle de

¹⁵⁵ Emine Pancar, “Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 18-19, C:VIII, Yıl: 2009*, (1. Baskı), Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir 2010, s. 55-56.

¹⁵⁶ Pancar, a.g.m., s. 55-56.

¹⁵⁷ Arif Oruç, “İzmir Kuva-yı Milliye'si Nezdinde 13” *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924, s. 3.

¹⁵⁸ Arif Oruç, “İzmir Kuva-yı Milliye'si Nezdinde 13” *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924, s. 3.

Askere Alma Dairesi Başkanlığı tarafından karşılanmaktaydı. Askerlerin sıcak çorba ve yemeklerinden göçmenlere de verilerek yardımda bulunuluyordu.¹⁵⁹

Diğer taraftan yapılan bütün yardımlara rağmen nakit paranın bulunmamasından dolayı gönderilen havalelerin ödenememesi sıkıntısı da önemli sorunlardan birisiydi. Afyonkarahisar Sıhhiye Müdüriyeti'nden, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiliği'ne gönderilen bir tezkerede, Sandıklı'da bir hastane açılması için malzeme bulunmasına rağmen yeterli paranın olmadığı belirtilmişti.¹⁶⁰ Bu konuda İstanbul Hükümeti de göçmenlere gereken desteği verdi, para yardımlarının yanı sıra giyecek yardımları da yaptı. Dâhiliye Nezareti'nden Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflığı'na yazılan bir tezkerede, Mal Sandıklarında yeteri kadar para bulunmamasından dolayı göçmenlerin sefil ve perişan durumda oldukları ve bunun için ne kadar paraya ihtiyaçları olduklarının haber verilmesi istenildi.¹⁶¹

4.2.1. Hilâl-i Ahmer Beşinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Dinar Şubesi

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ve çevresinin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve Yunanlıların bölgede gerçekleştirdikleri zulümler, bu çevrede yaşayan halkın, akın akın iç bölgelere doğru göç etmelerine sebep olmuştu. Yunanlılar tarafından işgal edilen memleketlerini çıplak denilebilecek bir halde terk eden bu zavallı göçmen vatandaşların ihtiyaçlarını kolaylaştırmakta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne (Türk Kızılayı'na) düşüyordu.¹⁶²

Memleketlerinden göç eden halkın manevi yorgunluklarına eklenen maddi sıkıntılar ve yoksulluklar üzerine bir de salgın hastalıklar eklenmişti. Bu sebeple Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından acilen bir heyet kurulmasına karar verildi.¹⁶³ Göçmenlerin daha çok Nazilli ve çevresine gelmesi üzerine ilk olarak Nazilli'de bir dispanser açılarak hastalar tedavi edilmeye başlandı. Üç doktor, bir stajyer ve birkaç

¹⁵⁹ Özkaya, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 272.0.0.74., Yer No: 68.43.11.

¹⁶¹ Şaban Ortak, "Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Afyon'daki Mülteciler", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 74.

¹⁶² İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara 2007, s. 54.

¹⁶³ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

hastabakıcıdan oluşturulan bu heyet Beşinci Nazilli İmdad-ı Sıhhiye Heyeti (Sağlık ve Yardım Heyeti) adıyla 1919 yılının Eylül ayında görevine başladı. Heyet bir taraftan hastaların tedavisine çalışılırken, diğer taraftan da muhtaç kişilere çamaşır, elbise ve erzak dağıtmaya başladı. Ancak o bölgedeki göçmenlerin sayısı yüz bin kişiye ulaşınca heyetin faaliyetlerine sadece Nazilli’de değil, çevre kaza ve nahiyelerde de ihtiyaç görüldü. Bunun üzerine Aydın’ın Yenipazar ve Koçarlı Nahiyelerinde de birer dispanser tesis edildi.¹⁶⁴

Heyet bir taraftan da işgal kuvvetlerine karşı memleketin müdafaasını üstlenen Kuva-yı Milliye’ye ecza ve tıbbi malzeme desteği de sağlıyordu. Bu nedenle Heyet’e ihtiyaç duyulduğu için iki doktor daha tayin edildi. Devam eden savaş nedeniyle cepheden gelen yaralı ve hasta askerlerin tedavisi ve kışın giderek şiddetlenmesi, göçmenler arasında hastalıkların günden güne artması üzerine iki yüz yataklı bir hastane açılmasına karar verildi.¹⁶⁵

Hastane heyet azasının gayretleriyle on gün içerisinde ve eksiksiz bir şekilde tesis edilmişti. Hatta hasta kabulüne başlanmış ve daha ilk günlerden itibaren bütün yataklar hasta, yaralı ve tedaviye muhtaç insanlarla dolmuştu. Bir müddet sonra Nazilli ve Çine’de kurulan Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi’ne ait olan hastaneler ile birlikte heyetin teşkilatı şu şekilde oluşturuldu. Nazilli’de: 250 yataklı bir hastane, iç hastalıklar ve bulaşıcı hastalıklar için bir dispanser, Çine’de: 50 yataklı bir hastane ve bir dispanser, Koçarlı’da: 10 yataklı bir revir ve bir dispanser, Yenipazar’da: Bir Dispanser, Köşk nahiyesinde: Bir dispanser, Balyanbolu’da: Bir dispanser kuruldu.¹⁶⁶

Heyet bu şekilde faaliyetlerini sürdürürken 1920 yılı Haziran ayının sonlarında Yunan ordusunun ileri harekâtı ve taarruzu sonucu cephe daha geriye alındı.¹⁶⁷ Bunun üzerine göçmenler işgale uğramayan yerlere doğru göç etmeye başladı. Beşinci İmdad-ı Sıhhiye Heyeti de göçmen kafilisini takip ederek merkezini

¹⁶⁴ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹⁶⁵ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁶ Hacıfettahoğlu, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁶⁷ Türk İstiklâl Harbi, *C. VII. İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara 1975, s. 564.

Afyonkarahisar'a bağlı Dinar nahiyesine nakletti. Çünkü bu bölgeler henüz işgale uğramamıştı.¹⁶⁸

İzmir'in işgalinin ardından 8 Temmuz 1919 tarihinde Karahisar Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafa göre, Aydın ve Nazilli'den Dinar'a iki yüz civarında göçmen gelmişti.¹⁶⁹ 1920 yılından sonra gelen göçmenler ile birlikte bu sayı daha da artmıştır. Heyetin merkezinin Dinar'a nakledilmesiyle birlikte yüzlerce hastaya şifa dağıtan Nazilli heyeti mecburen dağılmış ve her şeye yeniden başlamak zorunda kalmıştı. Diğer taraftan Yunan taarruzları artmakta ve savaş tüm şiddeti ile devam etmekteydi. Bu nedenle bir an evvel yeniden teşkilatlanmak için hazırlıklara başlandı. Dinar'da yirmi dört saat içerisinde 30 yataklı bir hastane ve kasabanın bütün sokaklarını ve çevredeki tarlaları, kırları dolduracak kadar kalabalık olan göçmenler için de bir dispanser açıldı.¹⁷⁰

Batı Cephesi'nde savaşın bütün şiddetiyle devam etmesi nedeniyle doğal olarak karışık olan bu bölgelerde bir anda faaliyete geçen bu hastanelerden Dinar hastanesi, ihtiyacın en şiddetli biçimde hissedildiği sıralarda yaralı askerlere kapısını açarak, cephe komutanları tarafından takdir edilmişti. Yaralı ve hastalara faal bir şekilde ilaç sağlayan dispanserler sayesinde, her türlü yardımdan mahrum kaldıklarını zanneden göçmenlerde bu hastanenin yardımlarından yararlanmışlardı. Ancak, Dinar'ın hem küçük bir kasaba olması hem de cepheye çok yakın olması, göçmenlerin de daha çok Burdur ve Antalya taraflarına gitmelerine sebep oldu. Bu nedenle Burdur'da 50 yataklı bir hastane açıldı. Bu yıllarda veba hastalığı görülen Antalya'da da bir laboratuvar ve bir de dispanser kuruldu.¹⁷¹ Bu hastaneler 1921 yılı Ağustos ayının sonlarına kadar hizmet vermişti. Dinar'da kurulan Hillâl-i Ahmer Beşinci İmdad-ı Sıhhi Heyeti Dispanseri'nde 1920 tarihinde 5038, 1921 tarihinde de 1557 olmak üzere toplam 6595 hasta ve yaralı tedavi edilmiştir.¹⁷²

¹⁶⁸ Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁶⁹ BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 636, Gömlek No:121.

¹⁷⁰ Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁷¹ Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 58; TİH., C. VII., s. 564.

¹⁷² Hacifettahoğlu, *a.g.e.*, s. 119.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN SANDIKLI VE ÇEVRESİ

1. SANDIKLI KAZASI'NDA EŞKIYALIK OLAYLARI

Milli Mücadele'nin başlarında Anadolu'da merkezi otoritenin bozulmasıyla birlikte yurdun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi Sandıklı'da da eşkıyalık ve soygun olayları artmıştır. Bunlardan birkaçı şu şekildeydi: 1919 yılının haziran ayında Sandıklı orman vergi memuru ile korucusu iki atlı eşkıya tarafından basılıp, para ve silahlarına el konulmuştur.¹⁷³ 1920 yılında, Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne verilen bilgiye göre, Sandıklı kazasına bağlı Davulğu köyü çevresinde kimlikleri bilinmeyen üç kişinin köyde eşkıyalık ve soygunculuk yaptıkları haberleri alınmıştır. Bunun üzerine Sandıklı Jandarma Müfrezesi eşkıyaların peşine düşmüş. Taraflar arasından meydana gelen çatışma sonucu eşkıyalardan biri ölü ele geçirilmiş. Diğerleri de silahları ile birlikte yakalanmıştır.¹⁷⁴

1920 yılı içerisinde meydana gelen diğer bir olay da, Sandıklı'dan Karahisar'a gönderilen emanet postasına, gece saat beş sıralarında Karadirek köprüsü arasında kimlikleri belli olmayan dört kişi tarafından yapılan saldırıdır. Jandarma muhafız birlikleri ile girilen çatışma sonucu eşkıyalardan biri ölü ele geçirilmiştir. Bir süreden beri bu bölgedeki emanet postalarına kimliği belli olmayan eşkıyalar saldırmaya başlamıştır. Bu nedenle posta ve tahsildar memurlarının korunması için jandarma kuvveti gerektiği Posta, Telefon ve Telgraf Nazır Vekili tarafından, Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflığı ve Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.¹⁷⁵

Dördüncü Kolordu Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey, Karahisar Mutasarrıflığı'na 22 Eylül 1920 tarihinde 451 numara ile gönderdiği tezkerede, Sandıklı kazası yaylalarında Yunanlılar ile irtibat halinde olan Yörük aşiretlerinin çoğaldığını bildirmiştir. Buna göre her sene yaz mevsiminde Sandıklı kazası

¹⁷³ BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 20, Gömlek No: 41.

¹⁷⁴ BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 41, Gömlek No: 13.

¹⁷⁵ BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 26, Gömlek No: 5.

yaylalarına gelen Yörük aşiretlerinden beş yüze yakın bir kabile Yavaşlar köyü çevresinde dolaşmaktadır.¹⁷⁶

Çadırlarında silahlı birer ikişer kişi bulunan bu kabile, içlerinden iki adamı Uşak'ta bulunan Yunan Komutanı'nın yanına göndermişlerdir. Bu kişilerin Yunanlılar ile işbirliği yaptıkları ve daha önceden alışılmış bir şekilde Yunanlılardan teminat aldıkları belirtilmiştir. Sandıklı Kaymakamlığı'ndan alınan telgrafa göre bu kafilenin Uşak toprağına geçeceği haberi alınmış, ellerinde silahları olduğu için tehlikeli oldukları, bu yüzden de bunların biran evvel engellenmesi için bölgeye önemli bir kuvvet sevkinin gerektiği ifade edilmiştir. Bu kabileyi durdurmak için izin istenilmiştir.¹⁷⁷

Bir diğer eşkıyalık faaliyeti de Menderes Grup Komutanlığı'ndan bildirilmiştir. Menderes Grup Komutanlığı'nın 02 Ocak 1921 tarihli akşam raporuna göre, 12. Kolordu cephesinde saat 14.30'da İslamköy'e varan ve bilahere yürüyüşe devam eden Yunan kuvvetlerinin miktarı tespit edilememiştir. Aynı zamanda bu bölgede Hocalar köyüne de bir Türk keşif kolu sürülmüş, ancak bu kol da çevrede Yunanlılara rastlamamıştır. 03 Ocak 1921 akşamı ise bir grup eşkıya Hocalar köyünü basmış. Bu eşkıyaların yardımıyla Yunanlıların yirmi kadar süvarisiyle bir piyade taburu Burgaz'ı işgal etmiştir.¹⁷⁸

1921 tarihinde Nazilli kazasında eşkıyalık ve soygunculuk yapan Dokuzun Kızanları çetesinden bir grup yaylamak üzere Ahırdağı'na çıkarak Sandıklı, Uşak ve Afyonkarahisar çevresinde tecavüz ve yağmalarda bulunmaya başlamıştır. Bu grubun Afşar aşiretinden olan Bekir Efendi ve arkadaşlarından bazıları, bölgedeki müfreze ile meydana gelen çatışma sonucu etkisiz hale getirilmişlerdir.¹⁷⁹

2. SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE KUVA-YI MİLLİYE HAREKETLERİ

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de başlayıp iç bölgelere doğru genişleyen Yunan işgalleri ve zulümleri, Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında önemli bir etken

¹⁷⁶ ATASE İŞH, Kutu No: 839, Gömlek No: 71, Belge No: 71-1.

¹⁷⁷ ATASE İŞH, Kutu No: 839, Gömlek No: 71, Belge No: 71-1.

¹⁷⁸ ATASE İŞH, Kutu No: 888, Gömlek No: 67, Belge No: 67-1.

¹⁷⁹ BOA, DH. AYŞ., Dosya No: 20, Gömlek No: 72.

olmuştur.¹⁸⁰ Kuva-yı Milliye, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi gereği ordusunun dağıtılıp silahlarının elinden alınması ve savunmasız kalması sonucu işgalci güçlere karşı yerel sivil örgütlenmeler, çeteler şeklinde ortaya çıkan ve düzenli ordu kuruluncaya kadar yurt savunmasında etkili olan milli direniş örgütüne verilen isimdi. Aynı zamanda 29 Ekim 1923 tarihine kadar geçen sürede işgal kuvvetlerine karşı yürütülen tüm çabaları ve çalışmaları da kapsamaktaydı.¹⁸¹

I. Dünya Savaşı'ndan yenilmiş bir şekilde ayrılan Türk halkı, galip devletlerin hemen her isteğini kabul edebilecek durumdaydı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti işgal edilmiş, devletin başında bulunanlar kaçmışlardı. Ülke parçalanmış, yoksullaşmış, nüfusu azalmış ve maneviyatı kırılmıştı. Ancak, Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri Türk halkının öfkesinin artmasına sebep oldu.¹⁸² İşgalci kuvvetlere karşı koyma ve direniş şeklinde başlayan Kuva-yı Milliye hareketi, Yunanlıların İzmir'in işgal etmesiyle birlikte gelişmiş, tüm yurttaki olduğu gibi Sandıklı ve çevresinde de yaygınlaşmıştı.

2.1. SANDIKLI KUVA-YI MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ

İzmir'in işgali sonrasında kendi bölgelerinde işgal kuvvetlerine karşı milis kuvvetler şeklinde örgütlenen Kuva-yı Milliye'nin her türlü iâşesi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından ya da buldukları ilçe ve köylerden toplanan iâşe maddeleri ile zenginlerden alınan paralarla sağlanıyordu.¹⁸³

İzmir'in işgalinin ardından Sandıklı'da da Kuva-yı Milliye Teşkilatı oluşturulmuştur. Güçleri yetenler bu teşkilata gerekli yardımları yapmışlar, fakirler ise her türlü para yardımlarından muaf tutulmuşlardır. Bu anlamda Sandıklı'da çiftlik sahipleri, zenginler, esnaf ve tüccarlar Kuva-yı Milliye Teşkilatı'na kayda değer yardımlar vermişlerdir. Hatta Sandıklı'da o kadar vatanperver insanlar vardır ki

¹⁸⁰ Aydınel, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁸¹ Coşkun, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁸² Lewis, *a.g.e.*, s. 241.

¹⁸³ TİH., C. VII., s.15.

verdikleri para ve iaşenin miktarının azlığından şikâyet ederek yüz yerine bin vereceklerini söyleyerek, bu konuda diğer zenginleri de bilinçlendirmişlerdir.¹⁸⁴

Sandıklı'da bir de Kuva-yı Milliye Teşkilatı'na ait kuvvetli bir piyade ve süvari müfrezesi kurulmuştur.¹⁸⁵ Şehirdeki genç ve dinç olan kimselerden oluşan bu müfrezeler gerekirse beş altı kata kadar çıkartılarak hemen cepheye sevk edilebilecek şekildeydi.¹⁸⁶

2.1.1. Sandıklı Müfrezesi'nin Kuruluşu

İkinci İnönü Savaşı'ndan önce Askerlik Şubeleri tarafından kendi bölgelerinde kurulan yardımcı alaylardan birisi de Sandıklı Müfrezesi'ydi. Sandıklı'da kurulan bu müfreze daha sonraları Afyonkarahisar Askerlik Şubesinde 20 Mayıs 1921 tarihinde yeniden teşkil edilmiştir. Sandıklı Müfrezesi'ne 26 Mayıs 1921 tarihinden itibaren 52. Piyade Alayı adı verilmiştir.¹⁸⁷

Sandıklı Müfrezesi, üç taburlu bir Piyade Alayı, üç bölüklü bir Süvari Alayı ve iki toplu bir dağ bataryasından meydana gelmekteydi. İki toplu ve her top için 100 atım top taşıyabilecek kabiliyette mekkâreli bir cephaneye kuvvetinden ibaret olan bataryada bir batarya komutanı ile iki takım subayı bulunuyordu. Alaylara ise numara verilinceye kadar Mürettep Sandıklı Piyade Alayı ve Mürettep Sandıklı Süvari Alayı ismi verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸⁸ Piyade ve Süvari Alayları şu şekilde yeniden oluşturulacaktı.

Piyade Alayı; İkinci Müzaheret Alayı'nın¹⁸⁹ iki taburu ile Birinci Müzaheret Alayı'ndan gelmiş olan bir tabur tarafından meydana getirilecek ve her taburda iki

¹⁸⁴ Arif Oruç, "İzmir Kuva-yı Milliye'si Nezdinde 13" *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924, s. 3.

¹⁸⁵ Özkaya, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁸⁶ *ATASE İSH*, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

¹⁸⁷ *Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s. 117.

¹⁸⁸ *ATASE İSH*, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

¹⁸⁹ Müzaheret Alayları; Güney Cephesi emrinde teşkil edilen ve gerektiğinde cepheyi takviye maksadı ile gönderilen kıtalardı. O tarihte Askerlik Şubelerince kendi silah, araç ve gereçleriyle askerlik hizmeti için gönüllü olarak gelen erlerden kurulmuş küçük birliklerdi. Bkz. *Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım (Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. 225.

tüfek ve bir makineli tüfek takımı için gerekli olan aletler ile 4 adet Alman maksimum makineli tüfeği 12. Grup tarafından karşılanacaktı. Alay'da alay yaverinin başkanlığında olmak üzere 4 piyade telefoncusundan meydana gelen bir savaş müfrezesi bulunacaktı. Piyade Alayının her taburu öncelikle üç yüz tüfeğe ve her tüfek için yüz elli mermiye sahip olacak şekilde kurulacaktı.¹⁹⁰

Müfrezenin, elinde bulunan çeşitli cinsteki tüfeklerden yararlanabilmesi için taburlar içerisinde Alman, Osmanlı ve Rus mermilerini atabilen silahlara benzer silahlar bulundurulacaktı. Makineli tüfek takımlarında 11 ve her taburda 20 mekkâre olmak üzere alayda toplam 93 mekkâre bulunacak şekilde hayvan sağlanacaktı.¹⁹¹

Süvari Alayı; mevcut müzaheret takımlarının üç bölük halindeki kuvveti ile meydana getirilecek, alayın silâh altında bulundurulan atlı ordusu, belli bir sıraya göre düzenlenecek ve buna göre eğitim alacaktı. Tamamen Alman tüfekleriyle silahlandırılacak ve tüfek başına 100 mermi verilecekti. Alayın meydana getirilip bir düzene konulmasından sonra fazla olan subaylar Piyade Alayı'na verilecekti.¹⁹²

Alayın ihtiyacı olan silah, asker, hayvan, subay, batarya, top eşya ve elbiseler de dikkate alınmıştır. Bu amaçla Kuva-yı Umumiye Cetvelleri ile askerlerin künyelerine göre ihtiyaçları tespit edilerek müfrezenin ikmaline verilecekti. Alınan emir üzerine oraya gönderilen Üsteğmen (Mülazım-ı Evvel) Tahsin Bey daha önceden gezdiği mevzilere uygun olarak bu bölgede de çalışacaktı.¹⁹³

2.1.2. Sandıklı Müfreze Alaylarının Kuruluşu ve Konuş Yerleri

Sandıklı Müfrezesi Komutan Vekili Kıdemli Yüzbaşı Hasan Hilmi Bey tarafından, 4. Süvari Tugayı Komutanlığı'na 22-23 Mayıs 1921 tarihinde Savran'dan 24 numara ile gönderilen telgrafa göre, Sandıklı Müfrezesi'ne ait Alayların kuruluş ve konuş yerleri şu şekildeydi.¹⁹⁴

¹⁹⁰ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

¹⁹¹ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

¹⁹² ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

¹⁹³ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-2.

¹⁹⁴ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1.

Piyade Alayı'nın Birinci Piyade Taburu ile İkinci Piyade Taburu'ndan iki bölük ve iki toplu dağ bataryası Savran'da bulunuyordu. 430 mevcutlu Üçüncü Piyade Taburu ile iki makineli tüfek, birinci tabur dâhilinde ve ikinci taburun bir bölüğü Çivril bölgesinde, Osmanköy'de bulunmaktaydı. Çeşitli cinsteki silahlardan meydana gelen cephanede Rus silahlarından her tüfeğin 150, Osmanlı silahlarından her tüfeğin 130 ve Alman silahlarından her bir tüfeğin 70 mermisi olup, bundan başka Piyade Alayının yedek bir cephanesi yoktu. Piyade Taburları alay halindeydi. Alay Komutan Vekili, Tabur Komutanı Kıdemli Yüzbaşı Cemil Efendi'ydi. Piyade Taburunun, bölüklerinin her birinde iki ile üç subay bulunuyordu.¹⁹⁵

Bunların dışında alaylarda, iki Erhard dağ topu ile birlikte toplam 150 mermi vardı. Bataryanın ise iki subayı olup Batarya Komutanı (İhtiyat Mülazım-ı Sani), Yedek Teğmen Tahsin Efendi'ydi. Topçu askerleri eksiksizdi. Buna karşılık dört mekkâre civarında eksik vardı. Toplar Savran köyündeydi.

Süvari Alayı üç bölüklü olup bölükler yüzer mevcutlu ve eksiksiz olarak Alman silahıyla donatılmıştı. Buna karşılık mermiler yeterli değildi. Süvari Alayı merkezi ile bir bölüğü Akçabadırık'ta¹⁹⁶, başka bir bölüğü Avgancık'taydı. Çalca'da da bir takımı bulunuyordu. Diğer bölük İhsaniye köyündeydi. Süvari Alayı Komutanı Kıdemli Yüzbaşı Haydar Efendi'ydi. Bölüklerde beş ile sekiz arasında subay bulunmaktaydı. Fazla gelen subaylar ise Piyade Alayı'na verilecekti.

Savran'ın doğu ve güney sırtları Savran, Akharım, Nuh, Mahmari¹⁹⁷ köyleriyle çevrilmiş olan ovaya karşı herhangi bir Yunan saldırısı olması durumunda bölge güçlendirilmişti. Topçu mevzii Yunanlılara karşı güçlendirilen hattın bin beş yüz metre kadar doğusundaki Sakar dağı adı verilen yer seçilmiş olup burası Sandıklı ovasına ve çeşitli istikametlere hâkimdi.¹⁹⁸

Alayların mevcudu, Piyade Alayı; makineli tüfekler, hayvanlar ve nakliyeleri ile beraber 19 binek, 23 mekkâre, 3 merkep ile 2 kağrı arabası, Topçu Alayı; iki bin otuz koşum mekkâre ve Süvari Alayı; 16 mekkâreden ibaretti. Yukarıda bahsedilen bölgedeki köylerin mevcut iaşe ambarlarında bulunmayan erzakı ise Sandıklı

¹⁹⁵ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1.

¹⁹⁶ Afyonkarahisar İli'nin Hocalar İlçesi'ne Bağlı Akçadere Köyü.

¹⁹⁷ Afyonkarahisar İli'nin Sinanpaşa İlçesi'ne Bağlı Taşoluk Kasabası.

¹⁹⁸ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1.

Noktası'ndan temin ediliyordu. Sandıklı bölgesindeki köylerin ambarlarında aşar mültezim malı olduğu için mevcut bulunan hububat ve yiyecekler tahmine göre şöyleydi:¹⁹⁹

- Hocalar köyünde 20 bin kilo buğday, on beş bin kilo arpa,
- Duğla köyünde 30 bin kilo buğday,
- Çay'da 15 bin kilo buğday,
- Güdübez'de 11 bin kilo buğday, iki bin kilo arpa,
- Kılındıras'ta²⁰⁰ 14 bin kilo buğday, 14 bin kilo arpa,

-Başagaç köyünde 5 bin 600 kilo arpa ve buğday mevcut olup fasulye, nohut, mercimek gibi hububat ise yoktu. Davar, keçi, inek, öküz gibi hayvanlar da Sandıklı Noktası'ndan temin ediliyordu. Sandıklı Müfrezesi Komutanı Binbaşı Remzi Bey karargâhıyla birlikte Sandıklı'da bulunuyordu.²⁰¹

Görüldüğü gibi bu şekilde kurulan Sandıklı Müfrezesi ve Alayları, olabilecek herhangi bir saldırıya karşı asker, silah, cephane, hayvan ve erzak bakımından donanımlı bir hale getirilmiştir. Müfrezenin ihtiyacı olan subay, batarya, top, makineli tüfek, mermi ve askerlerin giyecekleri elbiseler karşılanmıştır. Milli Mücadele yıllarında ordunun elindeki silahlar ve mermiler farklı cinsteki silahlar için bu durum dikkate alınmış ve Sandıklı Müfrezesi'ne çeşitli cinsteki silahlar için gerekli olan mermiler de sağlanmıştır.

2.1.3. Sandıklı Amele Taburu

Amele Taburları, ordunun ihtiyaç duyduğu yol, demiryolu yapımı çeşitli inşaat, ziraat, orman vb. işlerde çalıştırılan geri hizmetlerinden birisiydi. Osmanlı askeri teşkilatında I. Dünya Savaşı'nda bu tür birliklerin oluşturulmasına önem

¹⁹⁹ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1-a.

²⁰⁰ Afyonkarahisar İli'nin Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Karadirek Kasabası.

²⁰¹ ATASE İSH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1-a.

verilmiş olmakla birlikte savaştan önce de Osmanlı Devleti'nin ordu teşkilatının içinde benzer şekilde lojistik birimler bulunuyordu.²⁰²

Amele Taburları, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren yaygınlaşmış ve önem kazanmaya başlamıştı. Geri hizmetlerde insan gücüne dayalı ihtiyaçların artması, Tanzimat'la birlikte askere alınmaya başlanan gayr-i müslimlerin fiili askerlik sıralarında doğurduğu bazı problemler, Amele Taburlarının önemini daha da arttırmıştı. I. Dünya Savaşı başlarında meydana gelen olaylar nedeniyle gayr-i müslimlerin silahlı birlikler yerine geri hizmetlerde askerliklerini yapma mecburiyetine sebep olmuştu. Ancak, Amele Taburları sadece gayr-i müslimlerden değil müslümanlardan da oluşmaktaydı.²⁰³

Milli Mücadele sırasında da ordu içerisinde Amele Taburları gerekli görülmüş ve ihtiyaç duyulan yerlerde bu tür birlikler kurulmuştu. 1920 yılı Ekim ayı başlarında Batı Cephesi Komutanlığı Afyonkarahisar-Antalya yolunun tamir edilmesi için harekete geçti. Bunun için Afyonkarahisar Sancağı dâhilindeki yolun tamiri için Akşehir Askerlik Şubesi, Antalya Sancağı dâhilindeki yolun tamiri içinde Burdur Askerlik Şubesi'ni görevlendirdi. Buna göre kurulacak Amele Taburlarından Birinci Taburun merkezi Sandıklı kazası olacaktı.²⁰⁴

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrine göre, taburlar için gerekli subayların askerlik şubelerince sağlanabileceği ve lazım olan alet ve eşyaların da bulunduğu iller tarafından karşılanacağı belirtildi. 4 Ekim 1920'de gönderilen bu emir üzerine çalışmalar hemen başlatıldı. Birkaç gün içerisinde de Afyonkarahisar bayındırlık memurları malzemeleriyle birlikte yola çıkarıldı ve Amele Taburlarının kurulmasının hızlandırılması konusu da Akşehir Askerlik Şubesi'ne bildirildi.²⁰⁵

Sandıklı-Dinar arasında yol yapım çalışmaları Amele Taburları gelinceye kadar ücretli amelelerle hemen başlatılmıştı. Çünkü Dinar-Sandıklı arasındaki yol gittikçe önem kazanmaya başlamıştı.²⁰⁶ Bunun sebebi ise, 1920 yılı Temmuz ayına

²⁰² Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, AAM Yay., Ankara 2009, s. 22.

²⁰³ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 23.

²⁰⁴ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 23.

²⁰⁵ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 23.

²⁰⁶ Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'nin Henüz Pek Bilinmeyen Bir Kaynağı; Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri", *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, (Yay. Hz. H. Aytuğ Tokur), AAM Yay., Ankara 2011, s. 411.

doğru Yunan saldırıları artış göstermişti. Yunanlıların Eskişehir ve Afyonkarahisar'a doğru işgallerini genişletmesi ihtimaline karşı Batı Cephesi Komutanlığı bazı tedbirler almaya başladı. Bu amaçla, 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'ya Batı Cephesi Komutanlığı tarafından verilen emire göre; Uşak, Afyonkarahisar, Sandıklı, Çivril ve Dinar savunmasında 12. Kolordu, 23. ve 57. Tümenler görevlendirildi.²⁰⁷

Ağustos ayından itibaren Yunanlılar ileri harekâta geçerek, 27 Ağustos 1920'de Uşak istikametine taarruz etmeye başladı. Sandıklı'ya kadar yaklaşan Yunanlılar 3 tümenle 29 Ağustos 1920'de Uşak'ı işgal ettiler. Bunun üzerine Uşak çevresinde bulunan 23. Tümen Dumlupınar'a çekildi. Yunanlıların bu ileri harekâtı sonucu Batı Cephesi'ndeki birlikler daha geriye alındı.²⁰⁸

Diğer taraftan, Yunanlılar Uşak taarruzu devam ederken kuzey yanlarını korumak için bir tümenle Gediz'i tutmaktaydı. Bu nedenle Batı Cephesi Komutanı Gediz'deki Yunan tümenine baskın yaparak bir başarı sağlamak istiyordu. Nitekim, Ekim ayının son haftasında Yunanlılara yönelik taarruz hazırlıklarına başlandı. Bunun üzerine 4. Kolordu Başkanı İsmail Hakkı bu gelişmelerden Akşehir Askerlik Şubesini de haberdar etti. İsmail Bey 23 Ekim'de Akşehir Askerlik Şubesi'ne gönderdiği şifrede, 24 Ekim sabahı Ali Fuat Paşa'nın Gediz'e taarruz edeceğini, 12. Kolordu'nun Uşak istikametine ilerleyeceğini bildirmişti. Bu nedenle bölgeden asker ve hayvan temin edilerek biran evvel cepheye sevklerini istemişti. Böylece Sandıklı-Dinar arasındaki yol tamir edilecek ve bu bölgeden cepheye asker ve cephane sevkıyatı gibi her türlü lojistik destek, Sandıklı-Dinar yolundan sağlanacaktı.²⁰⁹

Kısa bir süre sonra da Gediz Taarruzu'nun başladığı tarih olan 24 Ekim 1920'de Sandıklı Amele Taburunun teşkilat yapısı belirlendi. Buna göre; Amele Taburu üç bölük halinde meydana getirilecekti. Taburun karargâh kadrosu 4 subay, memurlar ve 12 silahsız askerden oluşacaktı. Bölük kadrosu ise; 3 subay, 338 asker, 11 hayvan ve 5 arabadan ibaret olacaktı. Bu kadro yapısı Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri olarak 4. Kolordu Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Bey tarafından Akşehir Askerlik Şubesi'ne gönderilmişti. Kasım başlarında da Sandıklı

²⁰⁷ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 27.

²⁰⁸ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 214.

²⁰⁹ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 28.

Amele Taburu kuruldu. Ancak bazı yanlış anlaşılmalara ve eksiklikler yaşanmış ve taburun ihtiyaçları tam anlamıyla o anda tamamlanamamıştı.²¹⁰

4. Kolordu Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Bey, 6 Kasım'da Akşehir Askerlik Şubesi'ne gönderdiği emirde, tabur komutanının yazısından Sandıklı Amele Taburunun 4 bölüklü olduğunun anlaşıldığını, hâlbuki daha önce gönderilen emir gereği olarak 3 bölüklü olması gerektiğini bildirmiş ve buna göre yeni düzenlemenin yapılmasını ve tabura 15 araba gönderilmesini emretmişti.²¹¹ Yapılan yazışmalara göre, Sandıklı Amele Taburu Afyonkarahisar-Antalya yolunun Afyonkarahisar tarafında kalan kısmının yapımında çalıştırılmış ve önemli lojistik hizmetler vermiştir.²¹²

Daha sonradan 12. Kolordu emrine girmiş olan Sandıklı Amele Taburu 28 Mart 1921 tarihinde yine bu kolorduya bağlı olan 57. Tümen emrine verilmiştir. Mevcudu ise, 20 hayvan, 38 kazma, 24 kürek, 5 arabaydı. Sandıklı Amele Taburu Komutanlığı'nda 1 binbaşı, 2 üsteğmen (Mülazım-ı Evvel), 3 teğmen (Mülazım-ı Sani) olup, toplam 6 subay ve 119 er bulunmaktaydı.²¹³ Milli Mücadele döneminde lojistik faaliyetlerin yerine getirilmesinde önemli katkılar sağlayan Sandıklı Amele Taburu 29 Ocak 1922 tarihinde kaldırılmıştır.²¹⁴

2.2. DİNAR HEYET-İ MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ

Göller Bölgesi içerisinde yer alan Afyonkarahisar ilinin Dinar ilçesi, kuzeyde Sandıklı, kuzeydoğu'da Şuhut, doğuda Isparta, batıda Denizli, güneybatıda ise Dazkırı ile çevrilidir. Kuzeyinde Samsun ve Maymun dağları, güneyinde Söğüt dağı, batısında Karadağ vardır. Sandıklı'ya kadar uzanan Dombay, Dazkırı, Çöl ovası adlarında büyüklü küçüklü ovaları vardır.²¹⁵

²¹⁰ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 23-24.

²¹¹ Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 25.

²¹² Köstüklü, *Afyonkarahisar-Konya Hattı*, s. 25.

²¹³ *ATASE İSH*, Kutu No: 853, Gömlek No: 51, Belge No: 51-1.

²¹⁴ *ATASE İSH*, Kutu No: 1652, Gömlek No: 38, Belge No: 38-1.

²¹⁵ Atabek, *a.g.e.*, s. 306.

Dinar yöresi başından itibaren Milli Mücadele'den yana tutum sergilemiş ve elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır.²¹⁶ İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından yurdun çeşitli yerlerinde kurulan Kuva-yı Milliye teşkilatlarından birisi de Denizli ilinde il müftüsü Ahmet Hulusi Bey öncülüğünde kurulan Denizli Redd-i İlhak Cemiyetiydi.²¹⁷ Ahmet Hulusi Bey Dinar'a da gelmiş ve kasabanın ileri gelenleri ile temaslarda bulunarak buradaki teşkilatlanmayı sağlamıştır. Dinar Müftüsü ve eşraftan Osman Kitiş de bu teşkilatlanmaya kasabadan gönüllü toplamak suretiyle destek olmuştur.²¹⁸

23. Tümen Komutanı Ömer Lütfü Bey tarafından 23 Temmuz 1919 tarihinde yazılıp 31 Temmuz 1919 tarihinde 20. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen belgeye göre, Karahisar ile birlikte Dinar ve Aziziye kazalarında da Redd-i İlhak Cemiyetlerinin oluşturulduğundan söz edilmektedir. Buna göre Dinar Redd-i İlhak Cemiyeti, Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılmış, gerekli olan lojistik malzemenin toplanmasına da yardımcı olmuştur. 30 Eylül 1919'da da Sivas Kongresi kararlarını onaylamıştır.²¹⁹

Milli Mücadele yıllarında, Dinar hiçbir zaman işgale uğramamıştır. Sandıklı ve Çivril'in Yunan işgaline girmesinden sonra ve bu bölgelerde Yunanlılara karşı cephe oluşturulduğunda Dinar ikmal merkezi olmuştur.²²⁰ Bu bakımdan Dinar, Milli Mücadele'de önemli faaliyetlerin gerçekleştirildiği yörelerden birisi haline gelmiştir. Yörenin Akdeniz, Ege ve İç Anadolu'yu birbirine bağlayan kavşak noktasında olması, Sandıklı-Şuhut-Çay-Akşehir yolu üzerinde bulunması, lojistik faaliyetlerin sağlanmasında etkin rol oynamasını temin etmiştir.²²¹

Genelkurmay Başkanlığınca, Sakarya Savaşı'ndan sonra Büyük Taarruz için yapılan hazırlıklar çerçevesinde 13 Ekim 1921 tarihinde Dinar'da bir Menzil

²¹⁶ Yücel Çiftçi, *Dinar*, Dinar Belediyesi 1984-1989 Çalışma Raporu, Ender Ofset Matbaacılık, (Yayın Yılı ve Yeri Bilgisi Yok), s. 5.

²¹⁷ Apak, *a.g.e.*, s. 88.

²¹⁸ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 5.

²¹⁹ Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yay., Afyonkarahisar 2011, s. 112.

²²⁰ Ayhan Kalkan, *Her Yönü İle İlçemiz Dinar*, Öztekin Matbaacılık, Ankara 1984, s. 41.

²²¹ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 112.

Müfettişliği (İkmal Yolu) kurulmuştur.²²² Böylece, Aralık 1921 tarihinden itibaren Sandıklı, Dinar ve Denizli bölgelerindeki birliklerin yiyecek, içecek, buğday, arpa, hayvan, yem vs. her türlü ihtiyaçları Dinar Menzil Müfettişliğince sağlanmaya başlanmıştı. Bu bölgelerdeki yiyecek maddeleri Dinar Menzil Bölge Müfettişliğince toplanıp depolanıyordu.²²³

Cepheye ulaştırılan çamaşır, çorap, çarık, yiyecek, içecek gibi yardımlardan başka ekmeçlik un da Dinar'dan temin edilmekteydi. Çevre köy, kasaba ve ilçelerden toplanan tahıllar o günlerde Dinar'da bulunan 30 değirmende öğütülüp un halinde cepheye sevk ediliyordu. Bir kısım köylü kağnısı, hayvanı ile bu işte görev alırken, erzak sevki yapılırken yol kenarındaki köylerde bu kafilelere gerekli yardım ve misafirperverliği gösteriyorlardı.²²⁴ Dinar Menzil Müfettişliği, Mart 1922 tarihinden itibaren 1. Ordu Komutanlığı'na bağlandı.²²⁵

Dinar, Milli Mücadele döneminde Fahrettin Paşa Komutasındaki 5. Süvari Kolordusu'nun karargâhı haline geldi. Kolordu, Dinar Menzil Müfettişi Şemseddin Bey'in de üstün gayretleriyle müftü Hacı Ahmet Efendi'nin Dört Yol mevkiindeki 30 dönümlük arazisi üzerinde bir karargâh kurmuştu. Bu şekilde kurulmuş olan karargâh sayesinde çevre köy, kasaba ve ilçelerden toplanan yardımların kağnı arabaları ile Dinar, Dombay ovası, Çöl ovası üzerinden Sandıklı'ya düzenli bir şekilde ulaştırılması sağlanıyordu.²²⁶

2.3. ÇİVRİL KUVA-YI MİLLİYESİ VE FAALİYETLERİ

Milli Mücadele döneminde idari olarak Afyonkarahisar'a bağlı olan Çivril'de Kaymakamın engellemesine rağmen milli bir teşkilat kurmak için Çivril halkı kararlı davranmıştır. Bu konuda özellikle halktan Çorbacıoğlu ailesi önderlik etmişti. Bu aileden Çorbacıoğlu Hasan Ağa, Kuva-yı Milliye'nin kurulması ve Yunanlılara karşı gönüllü kuvvet toplamak için büyük bir çaba sarf ediyordu. Ancak İstanbul

²²² Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara 1967, s. 208.

²²³ TİH., C. II, 6. ks., 1. K., s. 229.

²²⁴ Çiftçi, a.g.e., 7.

²²⁵ TİH., C. II, 6. ks., 1. K., s. 208.

²²⁶ Kalkan, a.g.e., s. 41; Çiftçi, a.g.e., s. 5- 6.

Hükümeti'ne sadık kalan Çivril Kaymakamı, faaliyetlerinden dolayı Hasan Ağa'yı hapsedirdi.²²⁷ Durumdan haberi olan Kuva-yı Milliye Komutanı Hacı Şükrü Bey, Çivril Kaymakamı'na 19 Ağustos 1919 tarihinde gönderdiği bir mektubunda, Çorbacıoğlu Hasan Ağa'yı derhal serbest bırakmalarını aksi halde üzerine kuvvet göndermekten çekinmeyeceğini bildirdi.²²⁸

Böylece, Çorbacıoğlu Hasan Ağa serbest bırakılmış ve kısa bir süre sonra da Çivril Heyet-i Milliyesi kurulmuştur.²²⁹ Milli Hareket içinde Hasan Ağa'nın yanı sıra aynı aileden Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa'nın da hizmetleri olmuştu.²³⁰ Çivril Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanlığını Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa yaptı. Müderris Hasan Efendi de başkan yardımcısıydı. Kâtiplik ve vezne görevlerini üstlenip yazışma işlerini yürüten de Müderris Hasan Efendi'ydı. Bunların dışında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne beş kişi daha üyelik yapmıştır.²³¹

Yunanlıların Nazilli ve çevresinde işgallere başlaması üzerine endişelenen Çivril halkı gönüllülerden oluşan 200 mevcutlu bir süvari ve piyade müfrezesi oluşturmuşlardı. Bu müfreme 4 Eylül 1920'de "*Çivril Milli Bölüğü*" ile birlikte Ahatköy istikametine hareket etti. Üç gün sonra yine Çivril uleması ve ahalisi tarafından kendi silahlarıyla 100 süvariden oluşan bir müfreme teşkil edildi. Bu müfreme Çorbacıoğlu Mehmet Ali Ağa komutasında 7 Eylül'de cepheye sevk edildi. Çivril bir yandan gönüllü birliklerle, diğer taraftan da Askerlik Şubesi aracılığı ile de cepheye asker sevk ediyordu. Burdur Askerlik Şubesi Başkanı Miralay Vacid Bey'in Batı Cephesi Komutanı'na 25 Eylül 1920'de gönderdiği rapora göre 1-15 Eylül arasında yapılan sevkியatta Çivril'den toplam 110 asker gönderilmişti.²³²

Çivril, Milli Mücadele döneminde Afyonkarahisar'a bağlı bir kaza olmasına rağmen Denizli Heyet-i Milliyesi'ne bağlı kaldı.²³³ Bu amaçla Çivril'den yapılan buğday, arpa gibi yardımlar Denizli Heyet-i Milliyesinin öncülüğünde direkt olarak cepheye gönderiliyordu. Çivril'den gönderilen aynı yardımların yanı sıra nakdi

²²⁷ Recep Çelik, *Milli Mücadele'de Din Adamları C. I*, Emre Yay., İstanbul 1999, s. 157.

²²⁸ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, AAM Yay., Ankara 1999, s. 76.

²²⁹ Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 76-77.

²³⁰ Çelik, *a.g.e.*, s. 158.

²³¹ Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 76-77.

²³² Münir Sayhan, *Milli Mücadele'de Çivril (1919-1922)*, Kitsan Yay., Denizli 2006, s. 110; Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 132-133.

²³³ Çelik, *a.g.e.*, s. 158.

yardımlarda yapılmaktaydı. 14 Ağustos 1919 tarihinde Aydın savunması için Çivril Heyet-i Milliyesi 200 lira para yardımı göndermişti. Çivril'in yardımları bununla da sınırlı kalmadı. Aynı zamanda Alaşehir-Uşak Heyet-i Milliyesi için de çalışmalarda bulundu.²³⁴

Henüz işgal edilmemiş olan Uşak'ta lokomotifin işletilebilmesi için kömüre ihtiyaç vardı. Bu amaçla Nazilli'den Çivril'e demiryolu aracılığı ile kömür gönderildi. 53 ton civarında olan bu kömürün karayolu ile Uşak'a sevkini Çivril üstlenmişti. Görüldüğü gibi Çivril Kuva-yı Milliye'nin ikmal için elinden gelen her türlü yardımı yapmıştır. Bu hizmetlerinden dolayı Çivril Heyet-i Milliye'si, 12. Kolordu Komutanı ve Burdur Askerlik Şubesi Başkanı tarafından takdir edilmiştir.²³⁵

3. SANDIKLI ÇEVRESİNDE YUNAN İŞGALLERİ

3.1. AFYONKARAHİSAR'IN İŞGALI

Afyonkarahisar, Yunan İşgalleri öncesinde İngiliz, Fransız ve İtalyanlar tarafından denetim altına alınmıştı. Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngilizler, 16 Nisan 1919 tarihinde Fransızlar ve 21 Mayıs 1919 tarihinde de İtalyanlar şehri işgal etmiştir. Afyonkarahisar'a giren İtilaf Devletleri Anadolu'nun diğer stratejik noktalarında olduğu gibi Afyonkarahisar'da da temsilcilikler kurmuştu. Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İngilizler Lise Binası'nı, Fransızlar Sanayi Mektebi'ni, İtalyanlar ise Darulmuallim'i işgal edip, İstanbul ve İzmir İstasyonlarını kontrol altına aldılar.²³⁶

İtilaf Devletleri temsilcilik adı altında yapmış oldukları bu işgaller sırasında yerli işbirlikçi azınlıklar ile birlik olarak eylemlere giriştiler.²³⁷ Bu dönemin yakın şahitlerinden olan Salih Kesri Afyonkarahisar Halkevi'nin bir yayını olan "*Taşpınar Dergisi*"nde yazdığı makalesinde yaşadıklarından şu şekilde bahsetmiştir:

²³⁴ Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s.132-133.

²³⁵ Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s.132-133; Münir Sayhan, *a.g.e.*, s. 30-31.

²³⁶ Zelkif Polat, "Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar'daki Azınlıklar ve Faaliyetleri", *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz'da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 74; Atabek, *a.g.e.*, s. 331; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü: Açıklamalı Kronoloji*, (2. Baskı), TTK Yay., Ankara 1993, s. 198-264.

²³⁷ Latif Taşdemir, "Cumhuriyet Dönemi'nde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü C. I*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay. Yayın No: 35, Afyon 2001, s. 150.

“335 yılı başlarında esaretten dönüşle Afyon’a geldim. Bir de ne göreyim? Bu doğum yerimde İngiliz, Fransız ve İtalyan’lar tarafından işgal edilmiş herkesin eli böğründe, boyunlar bükük istiklâlinden, istikbalinden ümitler kesik ve tam bir ümitsizlik içinde sanki: can çekişiyor, elim bir vaziyet. Kimi görsen ve kiminle dertleşsen alacağın karşılık bu gidişle bu sahipsizlikle bittik, mahvolduk, bu badireden silkinip kurtulmak bir çıkar yol bulmak için çareler aramaktan ibaretti. Bu acılar sanki yetmiyormuş gibi birde Ermenilerin, o yüzlerce yıldır koynumuzda beslediğimiz yılanların sağa sola sarkıntılıkları ve yanlarına aldıkları bir Fransız ve bir İngiliz ve bir İtalyan neferiyle güya silah aramak bahanesi ile Türk evlerine girmeleri ve ticarethaneleri basmaları ve türlü hakaret ve millî onuru kırmakta devamları sona varmıyordur. Atatürk’ün kurtarıcı eli ve can verici sesi ufuklardan henüz görülmemiş ve duyulmamış olmasından her kes tam manası ile bir ümitsizlik içinde çırpınıyordu.”²³⁸

Afyonkarahisar’ın İtilaf devletleri tarafından işgali İngilizlerin İstanbul’u işgal etmelerinin hemen ardından son buldu. Yaklaşık bir yıl işgal altında kalan şehir 19 Mart 1920 tarihinde son işgal kuvvetlerinin çekilmesiyle birlikte kısa süreli de olsa işgalden kurtuldu.²³⁹ Afyonkarahisar Yunanlılar tarafından ise iki defa işgale uğramıştır.²⁴⁰

3.1.1. Afyonkarahisar’ın İlk İşgali

Afyonkarahisar’ın Yunanlılar tarafından ilk işgali 28 Mart 1921 tarihinde gerçekleşmiş olup, 7 Nisan 1921 tarihinde Yunanlıların şehri boşaltmasıyla sona ermişti.²⁴¹ Yunanlılar şehre girdiklerinde Afyonkarahisar Lise Binası’nı kendilerine karargâh olarak belirlemişlerdi. İşgalin hemen ardından halkın elinde bulunan silahların Yunan Merkez Komutanlığı’na teslim edilmesi istendi. Ellerindeki silahları teslim etmeyenlerin ise şiddetle cezalandırılacakları bildirildi.²⁴²

Daha önceden Afyonkarahisar’da kurulan Heyeti yanlarına çağırıp; “Anadolu’ya gelen bu ordu Hilafet’in emrine muhalefet eden Anadolu halkını te’dip için gelmiştir. Eğer bunlardan bir neferin burnu kanarsa o kan bu memleketin en münevverlerinin kanıyla silinecektir.” diyerek gözdağı vermişlerdi. Yunanlılar çete

²³⁸ Salih Kesri, “Acı Günlerimizden”, *Taşpınar*, C. III. S: 31, Afyon, 9 Mayıs 1935, s. 122.

²³⁹ Taşdemir, a.g.m., s. 151.

²⁴⁰ Polat, “Afyonkarahisar’daki Azınlıklar ve Faaliyetleri”, s. 197; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*, Türkiye Yay., İstanbul 1972, s. 466.

²⁴¹ Atabek, a.g.e., s. 389.

²⁴² Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 136.

var bahanesiyle evlere baskın yaparak günahsız insanlara zulmedip, ellerindeki mallarını da gasp ediyorlardı. Bu durum halkın tepkisini çekmekte geç kalmadı.²⁴³

Diğer taraftan, işgale kucak açarak her fırsatta memnuniyetlerini dile getiren Ermeniler, kale eteklerinde bulunan evlerinin camlarına Yunan bayrakları asıp, şehirde bulunan kiliselerinde içkili ziyafet ve piyesler düzenliyorlardı. Bu ziyafet ve gösteriye katılan Yunan Komutanı Trikopis, Yukarı Pazar Mahallesi'nden kilise kapısına kadar halılar döşenerek karşılanmıştı. Ermeni kızları da süslenerek hizmet etmekte birbirleriyle yarışıyorlardı. Çünkü Ermenilere göre bu işgal adeta bir bayram olarak görülüyordu.²⁴⁴

Ancak Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından ilk işgali İkinci İnönü Zaferi nedeniyle çok kısa sürdü. Yunan Ordusu'nun Çay-Bolvadin hattına ilerleyen iki tümenli kuvvetine karşı Türk 12. Kolordusunun, 23. Tümenine bağlı 68. ve 69. Alayları, Çay istasyonu ve Bolvadin'den Çay'a gelen yolların köprülerini savunarak Yunanlıları nehrin kuzeyinde yayılmaya mecbur edecek bir emir almışlardı. Buradaki kuvvetler, 57. Tümenin çekilmesi halinde onula irtibat sağlayacak, demiryolu hattı boyunca İshaklı istikametine çekileceklerdi. Bu sırada demiryolu ve şose üzerindeki köprüler tahrip edilecekti. Bunun gerçekleşmesi için bu kuvvetlerin emrine 12. Kolordu Tahrip Müfrezesi de verilmişti.²⁴⁵

2 Nisan 1921 akşamı Bolvadin-Çay hattını işgal eden Yunanlıların, 3 Nisan'da doğuya doğru etkili bir hareketi görülmedi yalnız iki Süvari Bölüğü İshaklı'ya doğru ilerlemişti.²⁴⁶ Burada bulunan Türk kuvvetleri Yunan ordusu ile ciddi bir çatışmaya girmeyerek Çay İstasyonu'na kadar geri çekilmişti. Yunanlılar Afyonkarahisar'ın ilk işgali sırasında halka fazla zulüm yapmamış, sadece yiyecek ihtiyaçlarını karşılamakla yetinmişti. Geri çekilmelerinde de kayda değer bir olay olmamış, ancak, istasyonun küçük bir kısmı tahrip edilmişti.²⁴⁷

Yunanlıların Afyonkarahisar'ı ilk işgali İkinci İnönü Savaşı'nda yenilmeleri üzerine sona erdi. Afyonkarahisar'daki işgal askerlerinin desteksiz kalacağını düşünen Yunan Komutanı Trikopis, şehirdeki Yunan birliklerini 7 Nisan 1921

²⁴³ Taşdemir, a.g.m., s. 152.

²⁴⁴ Taşdemir, a.g.m., s. 152.

²⁴⁵ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 138.

²⁴⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2357, Yıl: 40, S: 92, Kasım 1991, s. 126.

²⁴⁷ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 139.

tarihinde Dumlupınar'a çekti.²⁴⁸ Yunan Ordusu'nun geri çekilmesiyle birlikte 7 Nisan akşamı Türk Orduları halkın sevinç gösterileri içerisinde şehre girdi. Böylece 28 Mart'ta başlayan Yunan işgali son buldu.²⁴⁹

3.1.2. Afyonkarahisar'ın İkinci İşgali

Türk ordusunun, Yunanlıları Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarında iki defa mağlup etmesi Türk milletinin ümidini kuvvetlendirmişti. Buna karşılık Yunanlıların ve onların destekçilerinin endişelenmelerine sebep oldu. Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettiremeyen İngilizler, Yunanlılara tekrar yardım ederek yeni bir harekâtı tetiklemişlerdi. Bu amaçla 10 Temmuz 1921'den itibaren Yunanlılar ileri harekâta başladı ve 13 Temmuz 1921 tarihinde Afyonkarahisar ikinci kez işgal edildi.²⁵⁰

Afyonkarahisar'ın batısında bulunan Mürettep Tümen'den şehri ele geçirmek için bırakılan 35. Süvari Alayı, üstün Yunan taarruzu karşısında Afyonkarahisar doğusuna alındı. Alayın bir bölümü de Sandıklı bölgesine çekilmek zorunda kaldı.²⁵¹ Yunanlılar, Afyonkarahisar'ı ikinci kez işgal etmeleri nedeniyle bu defa bir öncekine göre daha tecrübeli davranıyorlardı. İlk işgallerinde kullandıkları binaları tekrar karargâh olarak kullanmışlardı. Bu sefer Afyonkarahisar Yunanlılar tarafından üç idari bölgeye ayrıldı.²⁵²

Birinci Bölge; Hıdırlık ve çevresi, İmaret Mahallesi'nin arka tarafları ile şimdiki Sanat Okulu'nun bulunduğu kısımları içine alıyordu.

İkinci Bölge; Gâvur Mahallesi (Cumhuriyet Mahallesi), Hükümet Konağı'nın arkasındaki Yukarı Mahalle, Yukarı Pazar Mahallesi'ni de içine almaktaydı.

Üçüncü Bölge; Yarenler, Karaman ve Hamidiye Mahalleleri'ni kapsıyordu.²⁵³

Yunanlılar, Afyonkarahisar'ı bu şekilde bölgelere ayırdıktan sonra, başkanlıklarına Yüzbaşı rütbesinde birer kişi atamışlardı. Bu görevlilere de bölgedeki cami imamlarını ve mahalle muhtarlarını toplayarak, halkı sükûnete çağırılmalarını

²⁴⁸ Taşdemir, a.g.m., s. 152.

²⁴⁹ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 140.

²⁵⁰ Polat, "Milli Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar", s. 115-116.

²⁵¹ TİH., C. II, 4. ks, s. 232-233.

²⁵² Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 141.

²⁵³ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 141-142.

tembih etmişlerdi. Bu emirlere uymayanları ise cezalandıracaklarını belirtmişlerdi.²⁵⁴ Yunanlılar tarafından şehrin belli başlı yerlerine Hanönü, Olucak ve Kadınana Karakolu olmak üzere toplam üç tane karakol kuruldu.²⁵⁵ Bu karakollarda belli miktarda Yunan askerleri bulundurarak sözde asayiş sağlama adına kendilerini sağlama alma yoluna gitmişlerdi. Böylece bu seferki gelişlerinde kalıcı olduklarını halka kabul ettirerek onlara her türlü kötülüğü yapıp yerlerinden yurtlarından etmeyi amaçlıyorlardı.²⁵⁶

Yunanlılar ilk işgallerinde halka zulüm yapmamışlardı. Buna rağmen, Afyonkarahisar'ın bir kısım halkı çevre il, köy ve kasabalardan Yunanlıların zulüm ve vahşet haberlerini almaları üzerine Sandıklı, Şuhut, Akşehir ve Konya'ya göç etti.²⁵⁷ Bunun üzerine Yunan işgal yönetimi, Afyonkarahisarlıların ticari faaliyetlerini kontrolü altına aldı.²⁵⁸

13 Temmuz 1921 tarihinde başlayan Yunanlıların Afyonkarahisar'ı ikinci işgali, 27 Ağustos 1922 tarihinde son buldu. 27 Ağustos sabahı ortalık ağarırken bütün cephelerde Türk taarruzu başladı, öğleye doğru bütün cepheler yarılmıştı. Çekilmeye başlayan Yunan kuvvetlerini 1. Ordu birlikleri takip ediyordu. 27 Ağustos günü saatler 17.30'u gösterirken 4. Kolordu, 8. Tümeniyle Afyonkarahisar'ı Yunan işgalinden kurtardı.²⁵⁹ Kurtuluş sevinç gözyaşları içerisinde kutlandı. Yaşlı, genç, çoluk, çocuk herkes sokaklara dökülerek Türk askerlerine sarıldı. O kadar büyük bir sevinç vardı ki şehirde çıkan yangınları bile kimse umursamıyordu. Şehir halkı nihayet beklediği hürriyete kavuşmuş oldu.²⁶⁰

3.2. ÇİVRİL'İN İŞGALİ

Çivril, İzmir-Uşak-Afyonkarahisar demiryolunun yakınında, Aydın-Denizli-Afyonkarahisar demiryolunun ise üzerinde bulunmaktadır. Batı Anadolu'ya giren ve hızla ilerleyen Yunan Ordusu Gemlik Körfezi'nden başlayıp, Bilecik, Eskişehir,

²⁵⁴ Taşdemir, a.g.m., s. 153.

²⁵⁵ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 143-144.

²⁵⁶ Taşdemir, a.g.m., s. 153.

²⁵⁷ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 143-144.

²⁵⁸ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 145.

²⁵⁹ Polat, "Milli Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar", s. 128-129.

²⁶⁰ Polat, "Milli Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar", s. 128-129.

Kütahya, Uşak, Bulkaz dağları ve Küfi boğazına uzanan bir cephe oluşturmuştu.²⁶¹ Bu cephe üzerinde iki grup halinde tertiplenen Yunan ordusunun kuzey grubu Seyitgazi'nin güneyinden başlayıp, Gemlik Körfezi'ne kadar olan bölgede, güney grubu ise Kütahya, Uşak ve Afyonkarahisar ilinin batısı ile Bulkaz dağlarının bulunduğu bölgede savunma düzeni almıştı. Bu durumda Yunan ordusunun güney uç bölgesini yani sağ kanadını emniyet altına alması gerekiyordu.²⁶²

Diğer taraftan işgal öncesinde başta Denizli ve Uşak olmak üzere birçok merkeze Çivril'den asker, mühimmat ve ayniyat yardımı yapılıyordu. Çivril'in işgal edilmesiyle birlikte bu yardımlar durdurulacak ve Türklerin kuzeye kuvvet kaydırmalarına engel olunacaktı. Bu sebeplerden dolayı Çivril'in işgal edilmesi gerekiyordu.²⁶³

3.2.1. Çivril'in İlk İşgali

Yunanlılar, Uşak'tan Banaz ve Sivashlı istikametinde taarruz ederek bölgedeki Türk kuvvetlerinin kuzeye kuvvet kaydırmalarına engel olmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla da 6 Ocak 1921 tarihinde Burgaz işgal edildi. 8 Ocak 1921 tarihinde de Yunan 5. Tümeninin 4. Alayı saat 09.00'da Çivril'i işgal etti. Bu işgal Yunanlıların Çivril'i ilk işgalleri olup, 9 gün sürdü. Çivril'in işgal edilmesiyle birlikte 12. Kolordu'dan verilen emre göre bu kolorduya bağlı 57. Tümen Çivril-Dinar arasında olan Sandıklı'da toplanmaya başladı.²⁶⁴

Yunan askerleri 100-150 kişilik piyade ve 50-60 kişilik atlı birlikler halinde Çivril'e girdi. Bu askerler ilçe merkezinde bulunanların kurdukları çadırlara, Çarşı Camisi'ne, şimdiki Yeni Cami'nin olduğu yerdeki camiye, Sofu Camisi'ne ve Kocahan'a yerleşmişlerdi. Çok az bir kısmı da merkezden ayrılıp keşif amacıyla çevre köylere yerleşti.²⁶⁵

12 Ocak 1921 tarihinde 57. Tümen, 37. ve 39. Piyade Alayı ile 175. Piyade Alayı'nın 2. Taburu ve Süvari Bölüğü, iki dağ topu Çivril doğusunda Işıklı-Sundurlu

²⁶¹ Sayhan, *a.g.e.*, s. 42-43.

²⁶² Sayhan, *a.g.e.*, s. 42-43.

²⁶³ Sayhan, *a.g.e.*, s. 42-43.

²⁶⁴ TİH., *C. II, 3. ks.*, s. 189.

²⁶⁵ Sayhan, *a.g.e.*, s. 44.

hattı batısına çekildi.²⁶⁶ 14 Ocak 1921 tarihinde Yunanlıların bir piyade taburu ve bir kısım süvarisiyle demiryolu boyunca Çivril'in 7 km güneydoğusundaki İnceköy doğusuna kadar ilerledi, bunun üzerine ileri mevzilerdeki birlikler asıl mevzilerine alındı. Yunanlıların devam eden bu ileri harekâtı, piyade ve topçu ateşi ile durduruldu ve saat 15.00'te Yunanlılar Çivril istikametine çekilmek zorunda bırakıldı. Sandıklı çevresinde toplanmakta olan 57. Tümen'e, Çivril'deki Yunanlılara taarruz ederek geri atmaya gücü bulunup bulunmadığı, 12. Kolordu Komutanlığı tarafından sorulmuş ve kolorduca bu taarruzun desteklenmesi için Dumlupınar'dan Sivaslı istikametine bir müfreze gönderileceği bildirilmişti.²⁶⁷

15 Ocak 1921 tarihinde Yunanlılar bir bölük piyade ve bir bölük süvari ile Çivril'den ilerlemeye başladı.²⁶⁸ Bunun üzerine 12. Kolordu Komutanlığı tarafından 57. Tümen'e Yunanlılara bütün kuvveti ile taarruz yapması emri verildi.²⁶⁹ Bu emir gereği 17 Ocak 1921 tarihinde 57. Tümen birlikleri sabaha karşı Çivril'e girerek ilçe merkezinin kuzey ve batısındaki sırtları tuttu. Böylece Çivril'i bırakan Yunanlılar Burgaz ve Tatar istikametine çekildi. Yunanlıların çekilmesiyle birlikte 10 gün süren işgal son buldu. Yunanlılar Çivril'den çekilirken Karabedirler köyündeki aşar ambarlarındaki buğdayları da boşaltıp götürmüştü.²⁷⁰

3.2.2. Çivril'in İkinci İşgali

Birinci İnönü yenilgisinden sonra Türk ordusunun yeniden kuvvetlenmesine fırsat vermek istemeyen Yunanlılar tekrar harekete geçerek, 23 Mart 1921 tarihinden itibaren Bursa'dan İnönü, Uşak'tan da Afyonkarahisar istikametinde saldırmaya başladılar. 28 Mart'ta Afyonkarahisar'ı işgal eden Yunan kuvvetleri, 1 Nisan 1921 saat 13.20'de tekrar ilerlemeye başladı.²⁷¹ Yunan yürüyüş kollarına 1. Müzaheret Alayı emrindeki topçu tarafından ateş açılmış ise de, topların menzili kısa olduğundan istenen etki elde edilemedi. Yunan kuvveti muharebe hazırlığını tamamlayarak ilerlemesine devam etti ve muharebenin şiddetlendiği bir sırada alayın

²⁶⁶ TİH., C. II, 3. ks, s. 225.

²⁶⁷ TİH., C. II, 3. ks, s. 231.

²⁶⁸ ATESE İSH, Kutu No: 848, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

²⁶⁹ Sayhan, a.g.e., s. 46.

²⁷⁰ Sayhan, a.g.e., s. 46.

²⁷¹ Sayhan, a.g.e., s. 48.

sağ kanadında bulunan 1. Taburun mevzilerini bırakarak geri çekilmesi ve bu hareketini alaya bildirmemesi, Yunan süvarisinin boş kalan sağ kanattan Çivril'e doğru sarkmasına sebep oldu. Bu durum karşısında Alay Komutanı 2. Taburu artçıya bırakarak saat 15.00'te alayı Çıtak doğrultusunda geri çekti. Yunanlılar alayı yakından takip ederek Çivril'i ikinci kez işgal etti.²⁷²

Çivril'in işgali üzerine Isparta, Burdur Müzaheret atlılarının bir kısmı Sandıklı Müfrezesi'ne bir kısmı da Çivril Grubu'na gönderildi. 3 Nisan 1921 tarihinde Çivril'de bulunan bir Yunan taburu ile bir süvari bölüğünün kasabayı bırakarak Burgaz'a doğru çekildiği Denizli Mutasarrıflığı tarafından haber verildi. Sabah saat 08.30'da, 1. Müzaheret Alayı Komutanı, yanına iki subay ve 40 er alarak Çivril doğrultusuna keşfe gitti.²⁷³ 4 Nisan 1921'de Çivril bölgesinde bulunan Yunanlılar, Sarısalı ve İnceköy hattından daha ileriye geçememişlerdi. Çivril'in boşaltıldığı hakkındaki çıkarılan haberler kesinleşmemiş, aksine olarak Yunanlıların Çivril'e pekiştirme birlikleri getirdiği haber verilmişti. Dışarıdan kasabaya girenlerin tekrar çıkmasına izin verilmediği için buradaki Yunan kuvvetleri hakkında kesin bilgi elde edilemiyordu.²⁷⁴

10 Nisan 1921 tarihinde Yunanlılar bir Yunan subayının öldürüldüğünü bahane ederek Çivril'in Cabbar köyünü yakmış ve halkın tamamını öldürmüştü.²⁷⁵ Çivril'in Yunanlılar tarafından ikinci işgali birincisine göre daha uzun sürmüştü ve ilçe ancak 30 Ağustos 1922 tarihinde gerçekleşen Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile işgalden kurtulmuştur.²⁷⁶

²⁷² TİH., C. II, 3. ks, s. 458.

²⁷³ TİH., C. II, 3. ks, s. 498.

²⁷⁴ TİH., C. II, 3. ks, s. 508.

²⁷⁵ TİH., C. II, 3. ks, s. 553.

²⁷⁶ Çelik, a.g.e., s. 158-159; Köstüklü, *Isparta ve Burdur Sancakları*, s. 31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İŞGAL YILLARINDA SANDIKLI KAZASI
(8 AĞUSTOS-6 EYLÜL 1921)

1. İŞGAL ÖNCESİNDE SANDIKLI KAZASI

1.1. OCAK 1921'DEN II. İNÖNÜ SAVAŞI SONUNA KADAR SANDIKLI

İzmir'in işgalinin ardından Batı Anadolu'daki ilerleyişlerine devam eden Yunanlıların kısa zamanda ve kolayca Bursa-Uşak-Sarayköy hattına ulaşmalarının sebebi, karşılarında düzenli bir ordunun bulunmamasıydı. Bunu çok iyi değerlendiren Büyük Millet Meclisi kuvvetli, disiplinli ve eğitimi çok iyi olan düzenli bir ordu kurulmasına, Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin de bu ordunun kuruluş ve kadrosuna alınmasına karar vermişti. Ancak Çerkez Ethem ve Kuva-yı Milliye taraftarları bu duruma karşı çıkıyorlardı.²⁷⁷

Nitekim Çerkez Ethem'in de teşvikiyle 24 Ekim 1920 tarihinde Gediz'de Yunan kuvvetlerine karşı bir taarruz yapıldı. Ancak düzenli bir Türk ordusunun olmaması sebebiyle Yunanlılara karşı başarısız olundu.²⁷⁸ Gediz taarruzu ordu birliğine olan ihtiyacı kesin olarak bir kez daha ortaya koymuştu. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi'nin daha önce verdiği düzenli ordu kurulması kararını gerçekleştirmek için toplanan Bakanlar Kurulu harekete geçti. 9 Kasım 1920 tarihinde ordu birliklerinin emir ve komutasında değişikliğe gidildi. Buna göre Batı Cephesi, biri Kuzey, diğeri Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı.²⁷⁹

Refet Paşa, komutasında olan Güney Cephesi Afyonkarahisar'dan başlayarak Menderes'e kadar inen güney sahaları ile Çukurova ve Adana Cephesi'ni, İsmet Paşa komutasında bulunan Kuzey Cephesi birlikleri ise Eskişehir'in batısına kadar olan bölgeyi içene alıyordu. Kocaeli Grubu da Genelkurmay emrine verilmişti.²⁸⁰

10 Kasım 1920 tarihinde Batı Cephesi'ne bağlı Kuzey Cephesi'nin adı Batı olarak değiştirildi. Güney Cephesi'ne 12. Kolordu (23. Tümen, 57. Tünmen ve

²⁷⁷ TİH., C. II, 3. ks, s. 41.

²⁷⁸ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 217-218.

²⁷⁹ TİH., C. II, 3. ks, s. 42.

²⁸⁰ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2313, Yıl: 40, S: 92, Kasım 1991, s. 7-8.

Mürettep tümenler) ve 41. Tümen ile 7. Atlı Piyade Tümeni bağlandı. 12. Kolordu'nun Komutanı; Kurmay Albay Fahrettin Paşa, Kurmay Başkanı; Binbaşı Ziya, kolordu karargâhı Afyonkarahisar'daydı.²⁸¹

1921 yılı Ocak ayı başlarında Batı ve Güney Cephesi komutanlarının asıl kuvvetlerle Kütahya ve Gediz kesiminde Çerkez Ethem'in kuvvetleriyle uğraşması, Yunanlıların lehine olmuştu. Diğer taraftan İstanbul'da bulunan Yunan askeri heyetinden Yunan karargâhına, Türklerin Aralık 1920 başlarından itibaren geniş bir faaliyette buldukları ve yakında taarruza geçecekleri haberleri bildiriliyordu. Bunun üzerine Yunanlılar Türklerin ulaştırma merkezi ve lojistik tesislerinin bulunduğu Eskişehir bölgesinden bir taarruz yapmaya karar verdi. Yapılacak olan bu taarruz başarılı olursa Türklerin asıl kuvvetleri yok edilmiş olacaktı.²⁸² Ancak Yunan taarruzları başarısız oldu. Düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında Batı Cephesi'nde İnönü mevkiinde insan ve silah bakımından üstün olan Yunan kuvvetlerine karşı I. İnönü Zaferi kazanıldı.²⁸³

1.1.1.2. Süvari Tümeninin Sandıklı'da Yerleşmesi

Güney Cephesinde Birinci İnönü Zaferi'nden sonra bir durgunluk dönemine girilmişti.²⁸⁴ Bu dönemde cephede teşkilatlanma, ikmal ve eğitim gibi işlerle uğraşılırken, 8 Şubat 1921 tarihinde Yunanlıların taarruz istikametinin Bursa, Uşak, Sandıklı ve Dinar'dan Isparta'ya kadar olduğu, Uşak çevresindeki halkın silâhına alınması Batı ve Güney Cephesi'ne bildirildi.²⁸⁵ Bunun üzerine, 9 Şubat 1921 tarihinde Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'den alınan emir ile birliklere şu düzen verildi:

8. Piyade Tümeni daha önceden 3 Eylül 1920 tarihinde karargâhıyla, karargâh muhafızları, süvari ve piyade bölükleri ve muharebe müfrezesini Sandıklı'ya yerleştirmişti. İskân ve iaşenin kolaylıkla sağlanması ve halkın fazla zarar ziyan çekmemesi için 131. Alay Sandıklı'ya yaklaşık olarak beş saat mesafedeki

²⁸¹ TİH., C. II, 3. ks, s. 46.

²⁸² TİH., C. II, 3. ks, s. 152.

²⁸³ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 278-279.

²⁸⁴ TİH., C. II, 3. ks, s. 285.

²⁸⁵ *ATASE İSH*, Kutu No: 654, Gömlek No: 11, Belge No: 11-1.

Ekinhisar'a yerleştirilmiş, topçu taburu yarım saat mesafedeki bir yere, takip taburu Sandıklı'ya çeyrek saat mesafe kadar yakın olan Çayköy'e yerleştirilmişti.²⁸⁶ 9 Şubat 1921 tarihinden itibaren, 8. Piyade Tümeni Afyonkarahisar ve çevresine nakledilecek ve orada cephe ihtiyatını sağlamaya başlayacaktı.

57. Tümen, 175. Alayı ile iki Erhard dağ topunu Sarayköy kesiminde bıraktıktan sonra, tümenin geri kalan kısmı ile Sinanpaşa civarında 12. Kolordu emrine girecekti. 2. Süvari Tümeni ile ikinci ve dördüncü alayın kuvvetli dağ bataryası Nazmi Bey komutanlığında Sandıklı'ya hareket ettirilecek ve orada cephe ihtiyatını sağlayacaktı.²⁸⁷ Bu Tümenin 6. Alayı ve Konya'dan gönderilecek iki süvari bölüğü Dinar'da Menderes Grubu emrine girecekti.²⁸⁸

Sandıklı bölgesinde, Güney Cephesi Komutanı Refet Bey'in Menderes Grubu Komutanlığı'na, Genelkurmay Başkanlığı'na ve 12. Kolordu Komutanlığı'na 21 Mart 1921 tarihinde gönderdiği telgrafi ile 2. Süvari Tümeninin bütün kuvvetiyle Sandıklı civarında toplanması ve Dinar'da bulunan Menderes Grup Karargâhı'nın Sandıklı'ya nakil edilmesi, Çivril civarındaki alayların da bu bölgeye gelmesi emri verildi. 23 Mart 1921 tarihinde Yunanlılar, Bursa cephesinden tekrar İnönü istikametine, Uşak ve Afyonkarahisar üzerine saldırdılar. Taarruzun ağırlık merkezi kuzeyde İnönü merkezineydi. Bunun için daha ilk aşamada Genelkurmay Başkanlığı güneyden kuzeye kuvvet kaydırmak zorunda kalmıştı.²⁸⁹

22-23 Mart 1921 tarihinde Sandıklı çevresinde Yunan kollarına karşı daha etkili harekete geçebilmek için Güney Cephesi Komutanı Refet Bey 2. Süvari Tümeninin Şalcı-Kozluca hattına ilerlemesi emrini verdi. Bunun üzerine tümen 23 Mart gecesi Kozluca'ya geldi.²⁹⁰

Güney Cephesi'nde hızla gelişmekte olan bu olaylar karşısında Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Güney Cephesi Komutanlığı'ndan bölgedeki durum hakkında bilgi vermesini istedi. 24 Mart 1921 tarihinden itibaren Sandıklı'daki 2. Süvari Tümeni Yunanlıların sağ kanadına etkisini göstermeye başlamıştı. Ancak, 12.

²⁸⁶ ATASE İSH, Kutu No: 846, Gömlek No: 159, Belge No: 159-1.

²⁸⁷ ATASE İSH, Kutu No: 850, Gömlek No: 47, Belge No: 47-1.

²⁸⁸ ATASE İSH, Kutu No: 850, Gömlek No: 47, Belge No: 47-1.

²⁸⁹ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2313, Yıl: 40, S: 92, Kasım 1991, s. 7-8.

²⁹⁰ ATASE İSH, Kutu No:1017, Gömlek No: 47, Belge No: 47-2.

Kolordu'nun Güney Cephesi Komutanlığı'na verdiği bilgiye göre bu etki pek önemli olmamış ve Yunanlılar yürüyüşüne devam etmişti.²⁹¹

1.1.2. Miralay Şefik Bey'in Sandıklı ve Dinar Havalisi Komutanlığı

I. İnönü yenilgisinden sonra Türk ordusunun başarısını gören İtilaf Devletleri Londra'da bir Konferans düzenledi. Amaçları Osmanlı Devleti'ni yoksaysan Sevr Antlaşmasını küçük değişikliklerle kabul ettirmektir. Fakat Konferans bir sonuç vermeden dağıldı ve bunun üzerinden on gün geçmeden Yunan orduları bütün cephelerde taarruza geçti.²⁹²

27 Mart 1921 tarihinde Uşak'tan ilerleyen 1. Yunan Kolordusu Dumlupınar'da bulunan 23. Tümen'i geriye atarak Afyonkarahisar'a doğru ilerlemeye başladı. 28 Mart 1921 tarihinde Afyonkarahisar Yunanlılar tarafından işgal edildi.²⁹³ Bu tarihte Güney Cephesi Kurmay Başkanı Ahmet Zeki Bey tarafından 12. Kolordu Komutanlığı Isparta, Burdur, Afyonkarahisar Askerlik Şubeleri ve Sandıklı Müzaheret Alayı'na yazılan telgrafa göre, Afyonkarahisar'ın batısında şiddetli muharebeler yaşanmış, 12. Kolordu Afyonkarahisar'ın doğusundaki Çobanlara çekilmişti.²⁹⁴

Genelkurmay Başkanlığı, Güney Cephesi Komutanlığı aracılığı ile 12. Kolordu Komutanlığı'na verdiği emirde, Yunanlıların Afyonkarahisar'dan kuzeye kuvvet kaydırmalarına engel olmak için kolordunun bütün kuvvetiyle Yunanlılar üzerine taarruz etmesini istemişti.²⁹⁵ Ancak Yunanlılar Çobanlar'da bulunan 12. Kolorduyu atarak Çay istikametine doğru ilerledi. Bunun üzerine Fahrettin Paşa 12. Kolordu'yu Afyonkarahisar'ın doğusuna çekerek, Çay-Bolvadin hattında yeni bir cephe oluşturdu.²⁹⁶

Diğer taraftan, Uşak çevresinde bulunan Yunan kuvvetlerinin ileri alındığının öğrenilmesi üzerine, Denizli ilinin Sarayköy ilçesi civarında bulunan 1. Müzaheret

²⁹¹ TİH., C. II, 3. ks, s. 326.

²⁹² Lord Kinross, *Atatürk (Bir Milletten Yeniden Doğuşu)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006, s. 311.

²⁹³ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 310.

²⁹⁴ ATASE İŞH, Kutu No: 853, Gömlek No: 65, Belge No: 65-1.

²⁹⁵ TİH., C. II, 3. ks, s. 380-381.

²⁹⁶ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 311.

Alayı'na bu kesimde az bir kuvvet bırakarak Çivril'e gitmesi ve taarruza başlaması Genelkurmay Başkanlığı tarafından bildirildi.²⁹⁷ Isparta Depo Taburu da bu alay emrine girmek üzere Çivril'e hareket ettirildi.²⁹⁸

Sarayköy kesimini müzaheret kıtalarına teslim eden 1. Müzaheret Alayı Komutanı, 30 Mart 1921 günü emrindeki iki tabur ve batarya ile saat 20.00'de Çivril'e vardı.²⁹⁹ 31 Mart 1921 tarihinde 1. Müzaheret Alayı kıtaları Çivril'de toplandı ve Isparta, Burdur müzaheret kıtaları da bir tabur halinde birleştirilerek bu alaya katıldı.³⁰⁰ Bundan sonra, Afyonkarahisar'ın güneyinden Yunanlılara etki yapmak üzere Burdur, Isparta ve Afyonkarahisar Askerlik Şubeleri bölgesindeki atlı müzaheret kıtalarının tamamı Sandıklı civarında toplanacak ve Burdur Askerlik Şubesi Başkanı Mazhar Bey bu kuvvetlerin komutanı olacaktı. Sandıklı Komutanlığı emrine girecek olan bu taburun ihtiyacı olan silahlar ise Askerlik Şubesindeki fazla silahlardan karşılanacaktı.³⁰¹

Böylece, Sandıklı Müzaheret kıtalarından yararlanılarak Afyonkarahisar'ın güneyinin Yunanlılara karşı sağlamlaştırılması hedefleniyordu.³⁰² Müzaheret kıtalarının Sandıklı'da toplanmasından sonra, Sandıklı'da bir de müfreze toplanacağı için, Güney Cephesi Kurmay Başkanı Zeki Bey, Genelkurmay Başkanlığı'ndan 57. Tümen'in eski Komutanı Miralay Şefik Bey'in³⁰³ Sandıklı bölgesine biran evvel gitmesi ve burada toplanacak müfrezenin komutanlığına görevlendirilmesini

²⁹⁷ TİH., C. II, 3. ks, s. 381.

²⁹⁸ TİH., C. II, 3. ks, s. 395.

²⁹⁹ TİH., C. II, 3. ks, s. 413.

³⁰⁰ TİH., C. II, 3. ks, s. 433.

³⁰¹ ATASE İSH, Kutu No:853, Gömlek No: 65, Belge No: 65-1.

³⁰² ATASE İSH, Kutu No:1185, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1., 29 Mayıs 1921 tarihinde Sandıklı bölgesindeki Süvari Müzaheret kıtaları birleştirilerek bu kıtalara 35. Süvari Alayı adı verildi.TİH., C. II, 4. ks, s. 124.

³⁰³ MSB Arşivi, Safahat Bilgileri, Piyade Albay Mehmet Şefik Aker (312-84), "Subay Şahsi Dosyası" kayıtlarına göre düzenlenmiştir. Sicil No: 312-84, Adı Soyadı: Mehmet Şefik Aker, Baba Adı: Selim, Memleketi: Manastır, Doğum Tarihi: 1877, Sınıfı-Rütbe: Piyade Albay, Duhulu: 28 Nisan 1894, Harbiye'ye, Terfi Tarihleri: 17 Ağustos 1896, Teğmen 08 Mart 1900, Yüzbaşı 18 Temmuz 1900, Binbaşı 29 Kasım 1914, Yarbay 14 Aralık 1916, Albay, Emeklilik Tarihi: 25 Şubat 1931, Son Görev: MSB 2 Numaralı İstanbul Üstsubay ve Subay Divan-ı Harp Üyesi, Katıldığı Savaşlar: Osmanlı-Yunan Harbi-1897, Trablusgarp Harbi-1911-1912, Balkan Harbi-1912-1913, I. Dünya Harbi-1914-1918, İstiklâl Harbi-1919-1922.

istemmişti. Zeki Bey'in isteği Genelkurmay Başkanlığınca kabul edildi. Böylece Miralay Şefik Bey Sandıklı ve Havalisi Komutanlığı'na getirildi.³⁰⁴

1 Nisan 1921 tarihinden itibaren Çivril bölgesindeki Yunanlılar ileri harekâta geçerek 1. Müzaheret Alayı ile muharebeye başladı. Saat 15.00 itibari ile Çivril Yunanlılar tarafından işgal edildi. Aynı gün Sandıklı, Dinar, Çivril kazaları ve Isparta Sancağı'ndan kurulu olan Bölge Komutanlığı'na atanan 57. Tümen eski Komutanı Miralay Şefik Bey, Antalya'dan hareket etti.³⁰⁵

Bu sırada Menderes Grup Komutanlığı lağv edilerek kuruluşun çıkarılmıştı. Bu komutanlığa Dinar Havalisi Komutanlığı adı verildi. Sandıklı Komutanlığı ve 1. Müzaheret Alayı ile bu bölgede bulunan bütün kuvvetler, Dinar Havalisi Komutanlığı emrine verildi. Miralay Şefik Bey de Dinar Havalisi Komutanlığı'na getirildi. Komutanlığın savunma bölgesi Sandıklı ve Çivril olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Dinar Havalisi Komutanlığı, harekât görevi için bundan böyle 12. Kolordudan emir alacaktı.³⁰⁶ Böylece Güney Cephesi'nde Sandıklı, Çivril ve Dinar bölgeleri 12. Kolordunun sorumluluğuna girmiş oldu.

1.1.3. II. İnönü Savaşı Sonrasında Sandıklı ve Çevresi

II. İnönü Savaşı sırasında Afyonkarahisar'ın kuzeyinden Yunanlılara etki yapmak üzere, Genelkurmay Başkanlığınca güneyden önemli Türk kuvvetleri kuzeye doğru kaydırılmıştı. Bu durumdan faydalanan Yunanlılar Uşak'tan ilerleyerek Afyonkarahisar'ı işgal etmiş, 12. Kolordu Çobanlar'a çekilmişti. Yunanlılar Çobanlar'daki 12. Kolorduyu atarak Çay istikametine doğru ilerledi.³⁰⁷ Ancak, 23 Mart'tan 1 Nisan 1921 tarihine kadar devam eden II. İnönü Savaşı ile Yunanlılar ikinci defa yenilgiye uğradı. İnönü Savaşları düzenli ordunun ilk savaşı ve ilk

³⁰⁴ ATASE İSH, Kutu No: 598, Gömlek No: 148, Belge No: 148-1.

³⁰⁵ ATASE İSH, Kutu No: 605, Gömlek No: 8, Belge No: 8-1.

³⁰⁶ TİH., C. II, 3. ks, s. 476.

³⁰⁷ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 310.

zaferiydi. II. İnönü'den sonra Yunanlılar eski mevzilerine geri çekilmeye başladılar.³⁰⁸

II. İnönü Savaşı sonrasında Sandıklı ve çevresindeki durum ise şöyleydi: 1 Nisan 1921 tarihinde Yunanlıların iki tabur ve bir dağ topundan meydana gelen kuvveti Sandıklı şosesinin batı taraflarından ilerlemekte olduğu 4. Tümen Komutanlığı tarafından bildirilmişti.³⁰⁹ Sandıklı'nın Ballık köyünden 12. Kolordu Komutanlığı'na yazılan telgrafta, bu bölgedeki keşif kolundan alınan bilgiye göre Sandıklı'da Yunanlıların olduğu anlaşılıyordu.³¹⁰

3 Nisan 1921 tarihinde ise Güney Cephesi Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre, Yunanlıların Sandıklı'nın Şuhut köyü kuzeyinde ve Hacı³¹¹ boğazında süvari keşif kolları görülmüştü.³¹² Konya Bölge Komutanlığı'nın Dinar Havalisi Komutanı Miralay Şefik Bey'e gönderdiği sabah raporuna göre, 12. Kolordu bölgesinde Yunanlıların hareketine dair herhangi bir duruma rastlanmamıştı. Sandıklı bölgesinde sükûnet vardı. Yunan keşif faaliyetlerinden başka bir hareket yoktu. Çivril kesiminde ise bir müfreze taarruza başlamıştı.³¹³ Yine Çivril kesiminde, Çivril'i işgal eden Yunan taburu ile bir süvari bölüğü kasabayı bırakarak Burgaz'a doğru çekildi.³¹⁴

Sandıklı'da 4 Nisan'da hâlâ durgunluk devam etmekteydi. Ancak, Yunanlıların Sandıklı kuzeyindeki Ahırdağı'nın Hasanbeli'ne bir takım piyade ile bir dağ topu yerleştirdiği görülmüştü. Çivril'de ise Yunanlılar, Sarısalı ve İnceköy hattından daha ileri geçememişlerdi. Çivril'in boşaltıldığı hakkındaki çıkarılan haberler ise kesinleşmemişti. Buna karşılık Yunanlıların Çivril'e yeni kuvvetler getirdikleri şeklinde haberler alınıyordu.³¹⁵

³⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922, C.II.*, 16. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul 1999, s. 440-441.

³⁰⁹ *ATASE İSH*, Kutu No:1001, Gömlek No: 85, Belge No: 85-1.

³¹⁰ *ATASE İSH*, Kutu No:1001, Gömlek No: 86, Belge No: 86-1.

³¹¹ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Çiğiltepe Köyü.

³¹² *ATASE İSH*, Kutu No: 924, Gömlek No: 3, Belge No: 3-1.

³¹³ *ATASE İSH*, Kutu No:741, Gömlek No: 100, Belge No: 100-1.

³¹⁴ *ATASE İSH*, Kutu No:1045, Gömlek No: 142, Belge No: 142-1.

³¹⁵ *TİH., C. II, 3. ks.*, s. 508.

2. SANDIKLI'NIN İLK İŞGALİ

İkinci İnönü Savaşı ile yenilerek Bursa dolaylarına çekilen 3. Yunan Kolordusu çıkış mevzilerine geri dönmüş ve Batı Cephesindeki harekât böylece sona ermişti. Buna rağmen ordunun görevi henüz bitmemişti. Güneyden Afyonkarahisar doğusuna Bolvadin-Çay hattına kadar ilerlemiş olan 1. Yunan Kolordusu'nun da yenilmesi ve Afyonkarahisar-Eskişehir demiryolu hattının tekrar ele geçirilmesi gerekiyordu.³¹⁶

Afyonkarahisar'da bulunan Yunan 1. Kolordu Komutanı Kondilis, İnönü'deki yenilgi haberini alır almaz askerlerini savunması daha kolay bir mevki olan Dumlupınar'a doğru çekmeye başladı. 2 Nisan 1921 tarihinde Çay ve Bolvadin'i işgal eden Yunanlılar, Çay'dan Afyonkarahisar'a doğru ilerledi. Bunun üzerine 5 Nisan günü 12. Türk Kolordusu Afyonkarahisar'ın doğusuna vardı. 12. Kolordu 7 Nisan gecesi Yunanlılar tarafından boşaltılan Afyonkarahisar'a girdi. 7-12 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Aslıhanlar muharebesinden sonra Yunanlılar Dumlupınar sırtlarına çekildi.³¹⁷ Bu tarihten itibaren Sandıklı ve çevresinde meydana gelen olaylar ise şu şekilde cereyan etmiştir.

2.1. SANDIKLI MÜFREZESİ VE YUNANLILARIN FAALİYETLERİ

2.1.1. Sandıklı Müfrezesi'ne Cephane Gönderilmesi

Yunanlılar Afyonkarahisar'ı boşalttıktan sonra Dumlupınar-İslamköy-Uşak hattı üzerine çekilmişti. Sandıklı Müfrezesi tarafından Yunanlıların İslamköy'de bulunan kuvvetleri üzerine baskın yapılması hedefleniyordu. Bunun üzerine Yunanlılara karşı daha etkili tesir yapılabilmek için Sandıklı Müfrezesi'ne Dinar Havalisi Komutanlığı tarafından cephanesi gönderilmesi kararlaştırıldı. Dinar Havalisi Komutanı Miralay Şefik Bey'in Çivril ve Sandıklı Komutanlıkları'na 110 ve 111 numara ile yazdığı emire göre, Sandıklı Müfrezesi'ne gönderilen cephanenin miktarı, cinsi ve müfrezenin alması gereken düzen şu şekilde bildirilmişti:

Sandıklı Müfrezesi'ne üç Alman, beş Osmanlı ve beş Rus cephanesi sandığı gönderilecek, 14 Nisan 1921'e kadar cephanesi Sandıklı Müfrezesi'ne ulaşmış

³¹⁶ TİH., C. II, 3. ks, s. 508-509.

³¹⁷ Aydemir, a.g.e., s. 440-441.

olacaktı. Sandıklı Müfrezesi, keşif kollarını hiç bir mecburiyet görmedikçe bırakmayacaktı. Az bir mevcudu ve elindeki cephanesi ile sürekli faal davranarak, baskınlara hemen başlayacak ve baskınların daha etkili olması için gerekirse gece yürüyüşleri ile her tarafa sokulacaktı.³¹⁸

Yunanlıların gerek yerinde durması gerekse hareket alması gibi her türlü faaliyeti karşısında Sandıklı Müfrezesi'nin durumu müsait gördüğü sürece Yunanlılar üzerine saldırması emri verildi. Müfreze Yunanlıların yan ve gerilerine taarruz edecekti. Antalya merkez bölüğü ve müzaheret atlıları ile Erhard takımından bir top ve birinci müzaheret alayından bir makinalı tüfek sağlanarak müfreze takviye edilecek, böylece İslamköy ve Uşak hattı üzerinde Yunanlılara daha etkili darbeler vurulacaktı.³¹⁹

2.1.2. Sandıklı Müfrezesi'nin İslamköy Baskını

Dinar Havalisi Komutanlığı Sandıklı bölgesindeki bütün kuvvetlerini Afyonkarahisar'dan Dumlupınar-İslamköy-Uşak doğrultusuna çekilmekte olan Yunanlılara etki yapmak üzere, 7 Nisan 1921 tarihinde Şalcı ve Ahatköy istikametine göndermişti.³²⁰ Güney Cephesi Kurmay Başkanı Ahmet Zeki Bey tarafından Konya Bölge Komutanlığı'na 11 Nisan 1921 tarihi ile gönderilen akşam raporuna göre, bu kesime gönderilen Sandıklı Müfrezesi Duğla üzerinden Ahatköy'e geçmiş, geceyi Ulupınar'da geçirmişti. Müfreze tedarik edilen kuvvetlerle takviye edilerek İslamköy'deki Yunanlılara baskın yapmaya hazırlanıyordu.³²¹

Saat 15.40'ta İslamköy ve Banaz'daki Yunan birlikleri ve ağırlıklarına düşünülen baskın yapılmış ve İslamköy'deki Yunan birliği dağıtılmıştı. Müfreze Komutanı verdiği raporda, 13. Yunan Tümeni Murat dağından, Oturak istasyonuna inmekteydi. Banaz ve Uşak arasındaki Yunan telefon hattının tahribi için de bir

³¹⁸ ATASE İSH, Kutu No: 1024, Gömlek No: 83, Belge No: 83-1.

³¹⁹ ATASE İSH, Kutu No: 1024, Gömlek No: 83, Belge No: 83-1.

³²⁰ TİH., C. II, 3. ks, s. 534.

³²¹ ATASE İSH, Kutu No: 741, Gömlek No: 114, Belge No: 114-1.

müfreze gönderilmişti. Ayrıca çekilen Yunanlıların yolunu kesmek üzere Hamamboğazı'na da bir müfreze sürülmüştü.³²²

Sandıklı Komutanı Kaymakam Mazhar Bey 13 Nisan 1921 tarihinde 41. Tümen Komutanı Şerif Bey'e gönderdiği Sandıklı bölgesindeki Yunan faaliyetlerini bildiren raporuna göre, Sandıklı Müfrezesi'nin işgali altında bulunan noktalar şu şekildeydi:³²³

Sağ taraf Hamamboğazı'ndan başlıyordu. Sol taraf ise Şabanköy'ün iki kilometre kuzeyinde Hasanköy'ün güneybatısına kadar olan kesimdi. Hamamboğazı'nda bir takım piyade mevcuttu. Tümenin sol kanadını güvenlik altına almak için Hamamboğazı seksen kişilik bir piyade kuvvetiyle takviye edilecekti. Hasanköy çevresinde de Konya Atlı Müzaheret Alayından 100 asker ile bir makineli tüfek bulunuyordu. Bu müfrezeler Süvari Binbaşı Salih Bey'in Komutasındaydı.³²⁴

Sandıklı Müfrezesi'nin buradaki amacı, geri dönmekte olan Yunan kuvvetleri üzerine taarruz ve baskın yaparak onları şaşkırtmak ve toplanmasına fırsat vermemektir. Yunan ağırlıklarının bulunduğu bölgelere gece baskınları düzenlenerek onlara göz açtırılmayacaktı. İslamköy ve Banaz'da bulunan Yunanlıların büyük ağırlıkları üzerine 13 Nisan 1921 tarihinde Sandıklı Müfrezesi tarafından ikinci baskın yapıldı, yüzden fazla ölü ve yaralı verildi. Yunanlılar Sandıklı Müfrezesi'nin saldırısı karşısında bütün ağırlıklarını, Banaz, İslamköy istasyon ve civarından büyük bir telaş içerisinde Uşak'a nakletmeye başlamıştı. Hamamboğazı kuzeyindeki sırtlarda Yunanlıların bir bölük piyadesi ile 20 kadar süvarisinin görülmesi üzerine, oradaki müfreze de taarruz ederek bu kuvvetleri uzaklaştırmıştı.³²⁵ İslamköy, Ahatköy ile Hasanköy çevresinde üç bölük piyade ve 21 Yunan süvarisi vardı. Diğer taraftan, Toklusivrisi ve Balcıdamı hattı yukarısına, Sandıklı Müfrezesi Komutanı Mazhar Bey tarafından keşif için iki adam gönderilmişti.³²⁶

Güney Cephesi Kurmay Başkanı Zeki Bey'in 14 Nisan 1921 tarihli akşam raporundan anlaşıldığı üzere, faaliyetlerine devam eden Sandıklı Müfrezesi

³²² TİH., C. II, 3. ks, s. 557.

³²³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, s. 125.

³²⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, s. 125.

³²⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, s. 125-126.

³²⁶ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, s. 125-126.

Şabanköy kuzeyinde bir bölük Yunan süvarisi ile çatışarak onu geri çekilmek zorunda bırakmıştı.³²⁷

Sandıklı Müfrezesi Komutanı Mazhar Bey bu bölgedeki müfrezenin durumunu 41. Tümen Komutanlığı'na rapor halinde bildiriyor, 41. Tümen de Sandıklı Müfrezesi Komutanlığı'ndan gelen raporu aynen 12. Kolordu Komutanlığı'na iletiyordu. Buna göre, İslamköy'den gelen köylülerin ifadesinden de anlaşıldığı üzere Yunanlılar önce dağılmış ise de sonradan takviye edilmişlerdi. Bununla birlikte köylüler Yunanlıların büyük bir telaş içerisinde olduğunu da söylemişlerdi.³²⁸

Sandıklı Müfrezesine Dinar Havalisi Komutanlığı tarafından gönderilen cephaneler müfrezenin eline ulaşmış ve Yunanlıların İslamköy'deki kuvvetlerine Sandıklı Müfrezesi tarafından yapılan baskın başarıyla sonuçlanmıştır.³²⁹ Bunun üzerine Dinar Havalisi Komutanı Miralay Şefik Bey 15 Nisan 1921 tarihinde Sandıklı ve Çivril Komutanlıkları'na gönderdiği telgraf ile müfrezeye komutanı, subay ve erleri gösterdikleri başarılar dolayısı ile takdir etmiş, onlara teşekkürlerini sunmuştur.³³⁰

2.1.3. Sandıklı ve Çevresinde Devam Eden Yunan Faaliyetleri

Güney Cephesi'nin 15 Nisan 1921 tarihli akşam raporuna göre, 12. Kolordu Cephesinde herhangi bir değişiklik yoktu. Sandıklı bölgesinde Hasanköy'ün güneydoğusundaki tepede Yunanlıların bir ileri karakol kuvveti, Dinar istasyonunda 30 kadar çadırı, 200 kadar deve, bir kısım araba ve otomobil kolu bulunuyordu. Banaz ve İslamköy'e halkın girmesi Yunanlılar tarafından engelleniyordu. Çivril bölgesinde ise herhangi bir değişiklik yoktu.³³¹ Yine bu tarihte Dinar Havalisi Komutanlığı tarafından, 12. Kolordu'nun biraz geri çekildiği bildirilmiş ve Sandıklı Müfrezesi'ne de durumunu buna göre ayarlaması belirtilmişti.³³²

³²⁷ ATASE İŞH, Kutu No: 606, Gömlek No: 66, Belge No: 66-1.

³²⁸ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992, s. 125-126.

³²⁹ ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 30, Belge No: 30-1.

³³⁰ ATASE İŞH, Kutu No: 1024, Gömlek No: 83, Belge No: 83-2.

³³¹ ATASE İŞH, Kutu No: 606, Gömlek No: 95, Belge No: 95-1.

³³² ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 15, Belge No: 15-1.

17 Nisan 1921 tarihinde Sandıklı bölgesinde bir Yunan uçağı Hocalar köyü üzerinden uçarak Afyonkarahisar-Dumlupınar istikametine doğru ilerlemişti.³³³ Güney Cephesi Kurmay Başkanı Ahmet Zeki Bey'in Konya Bölge Komutanlığı'na 18 Nisan 1921 tarihinde yazdığı akşam raporuna göre, Sandıklı bölgesinde, Yunanlıların bir bölük piyade bir kısım süvarisi Hamamboğazı'nın doğu sırtlarında ve iki top bir bölük süvari ve iki bölük piyadesiyle Toklusivrisi'nde bulunduğu bildirilmişti.³³⁴

Zeki Bey tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na 21 Nisan 1921 tarihinde Konya'dan gönderilen sabah raporunda ise, 12. Kolordu cephesinde Yunanlıların yığınak yaptığı Sandıklı'da bulunan Yunan kuvvetlerinin batıya doğru çekildiği bildiriliyordu. Rapora göre, Sandıklı çevresinde Yunanlıların top ve makineli tüfek takımından meydana gelen büyük bir kuvvetle çok miktardaki ağırlıkları Banaz'ın batısında Kozviran yakınındaki yoldan geçerek batıya doğru Derbent-Kızılhisar istikametine doğru çekilmiş. Bu kuvvetlerin Derbent-Kızılhisar arasına toplanmakta oldukları köylüler tarafından bildirilmişti.³³⁵

Düzkışla'da bulunan süvari bölüğünün keşfinden anlaşıldığına göre, Düzkışla, Şabanköy ve Ahatköy'de Yunanlılar görülmüştü. Dumlupınar'a halk arabaları ile tel taşıyor ve Oturak civarındaki sırtları Yunanlılara karşı tel örgüsüyle sağlamlaştırıyorlardı. Askeri birlikler çevresindeki tepelerde Yunanlıların süvari postaları vardı. Çivril bölgesinden Işıklı istikametine ilerlemek isteyen bir Yunan süvari keşif kolu da uzaklaştırılmıştı. Ancak Yunanlılar tarafından Kavaklı sırtlarına ve Çanak köyüne yapılan topçu ateşiyle sekiz ev yıkılmış, bir köylü şehit düşmüştü.³³⁶

Sandıklı Komutanı Mazhar Bey, Dinar Havalisi Komutanlığı'na 21 Nisan 1921 tarihinde çektiği telgrafta, 12. Kolordu tarafından verilen emir üzerine 57. Tümen Sandıklı Müfrezesi'ni de yanına alarak Toklusivrisi'ne taarruz edecek ve burayı geri alacaktı. Bunun için Mazhar Bey Çepni köyünde bulunan 4. Süvari

³³³ ATASE İSH, Kutu No: 1045, Gömlek No: 233, Belge No: 233-1.

³³⁴ ATASE İSH, Kutu No: 741, Gömlek No: 124, Belge No: 124-1.

³³⁵ ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 151, Belge No: 151-1.

³³⁶ ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 151, Belge No: 151-1.

Tümeni Komutanı İsmail Hakkı Bey ile görüşmüş ve Toklusivrisi çevresi hakkında bilgi almış. Böylece taarruzun nasıl yapılacağı kararlaştırılmıştı.³³⁷

Diğer taraftan 12. Kolordu Komutanlığı, 4. Süvari Tümeninden Sandıklı Müfrezesi'nin Şalcı çevresinde gerçekleştirdiği muhaberenin sonucu hakkında bilgi almasını ve çok acil o bölgeye durumu anlaması için bir subay keşif kolu göndermesini istedi. Çünkü bu bölgede Yunanlılar hâlâ taarruza devam ediyorlardı. Yağcı-Kozluca hattı doğusuna süvari bölükleri gönderilerek Yunanlıların gerisine doğru tesir edilmesi istenmişti.³³⁸

Ahırdağı istikameti önemli bir bölge olduğu için buradan Yağcı-Kozluca hattına sevk edilen kuvvetlerin yerine de 20. Süvari Alayı bölgesinden bir miktar kuvvet gönderilmesi gerekiyordu. Ayrıca Sandıklı bölgesine yapılacak olan bu yardımın da gizli tutulması özellikle belirtilmişti. Bu amaçla, 57. Tümen yanında bulunan tümen süvari bölüğünden bir subay keşif kolunu Savran'a gönderip, bölgesinde meydana gelen olayları yakından takip etmesini istemişti. Bu kol muharebenin sonuna kadar orada kalacaktı.³³⁹

24 Nisan 1921 tarihinde Zeki Bey'in Güney Cephesi'ne gönderdiği sabah raporuna göre, 12. Kolordu cephesinde herhangi bir olay olmamakla birlikte, Sandıklı ve Çivril bölgelerinde Yunan kuvvetleri bulunuyordu. Sandıklı bölgesinde Banaz'ın batısındaki mezrada 25 kadar, Gedik köyünün üzerindeki mezralarda ise 150 kadar Yunan çadırı görülmüştü. Bundan başka Ahatköy'e 9 atlıdan oluşan bir Yunan süvari bölüğü, Şabanköy'e de bir piyade bölüğünün geldiği köylüler tarafından bildirilmişti.³⁴⁰

Sandıklı ve çevresinde Yunanlılara karşı faaliyetler bu şekilde devam ederken, Eskişehir-Kütahya Savaşları'ndan önce Genelkurmay Başkanlığı tarafından Batı ve Güney Cephesi Komutanlıkları birleştirildi. Bunun üzerine 4 Mayıs 1921 tarihinde grup teşkilatları meydan getirildi ve dört grup (1., 2., 3. ve 12. Grup) kuruldu. 57. Piyade Tümeni ile 4. Süvari Tugayı ve Dinar, Denizli, Menderes bölgesindeki 6. Tümen birliklerden 12. Grup teşkil edildi. Grup Komutanlığı'na

³³⁷ ATASE İSH, Kutu No: 924, Gömlek No: 21, Belge No: 21-1.

³³⁸ ATASE İSH, Kutu No: 1294, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

³³⁹ ATASE İSH, Kutu No: 1294, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

³⁴⁰ ATASE İSH, Kutu No: 568, Gömlek No: 129, Belge No: 129-1.

Albay Halit Bey atanarak yeni görev yerine gönderildi. Grup komutanlıkları kolordu yetki ve yükümlülüğündeydi.³⁴¹

Daha önceden Dinar Havalisi Komutanlığı emrinde bulunan bölgeye ilave olarak Denizli, Aydın, Muğla, Burdur, Isparta sancaklarını da kapsamak üzere Menderes Bölge Komutanlığı kurulmuş ve bu komutanlık 12. Kolordu'ya bağlanmıştı. Yapılan değişiklikten sonra eski 12. Kolordu Komutanı Albay Fahrettin, emir ve komutayı Albay Halit'e verdikten sonra yeni bir görev almak üzere emir subayı ile Eskişehir'e cephe karargâhına hareket etti.³⁴² Menderes Bölge Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlandı ve Sandıklı Müfrezesi de 12. Grup emrine verildi.³⁴³ Karargâhıyla birlikte Afyonkarahisar'da bulunan 12. Grup sürekli Afyonkarahisar ve Sandıklı istikametini keşfettirecekti.³⁴⁴

1-6 Mayıs 1921 tarihleri arasında Sandıklı bölgesinde sessizlik hâkimdi.³⁴⁵ Ancak, 9 Mayıs'ta Yunanlıların Küfi boğazını tutmaya gittiği bildirilmişti.³⁴⁶ 13 Mayıs 1921'de 12. Grup Komutanlığı, Afyonkarahisar'dan Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı telgrafa göre, Sandıklı bölgesinde Yunanlıların keşif kolları ile çarpışma olmuştu. Bu çarpışma sonucu Yunanlılar geri çekilmiş herhangi bir kayıp olmamıştı. Saat üçten sonra Ayvacık deresini takip eden Yunanlıların 400 piyade, 50 süvari ve 15 katırdan meydana gelen bir kuvveti, Düzkişla'nın bir buçuk kilometre doğusunda Kocahaliç denilen yerde açık ordugâhlarında geceyi geçirmişti. Saat beşe kadar Yunanlılarla temasa devam edildi. Bu Yunan kuvvetinin Paşacık'tan geldiği tahmin ediliyordu. Çivril bölgesinde ise sessizlik vardı.³⁴⁷

12. Grup Komutanlığı'ndan Batı Cephesi'ne 26 Mayıs'ta gönderilen şifreli telgrafta, Sandıklı bölgesinde Yunanlıların Sivaslı'da bulunan beşinci tümenine mensup bir alay piyadesi ile iki bölük kadar süvarisi bulunduğu rapor halinde bildirilmişti.³⁴⁸ 30 Mayıs'ta Sandıklı bölgesinden alınan bilgiye göre, bir tabur piyade ve bir tabur süvariden meydana gelen bir Yunan kuvveti Duğla'nın

³⁴¹ Mümtaz Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2. Kolordu (1918-1921)*, (Yay. Hz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 120.

³⁴² TİH., C. II, 4. ks, s. 88.

³⁴³ ATASE İSH, Kutu No: 1297, Gömlek No: 35, Belge No: 35-1.

³⁴⁴ TİH., C. II, 4. ks, s. 94.

³⁴⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1375, Gömlek No: 14, Belge No: 14-1.

³⁴⁶ ATASE İSH, Kutu No: 568, Gömlek No: 129, Belge No: 129-1.

³⁴⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1182, Gömlek No: 106, Belge No: 106-1.

³⁴⁸ ATASE İSH, Kutu No: 1294, Gömlek No: 145, Belge No: 145-1.

kuzeybatısındaki köye ilerlemiş, buradaki Türk müfrezesi ile meydana gelen çatışmadan sonra Şabanköy üzerinden İslamköy istikametine çekilmişti.³⁴⁹

2.1.4. Mürettep Tümenin Kuruluşu

II. İnönü Savaşı'ndan sonra Yunanlıların Anadolu'ya pekiştirme birlikler göndermesi ve Yunanistan'dan arttırdığı birlikleri Anadolu'ya taşınması üzerine ileride olabilecek daha büyük bir meydan muharebesine hazırlanmanın gerekliliğini hisseden Genelkurmay Başkanlığı harekete geçmişti. Diğer cephelerdeki bütün kuvvetlerin en kısa zamanda Batı Cephesi'nde toplanmasına özel bir önem verilmişti. Bu amaçla Adana Cephesi'nde Fransızlara karşı büyük başarı göstermiş olan Adana milis kuvvetlerinden de faydalanılması düşünülmüştü. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı tarafından 9 Mayıs 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'na verilen emirde, Adana bölgesindeki bir kısım süvari ile 2000 kişilik bir piyade kuvveti Sinan Bey komutasında Afyonkarahisar'a 12. Grup emrine gönderileceği bildirildi. 19 Mayıs'tan itibaren demiryolu ile üç kademe halinde Afyonkarahisar'a hareket ettirilen Sinan Bey Müfrezesi, 25 Mayıs 1921 tarihinde Afyonkarahisar çevresinde toplandı.³⁵⁰

Afyonkarahisar'ın batısında faydalanılması amacıyla 8 Haziran 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından alınan bir karar üzerine, birbirine yakın olan bu kuvvetlerden Afyonkarahisar çevresindeki Adana Müfrezesi (Sinan Bey Müfrezesi) ile Sandıklı Müfrezesi birleştirilerek Mürettep Tümen teşkil edildi. Komutanlığı'na da eski Güney Cephesi Komutanlığı Kurmay Başkanı Yarbay Ahmet Zeki (Tümgeneral Soydemir) tayin edildi. Zeki Bey, karargâhı için ihtiyacı olan subay ve bir süvari bölüğü ve bir piyade takımını Güney Cephesi karargâhından alabilecekti. Böylece bu tarihten itibaren Afyonkarahisar bölgesi Mürettep Tümen sorumluluğuna girmiş oldu.³⁵¹

Mürettep Tümen, Afyonkarahisar ve Sandıklı istikametlerinde ilerleyecek Yunan kuvvetlerine karşı Konya istikametini koruyacak, aynı zamanda Yunanlılarla

³⁴⁹ ATASE İŞH, Kutu No: 1149, Gömlek No: 47, Belge No: 47-1.

³⁵⁰ TİH., C. II, 4. ks, s. 117.

³⁵¹ ATASE İŞH, Kutu No: 1296, Gömlek No: 72, Belge No: 72-1.

temasta bulunacaktı. Mürettep Tümenin kurulması ile bu bölgedeki asıl kuvvetler Eskişehir-Kütahya çevresine sevk edilmişti. Mürettep Tümen birliklerinin durumu ise şu şekildeydi:³⁵²

- Sandıklı Müzaheret Alayı (35. Süvari Alayı), Aşağıbardık, Şalcı, Duğla kesiminde,

- Sandıklı Müfrezesi (52. Piyade Alayı), Yağcı, Şeyhyahşi, Daylık, Kılındıras, Başağaç, Savran kesiminde,

- Adana Müfrezesi, Afyonkarahisar batısında Çakırsaz, Akviran, Sinir, Kayadibi, Gezler, Erkmen kesiminde,

- Mürettep Tümen karargâhı Afyonkarahisar'daydı.³⁵³

2.1.5. Sandıklı Müfreme Karargâhının Nakli

Sandıklı Müfrezesi'nin 12. Grup emrine girmesiyle birlikte 12. Grup Komutanı Halit Bey Sandıklı Müfrezesi Komutanlığı'na 22 Mayıs 1921'de gönderdiği telgrafında, Sandıklı Müfrezesi karargâhının Kılındıras'a nakledileceğini bildirilmişti. Bu bölgedeki askeri birliklerin telgraf hattı tehdit altında olduğu için müfreme karargâhının daha güvenli bir bölge olan Kılındıras köyüne nakil edilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine öncelikle Sandıklı, Şuhut hattını tehdit eden telgraf hattını korumak için Sandıklı-Karahisar telgraf direklerinden faydalanılarak Sandıklı ile Kılındıras arasında bir telgraf hattı uzatılacak ve 12. Grup ile haberleşme bu şekilde sağlanacaktı. 12. Grup'tan ancak bir telefon makinesi gönderilebilecekti. Sandıklı'da şube veya jandarmada var ise bir adet de oradan alarak telgrafhaneye bırakılacaktı.³⁵⁴

35. Süvari Alayı ve Sandıklı Müfrezesi'nin Mürettep Tümen sorumluluğuna girmesinden sonra, 23 Haziran 1921 tarihinde Sandıklı Müfrezesi karargâhı Savran'a nakil edilmiştir.³⁵⁵ Sandıklı Müfrezesi Komutanı Binbaşı Rıza Bey tarafından Mürettep Tümen Komutanlığı'na gönderilen telgrafta, 35. Süvari Alayı ile Savran'da

³⁵² TİH., C. II, 4. ks, s. 186.

³⁵³ TİH., C. II, 4. ks, s. 186.

³⁵⁴ ATASE İSH, Kutu No: 1296, Gömlek No: 103, Belge No: 103-1.

³⁵⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1341, Gömlek No: 55, Belge No: 55-1.

bulunan Sandıklı Müfrezesi karargâhı arasındaki haberleşmenin sağlanabilmesi için karargâh hattına yapılmakta olan telin beş kişilik bir kuvvetle kısa sürede tamamlanamayacağı, Telgraf Bölük Komutanı tarafından Sandıklı Müfrezesi Komutanı'na bildirilmişti.³⁵⁶

Bunun üzerine 35. Süvari Alayı ile Sandıklı Müfrezesi'nin haberleşmesi süvarilerle sağlanması kararlaştırıldı. Ancak, mesafenin uzaklığı nedeniyle süvariler tarafından 35. Alaya raporların yedi saatte ulaştırılacağı gibi gidecek emirlerde aynı zamanda ulaşacağı belirtilmiş. Bu nedenle Sandıklı Müfrezesi Komutanlığı, Mürettep Tümen Komutanlığı'ndan Daylık'ta Sandıklı Müfrezesi karargâhı yakınında bir rapor merkezi kurulmasını istemiştir.³⁵⁷

2.2. SANDIKLI'DA YUNAN TAARRUZLARININ ARTMASI

1921 yılı Temmuz ayından itibaren Sandıklı ve çevresinde Yunan kuvvetleri daha etkili olmaya başlamıştır. Bu sıralarda Dumlupınar'da bulunan Yunan ordusu 9-10 Temmuz gecesi, Sandıklı, Afyonkarahisar ve Gediz istikametlerinde üç koldan ilerlemeye başlamıştır.³⁵⁸ Bu kesime doğru ilerleyen Yunan ordusu karşısında Afyonkarahisar'da Mürettep Tümen, Sandıklı'da 12. Grup Komutanlığı'na bağlı 6. Tümen bulunuyordu. Yine 12. Grup'a bağlı olan 4. Süvari Tugayı ise Dumlu'daki Yunan kuvvetleri ile temas halindeydi.³⁵⁹

12. Grup Komutanı'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na 10 Temmuz'da verdiği rapora göre, Sandıklı bölgesinde bir takım piyade ve bir taburdan oluşan Yunan kuvveti Ahurhisar'a gitmişti.³⁶⁰ Yaklaşık olarak iki alay kabul edilen başka bir Yunan kuvveti ise Saltık-Daylık hattına kadar gelmişti.³⁶¹ 11 Temmuz 1921 tarihinden itibaren Sandıklı'da hareket halinde olan Yunanlılar Sandıklı çevresindeki köyleri işgal etmeye başlamışlardı. 12. Grup cephesinde 10 Temmuz akşamı, Toklusivrisi civarında, Yunanlıların bir süvari tugayının toplandığı ve Sandıklı

³⁵⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1341, Gömlek No: 55, Belge No: 55-2.

³⁵⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1341, Gömlek No: 55, Belge No: 55-2.

³⁵⁸ TİH., C. II, 4. ks, s. 189.

³⁵⁹ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 328.

³⁶⁰ ATASE İSH, Kutu No: 1195, Gömlek No: 115, Belge No: 115-1.

³⁶¹ TİH., C. II, 4. ks, s. 203.

bölgesinde 2 alay piyade ve 2 süvari bölüğünden oluşan Yunan kuvvetinin de Cevizboğazi'na kadar ilerlediği tespit edilmişti.³⁶²

11 Temmuz 1921 sabahı saat 09.00'da Kozluca istikametine ilerlemiş olan Yunan Piyade Alayı, saat 11.00'de Çepni'yi işgal etti. Yunanlıların bir kolu Çepni'de diğer kolu da Savran'daydı. Diğer bir kolu da Karadirek çayını takip eden yolda bulunuyordu. Hocalar'dan yürüyüşe geçen asıl kol ise saat 13.00'te Sandıklı ovasına kadar ilerlemişti.³⁶³

Mürettep Tümen Komutanı Ahmet Zeki Bey'in Afyonkarahisar'dan Batı Cephesi Komutanlığı, 12. Grup Komutanlığı ve 6. Tümen Komutanlığı'na 12 Temmuz'da verdiği rapora göre, 11-12 Temmuz 1921 gecesini Kılındıras, Daylık ve Saltık hattında geçiren Yunan Tümeni, saat 09.30'da Başağaç üzerinden yolu izleyerek ilerlemişti. Yunanlıların Saat 10.00'da Hacan-Akharım arasında olduğu Savran'da bulunan 35. Süvari Alayı'nın raporundan anlaşılıyordu. Süvari Bölüğü Saltık'tan Sandıklı'ya doğru ilerlemiş, Yunanlıların Sandıklı ovasında başka köyü işgal etmediklerini bildirmişti.³⁶⁴

İki koldan harekete geçen Yunan kuvveti, bir tümen tahmin ediliyordu. Akşamüzeri saat 19.45'te Yunan kuvvetleri kol başlarıyla Kılındıras'ın kuzeyinde, kolun diğerleri de Daylık civarında durmuştu. Bu kuvvetin sağından ilerleyen Yunan 2. Süvari Bölüğü Ürküt köyünü ve bir süvari alayı da Sorkun köyünü işgal etti. Ahırdağları üzerinde ve 2000 rakımlı tepe civarına kadar ilerlemiş olan ve bir tümen tahmin edilen Yunan kuvveti, öğleden sonra Tazlar-Kınık istikametinde ilerleyerek akşama doğru kol başlarıyla birlikte Tokuşlar'a girdi.³⁶⁵ Sandıklı'da bulunan Yunanlıların süvari kuvveti de Çetmili sırtlarını işgal etti.³⁶⁶

Sandıklı'daki 35. Alay'ın 3. Bölüğünden gönderilen keşif kolları 12 Temmuz günü öğlen Ürküt ve Karasandıklı'ya girmişti. Yunanlıların bir keşif kolu, bir gün önce Karasandıklı'ya gelip, daha sonra Kınık köyüne gitmişti. Kınık'ta 11 Temmuz

³⁶² Ulusoy, *a.g.e.*, s. 128.

³⁶³ ATASE İSH, Kutu No: 1441, Gömlek No: 215, Belge No: 215-1.

³⁶⁴ ATASE İSH, Kutu No: 1298, Gömlek No: 145, Belge No: 145-1.

³⁶⁵ Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, (Yay. Hz: Ahmet Tetik, Melike Ceyhan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 40-41; Ulusoy, *a.g.e.*, s. 128.

³⁶⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1342, Gömlek No: 9, Belge No: 9-1.

akşamı 80 portatif çadır kurmuş olan Yunan kuvveti, 12 Temmuz sabahı Kılındıras ve Başağaç tarafına hareket etti. Savran'da top sesleri işitilmiş, Yunanlıların 400 kadar yük arabası Kılındıras'a gelip, Kılındıras-Kınık arasındaki dağ yolunu takip ederek ilerlemişlerdi. Küfi boğazına gönderilen keşif kolundan ise bir haber alınamamıştı.³⁶⁷

Diğer taraftan, 13 Temmuz 1921 tarihinde Afyonkarahisar Yunanlılar tarafından ikinci defa işgal edildi. Afyonkarahisar'ın işgalinin ardından Mürettep Tümen karşısında ilerleyen 4. Yunan Tümeni Savran'ı aldıktan sonra, Sandıklı Müfrezesi'yle karşılaşınca durmuştu. Bunun üzerine Sinirköy kesiminde bulunan 35. Süvari Alayı görevini Sandıklı Müfrezesi'ne devrederek, Yunan 4. Tümeninin sağ kanadına, Erkmen köyü civarına alındı.³⁶⁸

Afyonkarahisar'ın batısında Mürettep Tümen'den Afyonkarahisar'ı ele geçirmek için bırakılan 35. Süvari Alayı, çok yorgun olduğundan örtülü bölge olan Erkmen köyüne oldukça geç gelmişti. Henüz düzenini almaya vakit bulamadan Yunanlıların baskınına uğradığından, iki bölüğü ile Afyonkarahisar'ın doğusuna ve bir bölüğü ile de Sandıklı bölgesine çekilmek zorunda kaldı. Mürettep Tümen cephesindeki Yunan kuvvetleri de öğle üzeri harekete geçti. Mürettep Tümen'den Afyonkarahisar'da köylü kıyafetinde bırakılan subayın verdiği raporda, 12. Yunan (Prens Andrea) Tümeninin, Afyonkarahisar'a uğramayarak doğruca Gazlıgöl'e geçtiğinin bildirilmesi üzerine, Mürettep Tümen Afyonkarahisar'a hemen taarruz edilmesi emrini verdi.³⁶⁹ Buna göre:

Adana ve Sandıklı Müfrezeleri bütün kuvvetleriyle Salar ve Teper köyleri üzerinden ve 35. Süvari Alayı Çavdarlı üzerinden Afyonkarahisar'a taarruza geçti. Bir Yunan kuvveti, Kalecik-Afyonkarahisar istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Bu Yunan kuvveti Mürettep Tümen'in hareketini görünce, kuvvetlerinin bir kısmıyla cephe değiştirerek yayılmış ve Karaaslan'ın batısındaki ileri Türk birlikleri ile çarpışmaya başlamıştı. Çavdarlı üzerinden Afyonkarahisar'a gönderilen 35. Süvari

³⁶⁷ ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 25, Belge No: 25-1.

³⁶⁸ TİH., C. II, 4. ks, s. 216.

³⁶⁹ Ulusoy, a.g.e., s. 129-130.

Alayı ise kuvvetini tespit edemediği bir Yunan tümeni ile karşı karşıya gelmiş ve gece bu şekilde geçirilmişti.³⁷⁰

Diğer taraftan karargâhıyla Çobanlar istasyonunda bulunan Mürettep Tümen Komutanı, Batı Cephesi Komutanlığından, *“Tüm Batı cephemizde düşmanla temas kuruldu. 14 Temmuz’da meydana gelecek meydan muharebesine yardım etmek üzere Mürettep Tümen, tüm mevcuduyla taarruz edecektir.”* 6. Tümen de; *“Karşınızda zayıf düşman birlikleri vardır. 14 Temmuz’da büyük kısmınızla Çivril istikametinde taarruz ediniz. Akıncılarınızı en uygun yerlerden Uşak, Alaşehir arasındaki demir yolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek üzere gönderiniz.”* emrini aldı.³⁷¹

Mürettep Tümen, sabah saat 08.30’dan itibaren Sülün ve Salar hattında bulunan ve iki alaydan oluşan Yunanlılara taarruz etti. Öğle vakti durum şöyleydi: 35. Süvari Alayı, Akçin karşısında ve Yunanlılarla temas halindeydi. Sandıklı Müfrezesi sağda ovada bulunuyordu. Müfreze, çekilen Yunanlıları takip etmiş ve 12.30’da Teper’in kuzeyinde Afyonkarahisar’a hâkim olan tepeleri işgal etmişti. Ayrıca Yunanlıların elinde bulunan birçok silah, cephane, hayvan ve eşya ele geçirilmişti. Mürettep Tümen buradaki muharebelerde önemli başarılar elde etmiş, ancak kaybı da fazla olmuştu.³⁷²

6. Tümen Komutanı Nazmi Bey’in, 17 Temmuz’da Güney Cephesi Komutanlığı’na verdiği akşam raporuna göre, cephelerde sükûnet vardı. Ancak Sandıklı bölgesinde Başağaç ve Hacan’dan Savran’ın güneyine geçen telgraf hattı Yunan süvarileri tarafından birkaç yerinden kesilmişti.³⁷³

Sandıklı cephesinde müfreze Yunanlılar ile uğraşırken 19 Temmuz günü Sandıklı Bölge Müfettişliği tarafından verilen bilgiye göre, Sinanpaşa yiyecek, içecek ambarında çalışırken Yunanlılara esir düşen bir Türk askeri, 37 adet öküzü gütmek üzere almış ve 18 Temmuz sabahı Afyonkarahisar’dan çıkıp, sabah Sandıklıya gelerek şubeye teslim etmişti.³⁷⁴

³⁷⁰ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 129-130.

³⁷¹ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 130.

³⁷² Ulusoy, *a.g.e.*, s. 130.

³⁷³ ATASE İSH, Kutu No: 1197, Gömlek No: 165, Belge No: 165-1.

³⁷⁴ ATASE İSH, Kutu No: 1160, Gömlek No: 139, Belge No: 139-1.

Sandıklı çevresinde Yunanlılara karşı gösterilen faaliyetler bu şekildeydi. Diğer taraftan 10-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Eskişehir-Kütahya Savaşları ile Yunan taarruzu karşısında başarısız olan Türk ordusu Mustafa Kemal'in de emriyle 23 Temmuz 1921'de Sakarya'nın doğusuna çekilme kararı aldı.³⁷⁵

2.3. 6. TÜMENİN SANDIKLI'DA TOPLANMASI

Mürettep Tümen ve 6. Tümen³⁷⁶ teşkilat bakımından yeterli seviyede olmadıkları için, büyük çaba sarf etmelerine rağmen başarılı olamıyorlardı. Bunun üzerine 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, Batı Cephesi Komutanlığı'na şu teklifi sunmuştur:

“Sandıklı bölgesinden Karahisar'ın batısına ve düşman gerilerine yapılacak bir taarruzla, Karahisar'daki düşmanı kuzeye veya batıya atmayı pek mümkün gördüğümünden, Mürettep Tümen'i takviye etmekte olan birliklerden 2 piyade alayının bu amaçla Sandıklı bölgesine toplanması emri verildiği takdirde bu harekete tümen tarafından 1 süvari alayı ve 2 taburla katılmanın mümkün olacağını arz ederim.”³⁷⁷

Batı Cephesi Komutanlığı tarafından 6. Tümen Komutanlığı'na verilen cevap ise şu şekilde olmuştur:

“Sandıklı bölgesinde toplanacak kuvvetli birliklerle Karahisar'ın batısında bir taarruz yapılması hakkındaki teklifinize katılıyorum. Taarruz, ancak Adana Cephesinden nakledilmekte olan Kolordunun toplanmasının ardından yapılacaktır. Toplanmanın 15 Ağustos 1921'de son bulması muhtemeldir. Bu harekete 6. Tümen'den de çok sayıda kuvvetin katılması gereklidir. Tasavvur edilecek kuvvetlerin şimdiden Sandıklı bölgesinde toplanmak üzere hareketi uygun olacaktır.”³⁷⁸

Bunun üzerine 6. Tümen aldığı emir ile Afyonkarahisar'ın batısından yapılacak bir taarruz için kuvvetlerini Sandıklı'da toplanmaya ve konuşlanmasında bazı değişiklikler yapmaya başladı.³⁷⁹ Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olan 6. Tümenin teşkilat yapısı şu şekildeydi:

³⁷⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul 1968, s. 337.

³⁷⁶ 26 Mayıs 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı tarafından, Menderes Bölge Komutanlığı'na 6. Tümen adı verilmiştir. Bkz. TİH., C. II, 4. ks, s. 124.

³⁷⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 17, Belge No: 17-1.

³⁷⁸ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 143.

³⁷⁹ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 143.

-Komutanı: Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok)³⁸⁰

-Kurmay Başkanı: Binbaşı Selahattin

-Birlikleri: 50. 51. Piyade, 34. Süvari Alayları, Tümen Hücüm Taburu, Topçu Alayı ve Tümen Bağlı Birlikleri. Sandıklı, Dinar ve Çivril kesiminde bulunuyordu. Tümen karargâhı Dinar'daydı.³⁸¹ 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey 7 Ağustos 1921'de Sandıklı'da bulunan 34. Alayına yazdığı telgrafta, Dinar'daki bütün mevcuduyla Sandıklı'da bulunan 34. Alay'a katılacağını bildirdi.³⁸²

2.4. YUNANLILARIN SANDIKLI'YI İLK İŞGALİ

Batı Anadolu'da Yunan işgalleri devam ederken Yunanlılar tarafından kısa süreli de olsa üç defa işgale uğrayan Sandıklı'nın ilk işgali 8 Ağustos 1921 tarihinde gerçekleşmiştir. 12. Grup Komutanlığı'na bağlı 4. Süvari Tugayı'nın Eskişehir-Kütahya Savaşları sırasında Yunanlıların gerilerinde akın yaptıktan sonra Sandıklı'ya gelmesi, bu bölgede Yunanlıların faaliyetinin artmasına sebep olmuştur.³⁸³ Yunanlıların kuvvetli piyade ve süvarisinden oluşan keşif kolları, 1 Ağustos 1921 tarihinden itibaren Savran'ın doğu ve kuzey sırtlarında görülmeye başladığı Sandıklı'da bulunan 34. Süvari Alayı tarafından bildirilmiştir.³⁸⁴

Sandıklı çevresinde 34. Süvari Alayı ile bir taburun bulunduğu ve ikmal askeri geldikten sonra bu bölgeye bir taburun daha gönderileceği Batı Cephesi Komutanlığına 6. Tümen tarafından bildirildi. 6. Tümen, yeni gelmekte olan ikmal

³⁸⁰ Yarbay Nazmi (Korgeneral Solok), 1876 yılında Balıkesir'de doğmuştur. Harp Okulu'ndan 25 Aralık 1898 tarihinde teğmen olarak mezun olmuş, Nizamiye 7. Alay, 4. Tabur, 9. Bölük Talim Komutanlığına atanmıştır. Çeşitli askeri görevlerde bulunmuş; 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1919-1922 İstiklâl Savaşı'na katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda; 3 Mart 1916'da 3. Alay Komutanı olarak görev almış, daha sonra 12 Mart 1918'de Bağımsız 50. Tümen ve Fırat Grubu Komutanı olarak atanmıştır. 27 Mart 1918'de Bağdat Han Muharebesi'nde birliğiyle esir düşmüş ve 12 Haziran 1920'de esaretten döndükten sonra da çeşitli askeri görevlerde bulunmuştur. 1956 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiş, 29 Kasım 1988'de naaşı Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir. Bkz. İzzettin Çalışlar, *Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1. Kolordu*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen, Alev Keskin), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 6-7.

³⁸¹ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, *Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara 1972, s. 44.

³⁸² ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 174, Belge No: 174-1.

³⁸³ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 159.

³⁸⁴ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 159.

askerlerinin talim ve terbiyesine büyük önem verdiğiinden, Tümen karargâhında bir piyade ve bir de süvari talimgâhı açtı ve piyade alaylarına kendilerine askeri talim ve terbiye verilmek üzere 3'er subayla 10'ar eğitimci erbaş ve er göndermeleri emri verildi, çalışmalara da hemen başlandı.³⁸⁵

Keşif sonucu Sandıklı bölgesinde bölük mevcutları 80 kişi olmak üzere bir Yunan piyade taburunun bulunduğu, tabur merkezinin Paşaköy'de, bölüklerin de Kılıçaslan, Paşaköy, Sinanpaşa ve Kırka'da bulunduğu, Sinanpaşa yaylasında gözetleyicileri olup geceleri irtibat kurmak için piyadeler arasında işaret mermileri atılmakta olduğu öğrenilmişti.³⁸⁶

6. Tümen Komutanı Nazmi Bey'in 7 Ağustos günü Batı Cephesi Komutanlığı, 2. Grup Komutanlığı ve Mürettep Tümen Komutanlığı'na verdiği bilgiye göre, Yunan kuvvetleri kuzeyden Hasanbeli üzerinden Sandıklı'ya doğru ilerleyerek Savran-Hacan-Kılandıras hattında durmuştu. Yunanlıların, Hacan ile Kılandıras arasında 6 bölük piyade ile 1 süvari bölüğünün bulunduğu Hacan ile Savran arasında bulunan Yunan kuvvetlerinin tahmin edilemediği ve bütün kuvvetin bir alay kadar olduğu bildirilmişti.³⁸⁷

7 Ağustos 1921 sabahı Afyonkarahisar'dan çıkarak Sandıklı istikametine ilerleyen Yunanlıların topla takviye edilen bir alay piyade ve bir süvari bölüğünden oluşan kuvveti, Savran-Hacan-Başağaç-Kılandıras sırtlarını işgal ederek, geceyi bu hatta geçirmiş ve 8 Ağustos 1921 sabahı Sandıklı istikametine doğru ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine 6. Tümen tarafından 50. Alay Komutanı'na Homa'daki³⁸⁸ taburunu alarak Düzbel, Kozviran ve Ballık yoluyla Sandıklı istikametine hareket etmesi, oradaki süvari, alayıyla piyade taburunu emrine alarak Sandıklı Müfrezesi'ni teşkil etmesi emri verildi.³⁸⁹ Ayrıca, 6. Tümen tarafından 50. Alayın taburları için üç sandık Alman, iki sandık Osmanlı ve bir sandık Rus cephanesi Alay İaşe Memuru Akif Efendi'ye teslim edilecekti. Akif Efendi karargâhtan kendisine verilecek arabayla bu cephaneyi acil bir şekilde Sandıklı istikametine sevk edecek ve 50. Alaya

³⁸⁵ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 159-160.

³⁸⁶ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 160.

³⁸⁷ ATASE İSH, Kutu No:1376, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

³⁸⁸ Denizli İli'ne Bağlı Çivril İlçesi'nin Gümüşsu Kasabası. Daha önceki adı Homa iken, 1961 yılında Gümüşsu adını almıştır.

³⁸⁹ ATASE İSH, Kutu No:1377, Gömlek No: 5, Belge No: 5-2.

yetiştirecekti.³⁹⁰ Diğer taraftan öğleden itibaren Sandıklı ile telgraf bağlantısı kesilmişti. Sandıklı ve çevresinden herhangi bir haber alınamadığı için 50. Alay bir telgraf makinesini yanına alarak yoldaki Dinar-Sandıklı telgraf hattından yararlanarak haberleşmeyi sağlayacaktı.³⁹¹

Kuzeyden gelen Yunanlıların 4 piyade taburu, 100 kadar süvari ve 2 toptan oluşan bir kuvveti, 8 Ağustos 1921 sabahı, Sandıklı Müfrezesi'ne taarruza başlamış ve müfreze aldığı talimat gereği Yunanlılar ile teması koruyup, oyalama muharebeleri yaparak Ballık'a çekilmeye başlamıştı.³⁹²

Müfreze Komutanı Sandıklı'ya taarruz eden Yunan kuvvetinin bir tümen olduğunu bildirmişti. Bu durum üzerine 6. Tümen, 34. Süvari Alayı'na Sandıklı'nın güneyindeki Ballık-Sinekli³⁹³ hattına bir savunma mevzisi hazırlamasını ve Çivril cephesinden 2 taburla, 2 dağ topunun Kızılören üzerinden Ballık istikametine yollanmasını istedi. Aynı şekilde Dinar'dan da tek topla oluşturulmakta olan hücum taburunun Ballık istikametine hareket etmek üzere hazırlanmakta olduğu bildirildi.³⁹⁴

8 Ağustos 1921 tarihinde Dinar ile Sinekli doğusundaki Sandıklı yolu üzerinde Yunanlılarla çarpışıldı ve Sandıklı akşamüzeri işgal edildi.³⁹⁵ Yunanlıların, Sandıklı Müfrezesi'ne taarruz etmesi üzerine müfreze, Sandıklı'yı bırakarak saat 15.00'te Ballık istikametine çekildi.³⁹⁶ Bunun üzerine Homa'da yedekte bulunan tabur, Homa-Düzbel-Kızılören-Ballık yoluyla Sandıklı istikametine hareket ettirildi.³⁹⁷ Bu kesimde Yunanlılar hava keşif faaliyetine devam ediyorlardı. Sandıklı bölgesinde, on kadar Yunan süvarisi Resul³⁹⁸ ve Ekinhisar kuzey sırtlarına geldikten sonra Başağaç'a dönmüş, bir bölük kadar piyadesi Ekinhisar'a girmişti. Yunanlılar, Kılındıras'taki ekinlere top atıyorlardı. Afyonkarahisar istikametinden gelen bir

³⁹⁰ ATASE İSH, Kutu No:1377, Gömlek No: 5, Belge No: 5-2.

³⁹¹ ATASE İSH, Kutu No:1377, Gömlek No: 5, Belge No: 5-2.

³⁹² ATASE İSH, Kutu No:1376, Gömlek No: 49, Belge No: 49-4.

³⁹³ Afyonkarahisar İli Kızılören İlçesi'ne Bağlı Ekinova Köyü. Milli Mücadele döneminde Sandıklı İlçesi'ne bağlıdır.

³⁹⁴ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 159-160-161.

³⁹⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1443, Gömlek No: 89, Belge No: 89-1.

³⁹⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 90, Belge No: 90-1.

³⁹⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1377, Gömlek No: 5, Belge No: 5-2.

³⁹⁸ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Yolkonak Köyü. Köyün ilk adı Yelpirdir. Daha sonra Köyde gömülü bir evliya olan Resul dedenin adını almıştır. 20 yıl öncesine kadar Resul köyü diye anılmaktadır. Daha sonra konum itibarıyla Yolkonak adını almıştır.

Yunan uçağı da Sandıklı'ya 20 kadar bomba atıp, makineli tüfekle ateş ettikten sonra Başağaç istikametine doğru çekilmişti.³⁹⁹

9 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlılar, Sandıklı'dan Hacan-Başağaç-Kılandıras kesimine çekilmişti. Yunan kuvvetleri çekilirken Sandıklı'da bir kişiyi öldürmüş, kışlayı yakmıştı. Ekinhisar-Hacan arasında da dokuz köyün ekinleri Yunanlılar tarafından yakılmıştı.⁴⁰⁰ Yunanlıların Sandıklı'dan çekilmesiyle birlikte Sandıklı Müfrezesi'nin büyük bir kısmı Ballık-Sinekli hattından Sandıklı'ya doğru hareket etti. İki süvari bölüğü tarafından da Yunan kuvvetleri takip edilmeye başlandı.⁴⁰¹

9 Ağustos 1921'de 6. Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Selahattin Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı'na saat 14.40'da gönderilen 1717 numaralı şifreye göre, Sandıklı Türk birlikleri tarafından tekrar geri alındı.⁴⁰² *İkdam* gazetesinde çıkan 9 Ağustos 1921 tarihli "Anadolu tebliği" başlığı altındaki bir habere göre, bu tarihte Sandıklı civarındaki müfrezeye taarruz eden Yunanlılara kayıplar verdirilmişti.⁴⁰³

3. SANDIKLI'NIN İKİNCİ İŞGALİ

3.1. YUNAN TAARRUZ PLÂNI

9 Ağustos 1921 Sabahı Ballık-Sinekli hattında, Sandıklı'dan çekilen 52. Alayın 1. Taburu, Çivril bölgesinden gelen 2. Taburu ve Hücüm Taburuyla dağ bataryası toplanmıştı. 34. Süvari Alayı Yunanlılarla sıkı temasta bulunmak üzere ileriye sürülmüş ve piyadeler bu hatta tahkimat yapmaya başlamışlardı.⁴⁰⁴

34. Süvari Alayı'nın 3. Bölüğü Sandıklı'da bulunduğu sırada 8 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlılar tarafından kendisine gönderilen bir haberde, günü de bildirilerek Yunanlıların Sandıklı'ya taarruz edecekleri, Sandıklı işgal edildikten sonra Çivril'in İğdir köyü hattını işgal edecekleri ve bu hareketi gizlemek üzere aynı zamanda Çivril cephesinden de taarruza başlayacakları bildirilmişti. Gerçekten de söylenildiği gibi

³⁹⁹ ATASE İSH, Kutu No: 1464, Gömlek No: 67, Belge No: 67-2.

⁴⁰⁰ TİH., C. II, 5. ks, I. K, s. 176.

⁴⁰¹ ATASE İSH, Kutu No: 1464, Gömlek No: 68, Belge No: 68-3.

⁴⁰² ATASE İSH, Kutu No: 1204, Gömlek No: 60, Belge No: 60-1.

⁴⁰³ *İkdam*, 19 Ağustos 1921 Cuma, nr. 8773, s.1.

⁴⁰⁴ Ulusoy, a.g.e., s. 161.

Sandıklı'ya taarruz edilmişti. Bunun üzerine Yunanlıların yeni bir taarruzu beklenmeye başlandı. Ancak, Yunanlıların güneye karşı bir hareketi görülmedi.⁴⁰⁵

34. Süvari Alayı'nın saat 13.30'daki raporuna göre Yunanlılar Sandıklı'dan Kırka'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. 34. Süvari Alayı Sandıklı'ya girdiği zaman 50. Piyade Alayı da Ballık-Sinekli hattından Sandıklı'ya gidecekti. Sandıklı istikametine gönderilen 34. Süvari Alayı Kozviran'a girdi. Bu sırada Kusura'dan gelen bir bölük kadar olan Yunan kuvvetinin, Sandıklı'nın güneyinde bulunan Çayköy'e bir keşif kolu gönderip geri aldıkları Müfreze Komutanı tarafından 6. Tümen Komutanlığı'na bildirilmişti.⁴⁰⁶

3.2. SANDIKLI'NIN YUNANLILAR TARAFINDAN İKİNCİ İŞGALİ

10 Ağustos 1921 sabahı Sandıklı çevresinde bir durgunluk vardı. Akşama doğru ise Kızılcaköy-Mırtat⁴⁰⁷ civarında bir Yunan kuvveti görüldü. Yunanlıların iki alay kadar olduğu tahmin edilen bu kuvveti, 11 Ağustos 1921 sabahı 06.30'dan itibaren Kızılcaköy-Mırtat bölgesinden Sandıklı istikametine ilerledi. Burada bulunan 50. Piyade Alayı birlikleri ise Yunanlıların baskısı karşısında Ballık-Sinekli hattına çekildi.⁴⁰⁸ Bunun üzerine Sandıklı ile haberleşme kesildi ve Sandıklı ikinci kez Yunanlılar tarafından işgal edildi.⁴⁰⁹

Sandıklı'ya taarruz eden Yunan kuvveti, 50. Alay Komutanı tarafından bir tümen tahmin edilmişse de süvari keşif kolu bu kuvvetin 2 piyade taburu ve 1 süvari takımı olduğunu bildirdi. Yunanlılar, Ballık-Sinekli hattına çekilen 50. Alayı takip etmeyerek iki kolla Sandıklı-Afyonkarahisar istikametine çekildi.⁴¹⁰ Sandıklı'nın kuzeyine doğru çekilen Yunan kuvvetleri geri çekilirken Başağaç çevresindeki bütün ekinleri yakmıştı.⁴¹¹

Diğer taraftan 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey 50. Alay ile Yunanlıların Hamam'dan Kozluca'ya doğru ilerlediğini bildirdi. Bölükleriyle Başağaç, Hacan,

⁴⁰⁵ ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 50, Belge No: 50-1.

⁴⁰⁶ ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 50, Belge No: 50-2.

⁴⁰⁷ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Baştepe Köyü.

⁴⁰⁸ ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 102, Belge No: 102-1.

⁴⁰⁹ ATASE İŞH, Kutu No: 1293, Gömlek No: 52, Belge No: 52-1.

⁴¹⁰ Ulusoy, a.g.e., s. 185.

⁴¹¹ İkdâm, 15 Ağustos 1921 Pazartesi, nr. 8772, s. 1.

Şuhut istikametinde dağınık bulunan 34. Süvari Alayı bu durum karşısında Sandıklı'nın doğusuna çekilerek 50. Alayın sağ kanadına gelme emrini aldı. 34. Süvari Alayı'na verilen emire göre, süvari alayı keşfe devam edecek ve Ballık, Sinekli hattında bulunan 50. Alay ile birleşilecekti.⁴¹²

12 Ağustos 1921 tarihinde Sandıklı civarında Türk müfrezesi ile Yunan kuvvetleri arasında bir çarpışma meydana geldi.⁴¹³ 50. Alay cephesinden verilen bilgiye göre Yunan kuvvetleri Mağacıl⁴¹⁴-Kusura-Mingile⁴¹⁵ hattının güneyine geçememişlerdi.⁴¹⁶

13 Ağustos 1921 tarihinde Yunan kuvvetleri ile Türk müfrezesi arasında tekrar bir çarpışma oldu.⁴¹⁷ Sandıklı ovasına taarruz eden Yunanlıların iki süvari bölüğü Sorkun'u işgal edip, ileriye doğru hareket etti. Bunun üzerine Sorkun yakınlarındaki Otluk köyünde bulunan bir Türk süvari bölüğü güneye çekilerek 6. Tümen emrine girdi. 51. Alayın bir taburu topla Çorhisar-Kızılcaköy üzerine gece hareket etti. Süvari Alayı Dinar'dan hareket ederek, Mağacıl'a doğru keşif müfrezelerini sürdü.⁴¹⁸

Sandıklı Müfrezesi'ne verilen bilgiye göre, Yunanlılar Çivril bölgesinde ve daha batıda bıraktığı kuvvetlerini Afyonkarahisar çevresinde topluyorlardı. Yunanlıların Akşehir istikametinde bir taarruz yapması tahmin edilmekteydi. Bunun üzerine 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, kendi cephesinde ve Mürettep Tümen cephesinde gerçekleşen Yunan harekâtına karşı, Batı Cephesi ve 2. Grup Komutanlığı'ndan aldığı emir üzerine Tümenin büyük kısmının Sandıklı'da toplanması için birliklerine aşağıdaki düzeni aldırdı. 13 Ağustos 1921 gecesi de Sandıklı'ya hareket etti.⁴¹⁹ Buna göre;

51. Alay, İncirli'deki Hücum Taburu, Erhard topu ile Hoçkis makineli tüfek bölüğü ve süvari takımı 13 Ağustos 1921 günü saat 20.00'de Hücum Tabur Komutanı'nın emrinde İncirli'den hareket edecek ve Homa'daki Tümen Süvari

⁴¹² ATASE İSH, Kutu No: 1377, Gömlek No: 38, Belge No: 38-1.

⁴¹³ *İkdam*, 19 Ağustos 1921 Cuma, nr. 8773, s. 1.

⁴¹⁴ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Örenkaya Kasabası.

⁴¹⁵ Afyonkarahisar İli, Sandıklı İlçesi'ne Bağlı Gökçealan Köyü.

⁴¹⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1293, Gömlek No: 52, Belge No: 52-1.

⁴¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1921, nr. 262, s. 2; *Vakit*, 14 Ağustos 1921 Pazar, nr. 1323, s. 1.

⁴¹⁸ ATASE İSH, Kutu No:1442, Gömlek No: 24, Belge No: 24-1.

⁴¹⁹ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 193-194.

Bölüğü atlıları, Homa'dan müfrezeze katılacaklardı. Müfreze 13 Ağustos 1921 gecesini Kızılören'de geçirecek, 14 Ağustos sabahı, yürüyüşüne devam ederek Kusura'ya gidecek ve saat 17.00'ye kadar burada dinlendikten sonra güneş batınca Sandıklı'ya gidecekti. Homa'daki süvari müfrezesinden dört atlı, 51. Alayın hizmetinde kullanılmak üzere İncirli'ye gönderilecekti.⁴²⁰

6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, karargâhının birinci kademesi, süvari bölüğü, telgraf müfrezesi, akıncı kolları, hücum taburu ve sıhhiye kademesiyle beraber 13 Ağustos 1921 gecesini gece yürüyüşüyle Sandıklı'ya hareket edecekti. 6. Tümen Kurmay Başkanı, Dinar'da kalarak burada görev yapacak, karargâhın ikinci kademesiyle Tümen levazımı, başhekim ve veterineri de Dinar'da kalacaktı.⁴²¹ Bunun ardından 6. Tümen tarafından 51. Alaya verilen diğer bir emir ise şu şekildeydi:

“Cephenizde düşman kuvveti çok zayıftır. 50. Alay Sandıklı'ya gitmiştir. Belkahve sırtlarından Işıklı'ya kadar olan bölgede 51. Alaydan 2 tabur bulunacaktır. Tümenin büyük bir kısmı, Sandıklı bölgesine hareket edecektir. Belkahve sırtlarına 51. Alayın 3 Taburundan yalnız kuvvetli bir bölük bırakılarak, geri kalan kuvvetin 13 Ağustos 1921 gecesini Çanak-Işıklı hattından alınması gereklidir. Bu kuvvetten ihtiyat olmak üzere kuvvet de ayrılmalıdır. İhtiyaç halinde 51. Alaydan da 1-2 bölüğü kuzeye alma ihtimali vardır. Ben bu akşam Sandıklı'ya hareket edeceğim ”⁴²²

34. Süvari Alayı ile 50. Alay Sandıklı'da toplu bulunacak ve Süvari Alayı Şuhut üzerinden Işıklar'daki Mürettep Tümenle mutlaka irtibat kuracaktı. Hacan'ın kuzeyindeki ovada Kılıçaslan, Hasanbeli, Tilki köyleri geçitleriyle Savran, Afyonkarahisar istikametini keşfedip gözetlemek üzere Hacan istikametinde kuvvetli bir subay keşif kolu bulunduracaktı. 50. Alay, halkın da yardımını alarak, Dinar-Sandıklı-Çıfıt (Şuhut) telgraf hattını tamir ettirecekti. Bu amaçla 13 Ağustos 1921 tarihinde Tümen muharebe takımından bir müfreze yola çıkarıldı.⁴²³

Sandıklı kesimdeki Yunan kuvvetlerinin saat 11.30'da şoseyi izleyerek Afyonkarahisar istikametinde yürüyüşe geçtiği 6. Tümen'e haber verilmesi üzerine, 6. Tümen Komutanlığı tarafından Sandıklı istikametine gönderilen süvari keşif kolu Hacan'a girdi. 12-13 Ağustos gecesini Karadirek civarında geçiren Yunan artçı kuvvetleri sabah Afyonkarahisar istikametine çekilmişti. 12-13 Ağustos gecesini

⁴²⁰ Ulusoy, a.g.e., s. 193.

⁴²¹ Ulusoy, a.g.e., s. 193.

⁴²² Ulusoy, a.g.e., s. 194.

⁴²³ Ulusoy, a.g.e., s. 194-195.

Sorkun istikametine gönderilen keşif kolu ise bu kesimde Yunanlılara rastlamamıştı. Ballık-Sinekli hattına gelen 34. Süvari Alayı ile 50. Piyade Alayı, 6. Tümen Komutanlığı'nın emriyle sabah Sandıklı'ya hareket ettirildi. Sandıklı'dan Afyonkarahisar istikametine giden kuvvetlerin 9. Yunan Tümeni'ne ait olduğu ve Çivril kesiminde kalan birliklerinde Yunan 25. ve 26. Alaylarından olduğu ve bazı Yunan erlerinin şapkalarında 26 rakamı bulunduğu öğrenilmişti.⁴²⁴

3.3. YUNANLILARIN GERİ ÇEKİLMESİ VE İLERİ HAREKÂTI

Sandıklı çevresinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından verilen bilgiye göre, 12 Ağustos 1921 tarihinde Kozviran'dan Sandıklı istikametine gönderilen bir Türk taburu, Sandıklı'ya girmişti. 11 Ağustos 1921'de Sandıklı'dan Afyonkarahisar istikametine ilerleyen Yunanlılar geceyi Başağaç-Hacan hattında geçirmişti.⁴²⁵ Yunanlıların artçı kuvvetleri 12 Ağustos 1921 gecesini Çingiraklıdere civarında geçirdikten sonra 13 Ağustos sabahı Afyonkarahisar istikametine hareket etmiş ve 14 Ağustos 1921 sabahı Afyonkarahisar'a çekilmişti.⁴²⁶ 14 Ağustos 1921'den 22 Ağustos 1921'e kadar Yunanlılar ileri harekâta başlamışlardı.⁴²⁷ 13-14 Ağustos 1921 tarihinde Sandıklı ve çevresinde tarafların durumu şu şekildeydi:

Türkler: 6. Tümen; Sandıklı, Dinar ve Çivril kesiminde cephenin sol kanadını koruma görevini yapmaktaydı. Aynı zamanda Mürettep Tümenle bağlantı kurup bu Tümenin harekâtına yardım edecekti.

Yunanlılar: 4. Tümen; Ordunun güney kanadını koruma görevi ile asıl kuvvetiyle Afyonkarahisar ve doğusunda; bir kısım kuvvetiyle de Sandıklı, Çivril ve Dinar kesimindeydi. 4. Tümen ile İzmir'e kadar olan alandaki geri birlikleri General Trikopis emrinde bulunuyordu.⁴²⁸

15 Ağustos 1921 tarihinde Sandıklı Şuhut kasabası arasındaki nakliyatı sağlamak üzere Hacan merkezli bir kol teşkil edilerek müfreze emrine verildi. Sandıklı'dan 50. Alay tarafından toplanılan iaşenin teslim alınması ve sevk edilmesi

⁴²⁴ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 208.

⁴²⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1149, Gömlek No: 116, Belge No: 116-1.

⁴²⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1149, Gömlek No: 116, Belge No: 116-1.

⁴²⁷ Ulusoy, a.g.e., s. 209.

⁴²⁸ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 218-219.

için 6. Tümen tarafından Sandıklı'da bir iâşe memurluğu kurulması kararlaştırıldı.⁴²⁹

6. Tümen büyük kısmıyla Salar ve Sandıklı müfrezesiyle Kılıçaslan-Akviran istikametlerinde taarruz edecekti. Bunun için güney bölgesinde çok az gözetleme kuvveti bırakarak, yararlanılabilecek bütün kuvvetlerini alacak ve tümen komutanı Salar istikametindeki taarruzunu idare edecekti.⁴³⁰

Çivril bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin durumunda bir değişiklik olmamıştı. Dumlupınar ile Küçükköy arasında trenlerin işlediği ve hatta Balmahmut'a kadar geldiği ve demiryolu ulaşımı yapıldığı haberi alınmıştı. 6. Tümen, Dumlupınar'a baskın yapmak üzere Sandıklı'dan Yağcı istikametine hareket edecekti. Bunun için birlikler Sandıklı kesiminde toplanıyorlardı.⁴³¹ 6. Tümen ve Şuhut bölgesindeki müfreze, 18 Ağustos 1921 akşamı Yağcı köyünde bulunmak üzere hareket etti. Hacan'daki müfreze akşam Yağcı'ya hareket edecekti.⁴³²

6. Tümen keşif kolları sabah Kılıçaslan köyü güneyinde bir Yunan keşif kolu görmüştü. Işıklı, Sundurlu, Çal kesimlerinde ise sessizlik vardı. Bir Yunan bölüğünün Duğla köyüne geldiği, bir piyade taburunun 17-18 Ağustos gecesi Savran'ın 15 km kuzeyindeki Sinirköy'den geçerek, 18 Ağustos sabahı Sinanpaşa'ya geldiği ve buradan da yürüyüşle Dumlupınar'a gittiği haber alınmıştı. 6. Tümen, Dumlupınar'a baskın yapmak üzere saat 20.00'de Yağcı'ya hareket etti. Yunanlıların bu kesimde de hava keşif faaliyeti devam etmekteydi. 18 Ağustos günü bir Yunan uçağı Şuhut'u bombaladı. Kasabada halktan ölü ve yaralı olduğu öğrenilmişti.⁴³³

20 Ağustos 1921'de Yağcı'dan ilerleyen 6. Tümen birlikleri Dumlupınar güneyindeki Çiftlik köyüne girmişti. Yapılan gözetlemeler neticesinde Yunanlıların Dumlupınar doğusundaki demiryolundan faydalandığı görülmüştü. 6. Tümen, Dumlupınar'a taarruz etmişse de, Yunanlıların bir alayla karşı taarruza geçmesi üzerine geri çekildi. Batı Cephesi Komutanlığınca, buradaki Yunan kuvveti bir tabur olduğu bildirilmiş ve bunun karşısında tümenin geri çekilmesinin doğru olmadığı

⁴²⁹ ATASE İSH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 139, Belge No: 139-1.

⁴³⁰ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 210.

⁴³¹ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 251.

⁴³² Ulusoy, *a.g.e.*, s. 217.

⁴³³ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 257-258.

bildirilerek, tümene tekrar bütün kuvvetiyle hareket ederek Yunanlıların menzil hatlarının kesilmesi emri verilmişti.⁴³⁴

6. Tümenin Dumlupınar'a yaptığı taarruz üzerine Yunanlılar Sandıklı kesimindeki kuvvetlerini takviye için Dumlupınar'a almıştı. Dumlupınar'a 21 Ağustosta yapılan baskında, burada bulunan ikmal merkezinin tam anlamı ile önemli bir tehlike atlatması üzerine, Yunan Güney Tümenler Grubu Komutanı General Trikopis, Sandıklı bölgesinin temizlenmesi için 21 Ağustos günü iki dağ bataryası ile takviye edilen 49. Piyade Alayına, harekâta başlamasını ve Sandıklı'ya yerleşmesini emretti. General Trikopis, Sandıklı'da Türklerin 4500 er için ekmek hazırlattığını öğrenince bu harekâta daha büyük kuvvetlerle girişmeye karar vererek, 4. Tümen'in dört piyade alayından üç taburlu mürettep bir alay ve bir bataryayı Afyonkarahisar'da toplamaya başladı. Bu toplanma 2 Eylül'e kadar da devam etti.⁴³⁵

⁴³⁴ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 274.

⁴³⁵ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 293.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SANDIKLI KAZASI'NIN İŞGALDEN KURTULUŞU

1. BATI CEPHESİ'NDE YUNAN TAARRUZ GÜCÜNÜN KIRILMASI

Eskişehir ve Kütahya savaşlarında aldığı başarı ile Türk ordusuna kesin darbeyi vurmak isteyen Yunanlılar tekrar hazırlıklara başladı. Bu savaşlarda alınan yenilgi üzerine, Türk ordusunun kısa sürede hazırlanmasının mümkün olamayacağını gören Batı Cephesi Komutanlığı, Genelkurmay'ın da onayını alarak 23 Temmuz 1921'de Sakarya'nın gerisine çekilmeyi, cephe emri ile bütün gruplara bildirdi.⁴³⁶

24 Temmuz 1921 günü Yunan Kralı Konstantin, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, kabinenin Askeri Müşaviri ve Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas Kütahya'da toplantı yaparak Ankara'ya kadar ilerlemeye karar verdiler.⁴³⁷ Yunan ordusunun ilerleyişi üzerine TBMM, sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve meclis adına uygulamak üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle Başkomutanlık yetkisini verdi. 5 Ağustos 1921 tarihinde kabul edilen kanunun amacı olağanüstü olan bu dönemde çabuk kararlar almak ve alınan kararları uygulamaktı. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olduktan sonra ilk iş olarak Türk ordusunun personel, silah, araç ve gereç ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 8 Ağustos 1921 tarihinde Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınladı.⁴³⁸

Sakarya Savaşı öncesinde iki tarafın durumu şu şekildeydi: 13 Ağustos'ta Türk ordusunun ileri birlikleri; 1. Grup Sakarya ile Porsuk Nehri arasında, küçük bir kuvvet Porsuk-Sakarya arasında, 5. Süvari Grubu Aziziye (Emirdağ) çevresinde, Adana Müfrezesi İshaklı'da, Sandıklı çevresinde ise 6. Tümen bulunuyordu.⁴³⁹ Sakarya batısındaki kuvvetler, 3. Grup demiryol kuzeyinde, 12. Grup güneyinde olmak üzere Sakarya boyunda, 4. Grup (Malıköy-Alıkalın) bölgesinde, İhtiyat Grubu, 3. Süvari Tümeni Ankara batısında, 15. Tümen Haymana'da ihtiyatta bulunmaktaydı. Yeni gelen ve yolda olan kuvvetler ise, Maraş'tan hareket eden 2.

⁴³⁶ Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda IV. Kolordu*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 73.

⁴³⁷ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 345.

⁴³⁸ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 341-343.

⁴³⁹ Ulusoy, *a.g.e.*, s. 190.

Kolordu Akşehir kuzeyinde, Kocaeli Grubu'ndan alınan 17. Tümen Nallıhan'da bulunmaktaydı. Kars'tan gönderilen, 16. Tümen Yunanlılar çekilirken bölgeye yetişmişti.⁴⁴⁰

Yunan ordusu, üç kolordu Eskişehir- Seyitgazi bölgesinde bulunuyordu. İleri hattı Bozan-Alpu doğusu ve Mahmudiye-Cevizli'den geçmekteydi. Bilecik ve Afyonkarahisar'da yanları korumakla takviyeli 4. ve 11. Tümen, İncehisar'da ise 9. Tümen vardı. Ayrıca gerilerde ve yan tarafın güvenliğinde bağımsız tümen bulunmaktaydı. Yunan ordusu komutanı, iki kolordu ile Sakarya'nın kuzey ve güney kolları arasından ve bir kolordusu ile de, kuşatıcı bir şekilde güneyden ilerlemeye karar vermişti. Bu plâna göre, Yunan ordusu 14 Ağustos sabahı ileri harekâta geçti.⁴⁴¹ 23 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlıların Mangal dağına taarruz etmesiyle birlikte Sakarya Savaşı başladı.⁴⁴²

Yaklaşık olarak 100 km'lik bir cephede başlayan şiddetli muharebeler her iki taraf için de büyük kayıplara sebep oldu. Yunan ordularının Türk savunma hatlarını zaman zaman kırdığı bir anda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi birliklerine şu meşhur emrini yayınladı: "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz...*" Böylece savaş daha geniş bir alana yayıldı. Bundan sonra Yunanlılar geri çekilmeye başladı.⁴⁴³

1.1. YUNANLILARIN SANDIKLI'YI ÜÇÜNCÜ İŞGALİ

Yunanlılar tarafından kısa süreli de olsa üç defa işgale uğrayan Sandıklı'nın ilk işgali Tekâlif-i Milliye emirlerinin yayınladığı 8 Ağustos 1921 tarihinde gerçekleşmiş olup, ilçe 24 saat süre ile işgal altında kalmıştı. Yunanlıların 9 Ağustos 1921 tarihinde Başağaç istikametine çekilmesiyle birlikte işgalden kurtuldu. Ancak Yunan taarruzları bitmedi ve çok geçmeden 11 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlılar tekrar saldırıya geçerek Sandıklı'yı ikinci kez işgal ettiler. Sandıklı'yı yine 24 saat

⁴⁴⁰ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 345-346.

⁴⁴¹ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 346-347.

⁴⁴² Aydemir, *a.g.e.*, s. 449; Ulusoy, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁴³ M. Şevki Yazman, *Anadolu'nun İşgali (İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?)*, (2. Baskı), Kemer Yay., İstanbul 1999, s. 170; Aydemir, *a.g.e.*, s. 450.

süreyle işgal eden Yunan kuvvetleri 12 Ağustos 1921 tarihinde geri çekildi. Yunanlıların bu seferki çekilişleri de kalıcı değildi. Sandıklı henüz işgalden kurtulmamıştı.

Sandıklı ilçesi, Sakarya Savaşı devam ederken 6 Eylül 1921 tarihinde Yunanlılar tarafından üçüncü kez işgal edildi. Batı Cephesi'nde Yunan taarruzu öncesinde Afyonkarahisar'daki 4. Yunan Tümeni karşısında Mürettep Tümen, Dumlupınar bölgesindeki bir Yunan alayı karşısında da Sandıklı çevresindeki 6. Tümen bulunuyordu.⁴⁴⁴

Yunanlıların taarruza geçtiği 23 Ağustos 1921 tarihinde Sandıklı'da bulunan 6. Tümen cephesinde genellikle bir harekât yoktu. Buna karşılık, 22 Ağustos'ta Bolvadin'den üç Yunan piyade taburu Afyonkarahisar üzerinden Dumlupınar'a gelmişti. Afyonkarahisar civarından da iki tabur Dumlupınar'a doğru ilerlemekteydi. Ancak, bunların Dumlupınar'dan Sandıklı'ya geçecekleri, Afyonkarahisar'da ise en çok 1000 Yunan erinin bulunduğu, Afyonkarahisar'a gelen 4000 kadar Yunan askerinin Bolvadin'e gittiği haberleri alınıyordu. Halk arasında, Türk ordularının Simav, Uşak, Sandıklı taraflarından gelen kuvvetlerle Afyonkarahisar'ı sardıkları duyulmuştu. Bölgede bulunan Rumlar da bu savaşın kışa kadar süreceğini söylüyorlardı.⁴⁴⁵

6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, 25 Ağustos günü saat 13.00'te Batı Cephesi Komutanlığı'na, İslamköy, Banaz istasyonu batısındaki Yunan tesislerini tahrip ettikten sonra Dumlupınar istikametinde yalnız gözetleme birlikleri bırakıp, Savran ve Hacan bölgelerine geçerek Yunanlıların Sinanpaşa ovasından yapmakta olduğu otomobil ve hayvan kolları ile nakliyatının kesilmesini istemişti. Ayrıca, Afyonkarahisar'ı yakından takip eden Mürettep Tümenin yükünün hafifletilmesi ve yine Sandıklı'nın doğrudan doğruya Afyonkarahisar'a karşı örtülmesinin mümkün olacağı şeklindeki teklifini bildirmişti.⁴⁴⁶

6. Tümen Komutanı, Batı Cephesi Komutanlığına 27 Ağustos'ta verdiği akşam raporunda, 25 Ağustos günü yaptığı teklif kabul edildiği takdirde, Hacan ve

⁴⁴⁴ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 4.

⁴⁴⁵ TİH., C. II, 5. ks, 2. K, s. 45.

⁴⁴⁶ TİH., C. II, 5. ks, 2. K, s. 45.

Savran bölgesine geçeceğini bildirdi. 26 Ağustos'ta yapılan baskınlarla, Banaz'dan İslamköy batısına kadar demiryolu üzerinde on köprünün tahrip edildiğini, Uşak yolu üzerinde Dinar köprüsünün tamamen tahrip edildiğini bildirmişti.⁴⁴⁷

28-29 Ağustos gecesi, bir kısım Yunan kuvvetinin Afyonkarahisar ve Dumlupınar'ı işgal ettikleri yönünde haberlerin alınması üzerine, 6. Tümen Savran, Akharım bölgesine alındı. Tümen Toklusivrisi'nde sadece bir süvari bölüğünü bıraktı. Paşaköy istikametine gönderilen keşif kolundan alınan raporda, iki piyade alayı ve iki süvari bölüğü ile bir bataryadan oluşan yürüyüş kolunun güvenliğini sağlamak üzere batıya hareket etti. Bu yürüyüş kolunun ilk kısmının Paşaköy'de durduğu, geri kalanının yürüyüşe devam ederek Sinanpaşa'ya geldiği, Balmahmut'tan bu yürüyüş koluna bir süvari bölüğünün katıldığı öğrenilmişti. 6. Tümen Komutanı, Yunanlıların batıya hareketinin devam etmesi halinde, Afyonkarahisar ve Afyonkarahisar-Dumlupınar arasındaki yola yeteri kadar kuvvet göndererek, bütün süvarilerle baskın hareketlerine hazırlanmaya başladı.⁴⁴⁸

30 Ağustos 1921'de on gündür bölgedeki ulaştırma hizmetlerinde güvenliği bozulan ve bunu sağlamak üzere Paşaköy'e gelen Yunanlıların Papadimos Kolu, geceyi burada geçirmiş ve sabah erkenden Paşaköy'de bir bölük bırakarak Sinanpaşa'ya varmıştı. Bunun üzerine 6. Tümen, Afyonkarahisar'dan batıya giden Yunan kollarına baskın yapmak üzere hazırlanmaya başladı. Diğer taraftan, alınan haberlere göre, on gündür ekmeksiz kalan Yunanlıların Afyonkarahisar'da her evden zorla üçer ekmek toplamışlardı.⁴⁴⁹

2 Eylül'de Sandıklı kesiminde bulunan 6. Tümen cephesinde herhangi bir olay olmamakla birlikte, 21 Ağustos'ta Dumlupınar'daki Yunan ikmal merkezinin Türk akınlarından kurtulmasından sonra Yunan Güney Tümenler Grubu, Sandıklı bölgesini temizlemek için buraya karşı harekete geçti. Bu amaçla, 49. Piyade Alayı ile 4. Alay'dan üç tabur ve iki dağ bataryasını Afyonkarahisar'da toplamaya başladı.⁴⁵⁰ 2 Eylül'e kadar bunlardan Paşaköy'de 4. Alaydan bir tabur ve diğer

⁴⁴⁷ TİH., C. II, 5. ks., 2. K., s. 77-78.

⁴⁴⁸ TİH., C. II, 5. ks., 2. K., s. 110-123.

⁴⁴⁹ TİH., C. II, 5. ks., 2. K., s. 110-123.

⁴⁵⁰ TİH., C. II, 5. ks., 2. K., s. 155-156.

birlikler (Bicanis Kolu) toplandı. Paşaköy'deki Yunan kuvvetinin de Sinanpaşa üzerinden Dumlupınar'a gitmekte olduğu tespit edilmişti.⁴⁵¹

3 Eylül 1921 tarihinde iki Yunan piyade taburu Dumlupınar'dan ilerleyerek güneyde toplanmıştı. Bir kısım Yunan kuvveti ise Toklusivrisi'ndeki süvari bölüğünü durdurarak Yağcı ve Çalçı istikametinde yürüyüp, Uluköy batısına ulaşmıştı. Paşaköy'de bir alay kadar olan Yunan kuvveti geri püskürtüldü. Diğer taraftan Yunanlıların Ahat ve Çivril'de toplandığı tespit edilen kuvvetleriyle Sandıklı istikametine doğru hareketleri tespit edilmişti. Bunun üzerine, 6. Tümen durum aydınlanana kadar Afyonkarahisar'a yapılacak baskından vazgeçerek bulunduğu yerde kaldı.⁴⁵²

4 Eylül 1921'de iki kolla ilerleyen Yunan kuvvetleri, iki taburla Çalçı'yı ve bir taburla Yağcı'yı işgal etti.⁴⁵³ Bunun üzerine, Yunanlıların Sandıklı istikametinde hareketini önlemek için 6. Tümenin piyade birlikleri Hacı-Susuz-Koçhisar hattında sıralandı.⁴⁵⁴ 5 Eylül 1921 Saat 11.00 sıralarında süvari ile takviye edilen bir piyade bölüğü Hocalar'a, iki piyade bölüğü de Çepni'ye yürüdü.⁴⁵⁵ Bunun üzerine bir topla takviye edilmiş bir piyade taburu, Susuz doğusundaki mevzileri işgal için Sandıklı'dan hareket ettirildi. Bu sırtları işgal etmekte olan istihkâm müfrezesi ile akıncı kolları da Sandıklı'ya alındı. Saat 21.00'e doğru Sandıklı çevresinde bulunan Yunan kolları Kılındıras-Daylık hattını geçememişlerdi.⁴⁵⁶

6 Eylül 1921 saat 04.15'te Sandıklı'nın çeşitli kesimlerine açtığı topçu ateşi ile taarruza geçen Yunanlılar, özellikle Ekinhisar-Susuz hattında etkili olmaya başlamıştı. Bunun üzerine 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, mevcut cephaneye bitinceye kadar muharebeye devam ederek, üstün Yunan kuvvetleri karşısında Ballık-Sinekli hattına çekileceğini Batı Cephesi ve Mürettep Tümen Komutanlığı'na raporla bildirdi.⁴⁵⁷

Saat 18.30'da şiddetlenen taarruz sonunda Sandıklı batısındaki birlikler mevzilerini, boşaltmak zorunda kalmışlardı. Süvari birlikleri Çayköy güney

⁴⁵¹ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 155-156.

⁴⁵² TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 164.

⁴⁵³ ATASE İSH, Kutu No: 1444, Gömlek No: 101, Belge No: 101-1.

⁴⁵⁴ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 171-172.

⁴⁵⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No:6, Belge No: 6-1.

⁴⁵⁶ ATASE İSH, Kutu No: 1141, Gömlek No:10, Belge No: 10-1.

⁴⁵⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1214, Gömlek No: 5, Belge No: 5-1.

sırtlarına, piyade birlikleri Kozviran, Sinekli bölgelerine çekildi.⁴⁵⁸ İki kolla takibe geçen Yunanlılar karşısında 6. Tümen Komutanı, Nazmi Bey, Sandıklı'da bir kısım kuvvet bırakarak, birliklerini Çifut (Şuhut)'a aldı.⁴⁵⁹ Saat 19.00'a doğru Sandıklı'da bırakılan 6. Tümenin diğer birlikleri de burayı boşalttı. Bunun üzerine Yunanlılar, Sandıklı'yı işgal etti. İşgalden sonra, 6. Tümen Komutanı kayıpların henüz tespit edilememiş olmasına rağmen gayet az olduğunu Batı Cephesi Komutanlığına telgraf ile bildirildi.⁴⁶⁰

Nazmi Bey'in 7 Eylül 1921'de Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği akşam raporuna göre, Yunanlılar Sandıklı'nın batı ve güneyinde çadırli ordugâhlarında bulunuyorlardı. Yunanlıların iki piyade taburu ile Çayköy'de 6. Tümen süvari birlikleriyle çarpışılmış, güneye karşı ise herhangi bir hareket görülmemişti.⁴⁶¹ 6. Tümen, piyade birlikleriyle 6 Eylül'de olduğu gibi Kozviran-Sinekli bölgelerinde kalmış, karargâhı ise Ballık köyüne yerleştirilmişti.⁴⁶²

6. Tümen Komutanı, Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği raporda, Yunanlıların daha güneye inmeyeceği kanaatinde olduğunu, Yunanlıları Sandıklı bölgesinde bir kısım kuvvetle tutarak, Tümenin kalanı ile Şuhut'a gidip Afyonkarahisar'a yapılacak teşebbüslerde Yunan kuvvetlerinin bir kısmını üzerine çekmeyi düşündüğünü bildirmişti.⁴⁶³ 6. Tümenin akşam raporuna göre, 8 Eylül 1921 sabahı bir Yunan piyade taburu ile yapılan çarpışmadan sonra Yunanlılar, Teke sırtlarını işgal edip, öğleye doğru Çayköy'e çekilmişlerdi.⁴⁶⁴ Bu sırada Sandıklı Jandarma Bölüğü'nden kaçakları tutmakla görevli müfreze, Ballık doğusunda ateşle karşılaşmış ve bir şehit, bir yaralı er kayıp verilmişti.⁴⁶⁵ Bunun üzerine, bölgedeki asayişsizliği gidermek için Yaprak-Şuhut hattına iki süvari bölüğü gönderildi. Mürettep süvari müfrezesi Şuhut'a, oradaki süvari müfrezesi de Ballık'a alındı.⁴⁶⁶

Sandıklı'da Yunan kuvvetleri ile yapılan çarpışmalar sonucu Ballık'ta bulunan 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, 9 Eylül 1921 tarihinde Batı Cephesi

⁴⁵⁸ ATASE İŞH, Kutu No: 1214, Gömlek No: 5, Belge No: 5-1.

⁴⁵⁹ ATASE İŞH, Kutu No: 1214, Gömlek No: 5, Belge No: 5-1.

⁴⁶⁰ ATASE İŞH, Kutu No: 1214, Gömlek No: 5, Belge No: 5-1.

⁴⁶¹ ATASE İŞH, Kutu No: 1141, Gömlek No: 44, Belge No: 44-1.

⁴⁶² TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 194-195.

⁴⁶³ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 194-195.

⁴⁶⁴ ATASE İŞH, Kutu No: 1142, Gömlek No: 18, Belge No: 18-1.

⁴⁶⁵ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 204.

⁴⁶⁶ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 204.

Komutanlığı'na Türk tarafının durumunu raporla bildirmiş, buna göre; 1 subay ve 17 er yaralı, 6 er şehit olmuş, 4 asker de kaybolmuştu.⁴⁶⁷

9 Eylül 1921 tarihinden itibaren Sandıklı ve çevresindeki cephelerde sükûnet vardı. Ancak Çivril cephesinde birkaç Yunan süvarisi Yuva köyüne doğru gelerek halka ateş açtı. Orada bulunan Türk birliklerinin de Yunanlılara saldırması üzerine Yunanlılar geri çekildi. Yapılan bu çatışmada herhangi bir kayıp olmadığı tümen komutanlığınca bildirilmişti.⁴⁶⁸

10 Eylül 1921'de bölgede herhangi bir olay yoktu. Ancak, Yunanlıların Papadimos Kolundan bir tabur Savran'a gönderilmişti. Bu tarihte Sandıklı çevresinde bulunan 6. Tümen birliklerinin durumu şu şekildeydi: 50. Piyade Alayı ve 3. Taburu ile 34. Süvari Alayı Kusura kuzey sırtlarında; 6. Tümen Hücüm Taburu ve 51. Piyade Alayı 1. Taburu ile Sinekli'deydi. 6. Tümen karargâhı, 50. Piyade Alayının kalanı, 6. Tümen Süvari Bölüğü, İstihkâm Bölüğü, bir batarya ve akıncı kolları ile Ballık'ta; Sıhhiye Bölüğü ve Mekkâre Kolu ile Ballık güneyinde Çerkezköy'de bulunuyordu.⁴⁶⁹

1.1.1. Yunanlıların Yerini Almak Üzere 6. Tümen Birliklerinin Harekete Geçmesi

11 Eylül 1921 Saat 09.00'da bir Yunan uçağı, Sinekli civarındaki 6. Tümen mevzileri üzerinde dolaşp birkaç bomba attıktan sonra Sandıklı istikametine doğru çekildi. Bu tarihte Yunan Ordu Komutanlığı, Afyonkarahisar'daki 4. Tümene, bir karma müfrezenin Sakarya'daki Fettahoğlu köprüsüne gönderilmesini emretti. Bunun üzerine 4. Yunan Tümeni Sandıklı'da bulunan Yunan kollarının Afyonkarahisar'a dönmeleri emrini verdi.⁴⁷⁰ Bu sırada Çayköy'de bulunan Yunan erlerinin "*Sakarya'da ordularının mağlup olduğunu, birkaç güne kadar kendilerinin de kuzeye çekileceklerini*" söyledikleri, oradan gelen köylülerden duyulmuştu.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ ATASE İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 10, Belge No: 10-1.

⁴⁶⁸ ATASE İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 10, Belge No: 10-3.

⁴⁶⁹ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 231.

⁴⁷⁰ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 242.

⁴⁷¹ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 242.

11 Eylül 1921'de Kusura'da bulunan 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey, 50. Alay Komutanlığı'na, Yunanlıların Sandıklı civarındaki ordugâhlarını bırakarak saat 08.30'dan itibaren kuzeye doğru geri çekilmeye başladığını bildirmişti. Bunun üzerine 34. Süvari Alayı'nın Kusura'dan Sandıklı'ya doğru ileri sürülerek Yunanlıları takip etmesine karar verildi.

Kusura'daki 50. Piyade Alayı'nın 3. Piyade Taburu da Sandıklı istikametine hareket ettirildi. 50. Alay dağ bataryasını alarak Sandıklı civarından çekilen Yunanlıların yerini almak üzere Ballık'tan Sandıklı istikametine gidecekti. 51. Alay da Erhard topunu alarak Kırkpınar-Hamam hattı istikametine hemen hareket edecekti. Akıncı kolları 50. Alayı takip edecek, İstihkâm bölüğü ve ağırlıklar Ballık ve Sinekli'de kalacaktı. 6. Tümen Komutanı ise Kusura'da kalacaktı.⁴⁷²

1.2. SANDIKLI'NIN İŞGALDEN KURTULUŞU VE TAKİP HAREKÂTI

Sandıklı'daki Yunanlıların Papadimos Kolu, 12 Eylül 1921 sabahı saat 07.00'de Ekinhisar-Savran yolu ile Afyonkarahisar'a çekilmeye başlamıştı. Bunun üzerine Kusura'daki 50. Alayın 3. Taburu, saat 10.00'da Çayköy istikametine ilerledi. Saat 11.30'da Yunanlıların Andricopulas Kolu çekilmeye başlayınca, Ballık ve Sinekli'deki 6. Tümen birliklerine, Yunanlıları takip etmeleri emri verildi. Böylece, 34. Süvari Alayı Sandıklı'ya, 51. Piyade Alayı 1. Taburu Hacı'nın, 50. Alayın 3. Taburu Kızık'a; Tümen Karargâhı, 50. Piyade Alayı'nın kalanı, Tümen Hücum Bölüğü, Tümen İstihkâm Bölüğü, Batarya, Tümen Süvari Bölüğü ve Akıncı Kolları Sandıklı'ya ilerlemeye başladı.⁴⁷³

12 Eylül 1921 tarihinde Ballık'ta bulunan 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na saat 11.50'de gönderdiği rapora göre, Yunanlılar, Sandıklı civarındaki bir kısım ordugâhları yakarak Ekinhisar istikametine çekilmeye başlamıştı. Buna karşılık, Yunanlıların emniyet birlikleri ile ordugâhları ise halen Sandıklı'da bulunuyordu. Diğer taraftan Kusura'da bulunan Türk süvarisi Yunanlıları takip etmek üzere sevk edildi. Yine Kusura'da bulunan piyade taburu da

⁴⁷² ATASE İSH, Kutu No: 1446, Gömlek No: 18, Belge No: 18-1.

⁴⁷³ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 255.

Çayköy sirtlarını yardı. Ballık ve Sinekli'de bulunan Türk birliklerine de hareket emri verildi. 6. Tümen karargâhı ise halen Kusura'daydı.⁴⁷⁴

6. Tümen Komutanı Nazmi Bey tarafından Batı Cephesi Komutanlığı, Mürettep Tümen Komutanlığı ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne gönderilen başka bir raporda ise, Yunanlılar tamamen kuzeye doğru çekilmeye, Türk birlikleri de Yunanlıları takip etmeye başlamıştı. Bunun üzerine 6. Tümen karargâhı öğleden önce Sandıklı'ya geldi. 12-13 Eylül Saat 18.00'e doğru Yunan kolları Savran ve civarına, Yunan 49. Alayı tamamıyla Paşaköy'e kadar çekildi. 34. Süvari Alayı, Hacan'ı işgal ederek kuzeye doğru hareket etti. 34. Süvari Alayı geceyi Hacan kuzeyinde, 6. Tümenin diğer birlikleri de Hacan-Kızık-Sandıklı bölgesinde geçirmişlerdi.⁴⁷⁵

12 Eylül 1921 tarihinde Yunanlıların Sandıklı'dan geri çekilmeleriyle birlikte ilçe tamamen işgalden kurtuldu. Böylece 8 Ağustos 1921 tarihinden itibaren Yunan işgalini ve zulümlerini gören Sandıklı halkı huzura kavuşmuş oldu. Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesiyle birlikte işgalden kurtulmanın mutluluğunu yaşayan halk, Sandıklı'ya giren 6. Tümen Komutanı ve birliklerini sevinç gösterileri içerisinde kurbanlar keserek karşılamıştı.⁴⁷⁶

Batı Cephesi'nde 6 Eylül 1921 tarihinden itibaren Yunan taarruz gücü zayıflamaya başlamış ve 13 Eylül 1921'de Sakarya Zaferi'nin kazanılmasıyla birlikte tamamen kırılmıştı. Bu tarihten itibaren Savran'da toplanan Yunan kuvvetleri Afyonkarahisar istikametinde çekilmelerine devam etmişti. Çekilmekte olan Yunanlılar geçtikleri bütün bölgelerde mahsulleri ve ormanları tamamen yakıyorlardı. Yunan erlerinin ise İzmir'e doğru kaçtıkları öğrenilmişti.⁴⁷⁷

Sakarya Zaferi ile Yunanlılar büyük bir bozguna uğratılmış ve taarruz güçleri kırılmış olmasına rağmen kesin sonuç alınamamıştı. Bu tarihten itibaren Sandıklı Yunan işgalinden kurtulmuş ancak Yunanlılara kesin darbe vurmak için Sandıklı çevresinde bulunan ve Afyonkarahisar istikametine doğru giden Yunan kuvvetleri takip edilmeye başlanmıştı.

⁴⁷⁴ ATASE İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13, Belge No: 13-1.

⁴⁷⁵ ATASE, İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13, Belge No: 13-2.

⁴⁷⁶ ATASE, İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13, Belge No: 13-2.

⁴⁷⁷ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 267-268.

14 Eylül 1921 Saat 17.40'ta Yunanlılar Kılıçaslan'da kalan birliklerini de Afyonkarahisar istikametine doğru çekmişlerdi. 6. Tümen tarafından özellikle Afyonkarahisar-Dumlupınar arasındaki Yunan nakliyatına baskın yapmak ve durum elverdiğinde Dumlupınar'a taarruz etmek üzere, 50. Piyade Alayı Sincanlı ovasına hâkim sırtlara sürülmüş ve bir kısmı Sinirköy'de Sandıklı-Afyonkarahisar yolunu kapatmıştı. 34. Süvari Alayı, Sincanlı ovasında Yunanlıları takip etmek ve Toklusivrisi istikametini keşif etmekle görevlendirildi.⁴⁷⁸

51. Piyade Alayı, Paşaköy'e hâkim sırtları tutmak üzere ilerletildi. İbrahim Efendi Akıncı Kolu, Hacan'dan hareket ederek Sorkun üzerinden Işıklı kesiminde baskınla görevlendirildi. Cephe Komutanlığı'nın saat 16.00 ve 24.00'te Genelkurmay Başkanlığı'na verdiği rapora göre: Sandıklı çevresindeki Yunanlılar Afyonkarahisar istikametine doğru çekilmekte ve Türk birlikleri tarafından takip edilmekteydi.⁴⁷⁹

16 Eylül 1921 tarihinde Sandıklı ve Afyonkarahisar cephelerinde durgunluk vardı. 18 Eylül'de Sinan Bey Müfrezesi Çay cephesinde, Dursun Bey Jandarma Müfrezesi ile 14. Akıncı Kolu Şuhut'taydı. Cevdet Bey Müfrezesi (Adana Süvari Alayı) Sandıklı'ya gelmişti. 6. Tümen sıhhiye bölüğü, nakliye kolları Sandıklı'da; muharebe müfrezesi, akıncı kolları ve Tümen karargâhı Hacan'da bulunuyordu. Bağımsız Süvari Alayı Nuhköy'de, 51. Piyade Alayının 3. ve 1. Taburları ile İstihkâm Bölüğü ve bir top Kılıçaslanbeli-Hasanbeli hattında, 50. Piyade Alayı ile 34. Süvari Alayı ve bir dağ bataryası Hacan kuzeybatısında, Tümen Hücum Taburu ile İbrahim Efendi Müfrezesi Çivril cephesindeydi. 19 Eylül'de Balmahmut kesiminde iki Yunan alayının bulunduğunu tespit eden 6. Tümen, Kılıçaslanbeli-Hasanbeli hattını Adana Süvari Alayı ile tutarak, Akharım-Nuhköy-Hacan bölgesinden 19-20 Eylül akşamı Dumlupınar'a baskın yapmak için harekete geçti.⁴⁸⁰

21 Eylül günü 6. Tümen, Dumlupınar'ı savunan dört topla takviye edilmiş iki Yunan taburuna saat 06.40'ta taarruza başladı. Saat 17.00'ye kadar devam eden muharebede tümen birlikleri Yunan mevziine girdi.⁴⁸¹ Ancak Yunanlıların Balmahmut'taki Andiriçopulos kolundan iki bölüğün Dumlupınar'daki taburları takviye etmesi üzerine 6. Tümen birlikleri geri çekildi. 6. Tümen karargâhı da

⁴⁷⁸ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 284-285.

⁴⁷⁹ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 284-285.

⁴⁸⁰ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 313-321.

⁴⁸¹ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 339-346.

Daylık'a geldi. Uluköy-Çalcı hattındaki 6. Tümen birlikleri Kılındıras-Daylık hattına alındı.⁴⁸²

Diğer taraftan Sinirköy-Paşaköy hattındaki Yunan kuvvetleri de 23-24 Eylül gecesi bu hattan çekilince Adana Süvari Alayı bu hattı işgal etti. Bağımsız Süvari Alayı, Paşaköy üzerinden hareketle Toklusivrisi'ni işgal etti. 6. Tümen'in Hücum Taburu Çivril'de, tümenin diğer kuvvetleri Şuhut, Kılındıras, Sandıklı ve Hacan'da bulunuyordu.⁴⁸³ Sabah erkenden Paşaköy-Sinirköy hattı kuzeyindeki Yunan birlikleri çekildi ve burayı Adana Süvari Alayı işgal etti. Akşama doğru 6. Tümen büyük kısmı Savran-Hacan bölgesinde toplandı.⁴⁸⁴

25 Eylül 1921 tarihinde 6. Tümen, Hacan'daki 34. Süvari Alayını, Adana Süvari Alayı doğusuna alarak, Kılıçarslanbeli-Hasanbeli hattını iki alayla tuttu. Tümenin diğer birlikleri 24 Eylül 1921 tarihindeki yerlerinde ve büyük bir kısmı Savran-Hacan-Nuhköy bölgesinde, Tümen Karargâhı da Hacan'daydı. 26 Eylül'de Dumlupınar'daki 12. Yunan Alayı (Kurusopulas Kolu), takviyeli bir taburla Toklusivrisi'ni işgal etti. Bunun üzerine burada bulunan Bağımsız Süvari Alayı, Paşaköy istikametine çekildi. 34. Süvari Alayı ve Adana Süvari Alayı yerlerinde kalırken, 6. Tümenin piyade alayları ve bağlı birlikler Nuhköy, Savran, Akharım, Başağaç ve Hacan bölgesinde toplanmışlardı. 6. Tümen Hücum Taburu, Çivril'deki mevziini müzaheret bölüklerine teslim ederek, cephane kollarının bulunduğu Sandıklı'ya doğru hareket etti.⁴⁸⁵ 10 Ekim 1921 tarihine kadar Sandıklı kesiminde herhangi bir harekât olmamıştı.⁴⁸⁶

2. BÜYÜK TAARRUZ'A HAZIRLIK VE BÜYÜK TAARRUZ

Sakarya Savaşı'nda Ankara önlerine kadar gelen Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papulas, savaştan sonra orduyu Eskişehir-Afyonkarahisar hattı doğusuna çekmeyi başarmıştı. Bundan sonra Yunanlılar, Batı Anadolu'ya sahip

⁴⁸² TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 339-346.

⁴⁸³ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 350.

⁴⁸⁴ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 355-356.

⁴⁸⁵ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 339-365.

⁴⁸⁶ TİH., C. II, 5. ks, 2. K., s. 446.

olmak ve ileride yeni bir harekâta girişmek amacıyla Eskişehir-Afyonkarahisar-Uşak mevziini sağlamlaştırıp savunmaya geçtiler.⁴⁸⁷

Türk ordusu Sakarya Savaşı'nı kazanmış olmasına rağmen, uzun süreli ve kesin sonuçlu bir taarruz harekâtını gerçekleştirebilecek seviyede değildi. Birçok yönden eksikleri vardı. Sakarya Savaşı'ndan hemen sonra Başkomutan Mustafa Kemal, genel seferberlik ilan etti. 10 aylık hazırlanma döneminde ordunun eğitim, subay, er, silah ve araç eksikliği tamamlanmaya çalışıldı. 13 Eylül 1921 tarihinde ordu teşkilatında değişiklikler yapılarak grup yerine kolordu teşkilatları kuruldu. Birliklere talimnameler dağıtıldı ve sık sık manevralar yaptırıldı. Büyük taarruz için gerekli olan askeri malzeme ve tüm ihtiyaçlar Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Harp Encümeni kararları gereğince çoğunlukla memleketin kaynaklarından sağlanmaya çalışıldı.⁴⁸⁸

Büyük Taarruz öncesinde Sandıklı ve çevresindeki ulaştırma yollarının lojistik destek yönünden durumu şöyleydi: Eğirdir-Dinar-Sütlaç-Çivril demiryolu ve Sütlaç-Sarayköy demiryolu, genel olarak işletmeye açıktı. Bu hattın Eğirdir-Dinar kesiminde günde on beşer vagonlu iki katar işliyordu. Sütlaç-Çivril kesiminde katarlar, ancak Sundurlu'ya kadar gidiyor ve Sundurlu-Çivril kesimindeki Menderes köprüsü tahrip edildiği için bu kesimde demiryolu ulaştırması yapılamıyordu. Bahsedilen demiryollarının 1. Ordunun harekât bölgesinde bulunması, özellikle bu ordunun ikmalinde büyük rol oynamıştı. Antalya bölgesinden sağlanan yiyecek maddeleri, kara yollarıyla önce Eğirdir'e getiriliyor ve buradan demiryolu ile Dinar ve Çal bölgelerindeki birliklere ulaştırılıyordu.⁴⁸⁹

Dinar-Sandıklı karayolu ise bir şose idi. Her mevsimde işletmeye açık ve her aracın hareketine elverişliydi. Eğirdir-Dinar demiryolu ile Dinar'a getirilen lojistik destek bu yoldan Sandıklı'ya ulaştırılmaktaydı. Şuhut-Sandıklı yolu ise, tekerlekli araçların hareketine elvermeyip sadece mekkâre, kollarının gidiş gelişine elverişliydi.⁴⁹⁰ Batı Cephesi Komutanlığı, 23 Ekim 1921'de Genelkurmay Başkanlığına, Dinar ile Sandıklı yolu arasındaki köprüler Yunanlılar tarafından

⁴⁸⁷ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 1.

⁴⁸⁸ Harp Tarihi Broşürü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay. Yayın No: 97/90, Ankara, 1997, s. 18-20.

⁴⁸⁹ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 213-215.

⁴⁹⁰ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 215.

tahrip edildiği için bu köprülerin tamir edilmesi gerektiğini bildirmişti.⁴⁹¹ Bunun üzerine bu yolların Batı Anadolu Menzil Müfettişliğince 400 kişilik bir Amele Taburu kurularak tamir edilmesi kararlaştırıldı.⁴⁹² Lojistik destek işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için cepheye bağlı olmak üzere menzil hatları kurulmuştu. Bunlardan birisi de, Dinar Menzil Müfettişliği ve Sandıklı Menzil Hat Komutanlığıydı. Bu hatların bir kısmı 1. ve 2. Ordu komutanlıkları emrine verilerek, ordular bölgesinde direkt destek sağlanmıştı.⁴⁹³

2.1. SANDIKLI'DA MENZİL HAT KOMUTANLIĞI KURULMASI

Tekâlif-i Milliye emirleriyle alınan ve Türk ordusu için gerekli olan her türlü ihtiyaç maddelerinin cephe gerisinden cepheye taşınması, dağıtılması, depolanması ve tüm lojistik faaliyetlerin aksamadan yürütülmesi için güçlü bir menzil teşkilatlanmasına ihtiyaç vardı.⁴⁹⁴

Büyük Taarruz'a hazırlık safhası olan 10 Ekim 1921 ile 30 Temmuz 1922 tarihleri arasında gerçekleştirilen yoğun bir çalışma sonucu, özellikle Batı Cephesinin lojistik desteği bütün yoksulluklara rağmen başarılı ve Batı Cephesi Büyük Taarruz'a hazırlanmıştı. İstiklâl Savaşı'nda menzil teşkilatı iki bölüme ayrılıyordu. Birincisi, doğrudan doğruya Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı Yurtiçi Menzil Teşkilatı, ikincisi de, cephele emrinde bulunan Menzil Teşkilatı'ydı. Her iki teşkilatta da kuruluşlar aynıydı. Ancak cephele emrinde çalışan Menzil Teşkilatı yapacağı görevin özelliği, bulunduğu bölgenin durumu dikkate alınarak, özel emirler ile kadrosuna geçici eklemeler yapılmıştı. Batı Cephesi emrinde bulunan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği bunlardan biriydi.⁴⁹⁵

İstiklâl Savaşı'nda Milli Savunma Bakanlığı kadrosunda bir şube gibi çalışan Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğü kuruldu. Yurt içi Menzil Teşkilatları doğrudan bu müdürlüğe bağlıydı. Bunlar da Menzil Müfettişliği, Menzil Bölge

⁴⁹¹ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 223.

⁴⁹² Ali İhsan Sabis, *Harp Hattı (İstiklâl Harbi Ve Gizli Cihetleri)*, C. V., Nehir Yay., İstanbul 1993, s. 202.

⁴⁹³ Harp tarihi Broşürü, a.g.e., s. 18-20.

⁴⁹⁴ Serpil Sürmeli, *Milli Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri*, AAM Yay., Ankara 1998, s. 76.

⁴⁹⁵ TİH., C. VII, s. 392.

Müfettişliği, Menzil Hat, Nokta ve Konak Komutanlıkları idi. Genel olarak bir Menzil Müfettişliği karargâhının kuruluşu ise şu şekildeydi:⁴⁹⁶

Menzil Müfettişliği; Kurmay Başkanlığı, Harekât Şubesi, Personel Şubesi, Levazım, Muharebe, Sağlık, Veteriner, İnşaat, Ulaştırma şubeleri ile Evrak ve Posta işlerinden kuruluydu. Bu karargâha bağlı yapacağı görev ve bölgenin önemine göre bir veya iki bölge müfettişliği, bağımsız hat ve nokta komutanlıkları, hastane, hayvan hastaneleri, erzak ve mühimmat depoları, küçük çapta imalathaneler bulunuyordu. Menzil Bölge Müfettişlikleri karargâh kuruluşları da Menzil Müfettişliği kuruluşu idi. Ancak şubelerde bulunan personel kadrosu daha azdı. Emrinde hat ve nokta komutanlıkları, ambarlar, hastaneler ve depolar vardı.⁴⁹⁷

Menzil Hat Komutanlıklarının kuruluşu ise şu şekildeydi: Menzil Hat Komutanlığı'na bağlı muhafız, hizmet ve amele birliği, tamirhane, yol inşa birliği, iâşe merkezi, er misafirhanesi, erzak ve yem deposu, hayvan deposu, merkez komutanlığı, sevk memurluğu ve sağlık hizmeti bulunuyordu. Hat Komutanlığı emrinde birkaç nokta ve konak vardı.⁴⁹⁸

Büyük Taarruz öncesi yapılan hazırlıklar çerçevesinde Sandıklı'da 13 Ekim 1921 tarihinde bir Menzil Hat Komutanlığı kurulmasına karar verilmişti. Bu tarihe kadar bu bölgedeki lojistik destek için herhangi bir menzil hattına gerek görülmemişti. Ancak Sandıklı çevresinden yapılacak bir taarruz sırasında lojistik faaliyetlerin aksamadan yürütülebilmesi için Sandıklı'da da bir hat komutanlığı kurulması gerekiyordu. Bu amaçla Batı Anadolu Menzil Müfettişi, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği telgrafında Sandıklı'da bir Menzil Hat Komutanlığı ve emrinde menzil kuvvetleri tesis edilmesi için çalışmalara başlanıldığını bildirdi. Bunun için de iktidar ve bilgisinden emin olduğunu belirttiği Batı Anadolu Menzil İrtibat Subayı Binbaşı İbrahim Bey'in görevlendirilmesini istemişti.⁴⁹⁹

Diğer taraftan Genelkurmay Başkanlığı yine 13 Ekim 1921 tarihinde, asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinde yapılması tasarlanan taarruza, 1. Ordunun bütününe, Afyonkarahisar-Uşak hattının güneyinde kullanılması göz önünde

⁴⁹⁶ TİH., C. VII, s. 392-393.

⁴⁹⁷ TİH., C. VII, s. 392-393.

⁴⁹⁸ Sürmeli, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁹⁹ ATASE İSH, Kutu No: 1467, Gömlek No: 19, Belge No: 19-1.

bulundurularak, Çay'dan Akşehir'e ve Dinar'a birer menzil hattı açılmasını emretmişti. Emir uygulanmış ve bununla ilgili olarak Akşehir ve Dinar'da Menzil Bölge Müfettişliği kurulmuştu.⁵⁰⁰

Aralık 1921'de Sandıklı, Dinar ve Denizli bölgelerindeki birliklerin yiyecek ihtiyaçları Dinar Menzil Müfettişliği'nce sağlanmaya başlandı. Dinar Menzil Bölge Müfettişliği, Kumrallı, Akarım, Sandıklı, Cebezen (Geveze), Karadilli, Sütlaç, Dazkırı, Çardak depolarına un, ekmek gibi yiyecek maddeleri depo ediyor ve bölgenin aşar gelirini topluyordu. 6. Tümen Sandıklı, 5. Süvari Kolordusu da Dinar'daki erzak depolarından ikmalini sağlıyordu. Mart 1922'de Dinar Menzil Müfettişliği 1. Ordu Komutanlığına bağlandı.⁵⁰¹

2.2. SAD TAARRUZ PLÂNI

13 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşen Sakarya Muharebesi'nde büyük bir zafer kazanılmış olmasına rağmen, henüz kesin sonuç alınmamıştı. Eskişehir, Afyonkarahisar hattına yerleşmiş olan Yunanlılar hâlâ işgallerine devam ediyorlardı.⁵⁰² Batı Cephesi kuvvetleri, Yunanlılara karşı toplanma ve ilk düzenlerini almakla uğraşırken, Genelkurmay Karargâhı'nda Yunan ordusunun daha fazla kuvvetlenmesine izin vermeden, kıştan önce genel bir taarruzun yapılması fikri ağırlık kazanmıştı. Yapılacak olan taarruzun ana hatları 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na bir direktif halinde bildirildi.⁵⁰³

Bu direktife göre; Türk ordusu, kış başlamadan ve Yunanlıların yeniden kuvvetlenmesine izin vermeden onlara kesin darbeyi indirecekti. Yunanlıların, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryollarından faydalanmasını sınırlamak ve eşit şartlarda savaşabilmek için; taarruz Afyonkarahisar bölgesinden ve Yunanlıların İzmir ile olan ulaşımını kesecek şekilde yapılacaktı. Bu amaçla hazırlıkların en kısa zamanda tamamlanması ve özellikle Akşehir-Eğirdir-Dinar menzil hatlarının kurulması gerekiyordu. Ayrıca taarruzun yeri ve zamanı konusunda mütalâa

⁵⁰⁰ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 208.

⁵⁰¹ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 229.

⁵⁰² Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Plâni Tasarısı)", *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 93-94.

⁵⁰³ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 50; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 367.

isteniyordu. Bu direktif üzerine Batı Cephesi Komutanlığı; 1. Ordu Komutanlığı ile cephe komutanlığına bağlı kolordulardan mütalâalarını istedi. Asıl kuvvetlerin batı kesimde toplanarak, Yunanlıların bu kesimine taarruz edilmesi esasına göre, birliklere gerekli hazırlıkların yapılması emri verildi.⁵⁰⁴

Bundan sonra, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanlığına 19 Ekim 1921 tarihinde gönderdiği raporunda; Sandıklı batısındaki yığına dair yapılacak yazışmalarda gizliliği sağlamak için bu harekâta Osmanlı alfabesindeki (SAD) isminin verilmesini arz etti.

“Garp Cephesi/Erkan-ı Harbi Umumi Riyaseti /Zata mahsustur/19.10.1337

Ordunun Sandıklı garbındaki tahşışatına dair muharebatın ihsarı ve mahremiyatın temini için bu harekâta (SAD) namı verilmiş olduğu maruzdur.

Garp Cephesi Komutanı/İsmet”⁵⁰⁵

“SAD” kısmı Sandıklı dolaylarında toplanacağı için Arap harfi ile Sandıklı yazısının başındaki harften alınmıştı.⁵⁰⁶ Böylece tasarlanan bu plan, “Sad Plânı” adını aldı. Plân özet olarak şöyleydi:

“Tahminen 12 günlük bir yürüyüş ve yağınaktan sonra 1. Kolordu Sandıklı batısında Emirhisar bölgesinde, 4. Kolordu Sandıklı-Çayköy civarında, 3. Kolordu Şuhut-Başören bölgesinde toplanmış olacaktı. Yunanlıların 1. Kolordusu, Çal-Çivril-Ahat-Ahırdağı-Güzelim dağı hattında, 2. Kolordusu Ayazin-Akin hattında, 3. Kolordusu Seyitgazi Kırgız dağı-Danişment-Bozdağ-Bilecik-İznik gölü-Gemlik hattında savunma düzeninde bulunmaktaydı. Bu durumda Yunan ordusunun kuvvet çoğunluğu ile Afyon bölgesinde bulunduğu işaret edildikten sonra, tasarlanan bu harekâta; 16. ve 17. Piyade Tümenleri ile 1. Süvari Kolordusu Eskişehir güneyinde düşmanı tespit ederken, Emirdağ batısında bulunan 2. kolordu Çavdarlı-Doğanlar arasındaki bölgeden Güzelim dağı istikametinde cepheden taarruz edecek, esas kuvvetlerle de Sandıklı bölgesinde bulunan Afyon Grubu (1. 3. 4. Kolordular ile 6. Piyade, 2. ve 14. Süvari tümenleri ile) Afyon’un batısından Altıntaş istikametinde düşmanı kuşatacak, Çivril’de bulunan 3. Süvari Tümeni ile de Uşak istikametinde bu kuşatmayı genişletecekti.”⁵⁰⁷

Cephe komutanlığınca mütalâaları istenilen büyük birlik komutanlarının, “Sad Harekâti” hakkındaki düşünceleri şu şekildeydi: 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’ya göre; Afyonkarahisar ve Çivril muharebelerinin sonuçlarından da anlaşıldığı

⁵⁰⁴ TİH., C. II, 6. ks., I. K, s. 50; Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 367.

⁵⁰⁵ ATASE İSH, Kutu No: 1179, Gömlek No: 141, Belge No: 141-1.

⁵⁰⁶ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 367.

⁵⁰⁷ Özden Çalhan, “Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânı’nın Hazırlanması”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 70-71.

üzere birliklerin muharebe yetenekleri eksikti. Afyonkarahisar-Dumlupınar hattının güneyindeki Yunan mevzileri, sarp ve dağlık bölgelerden geçiyordu. Asıl taarruz grubunun, Sandıklı ve batısından Yunan hatlarına yöneltilmesi herhangi bir fayda sağlamayacağı gibi, yol durumu, menzil ve araçsızlık yüzünden günlerce sürecek olan muharebelerde ikmal hizmetleri de işleyemeyecekti.⁵⁰⁸

Afyonkarahisar ve çevresinin büyük kayıplar verilerek ele geçirilmesi mümkün olsa bile, Yunanlıların karşı taarruzu halinde buraların çabuk boşaltılacağı kesin görünüyordu. Ali İhsan Paşa ordunun henüz taarruz gücünde olmadığını belirtmiş ve taarruz plânı hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'na şu teklifi sunmuştu.⁵⁰⁹

Afyonkarahisar-Uşak demiryolu güneyindeki Yunan mevzilerine ve İslamköy istikametine şimdiki kuvvetlerle taarruz edilmekle beraber, asıl taarruz Afyonkarahisar ile Döğler arasına yönelmeli ve 3. Kolordu ile Kırkkız dağı-Seyitgazi-Akin-Kırka hattındaki Yunanlılara karşı taarruz edilmelidir. Eğer bu karar verilirse 2., 4. Kolorduların ve 1. Süvari Tümeninin nerelerde toplanıp, hangi istikamete ilerlemeleri gerekeceğinin ayrıca açıklanacağını, herhalde bu kış iyi hazırlanıp, taarruz yeteneğini arttıran tedbirler alındıktan sonra ilkbaharda taarruza geçilebileceği kanısında olduğunu bildirdi.⁵¹⁰

1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, “*Sad Harekâtı*” ile ilgili olarak 4 Aralık 1921’de, Batı Cephesi Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı’na gönderdiği diğer bir yazısında; eksik cephanenin sağlanması, bunların Konya demiryolu istasyonlarına ve buradan da Eğirdir’e taşınmasının mevsim sonuna kadar mümkün olmadığını belirtiyordu. Az sayıdaki ulaştırma araçları için yeteri kadar akaryakıt olmadığını, eldeki araçların Eğirdir’e yiyecek, içecek ve cephane taşınması halinde birliklerin hareketsiz kalma ihtimalinin olduğunu söylüyordu. Bu nedenle Eğirdir tarafından büyük bir ordu ile taarruz etmenin mümkün olmadığını, ve daha önceki mütalâasında belirttiği hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte Afyonkarahisar tarafından bir taarruzun yapılabileceğini tekrarladı.⁵¹¹ Ali İhsan Paşa Türk-Fransız Antlaşması’nın,

⁵⁰⁸ Sabis, *a.g.e.*, s. 172; TİH., *C. II*, 5. ks, 2. K., s. 55.

⁵⁰⁹ TİH., *C. II*, 6. ks., 1. K., s. 55.

⁵¹⁰ Sabis, *a.g.e.*, s. 172-173.

⁵¹¹ TİH., *C. II*, 6. ks., 1. K., s. 55-56.

yürürlüğe gireceği 4 Aralık 1921'e kadar, askeri bir başarısızlığa meydan verilmemesi gerektiğine de işaret etmişti.⁵¹²

2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Paşa, 14 Ekim 1921'de Yunanlıların durumunu inceledikten sonra üç fikir ileri sürmüştü. Bunlardan birincisi; Eskişehir ve Afyonkarahisar hattındaki Yunan cephesini güneyden kuşatmak, ikincisi; bu cepheyi kuzeyden kuşatmak, üçüncüsü ise; cepheyi merkezden yarmaktı. Sonuç olarak, Türk ordusunun durumuna göre; Konya demiryolunun sağladığı lojistik destekten yararlanabilmek için, merkezden (Aziziye bölgesinden), yapılacak bir yarma harekâtının uygun olacağı fikrini benimsemişti. Ancak Kolordu Komutanı, 21 Ekim 1921'deki bir yazısında, Ordunun henüz taarruz yeteneğinde olmadığını ileri sürerek, iyi bir hazırlık yapılmadan taarruza geçilmemesini istiyordu.⁵¹³

3. Kolordu Komutanı Kazım Paşa mütalâasında; Kolordunun bütün kuvvetiyle Sarıkavakça'ya taarruz etmesi, güneydeki 4. Kolordu ile Kocaeli Grubu birliklerinin mevzii taarruzlarla Yunanlıları yerinde tutmalarını istiyordu. 1. Kolordu Komutanı Albay İzzettin'in düşüncesi şöyle idi: 2. Kolordu, Akarçay kuzeyindeki mevzilerden, 1. ve 4. Kolordular da, Süğlün-Kalecik-Ahırdağı çizgisine taarruz edecekti. 8. Tümen Şuhut'ta ihtiyatta kalacaktı. 5. Süvari Kolordusu ile 6. Tümen, Çivril taraflarında bu taarruza katılacaktı. 16. ve 17. Tümenler, 2. Kolordunun kuzey kanadından Yunanlıların sol kanadını kuşatmak için kullanılacaktı. 3. Kolordu ile de Eskişehir'e taarruz edilecekti.⁵¹⁴

4. kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami'ye göre; 1. ve 4. Kolordularla 2. Kolordunun iki tümeni, Afyonkarahisar'ın güney kesimi ile Sandıklı arasından bu bölgedeki sekiz Yunan tümenine, 5. Süvari Kolordusu ile de Sandıklı-Çivril arasından taarruza geçilmeliydi. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa ise; 1. 4. ve 5. Kolordularla, Sandıklı ve Dinar bölgesinden kuzeye taarruz edilmesini uygun buluyordu.⁵¹⁵

Sonuç olarak Türk ordusu, Sakarya'dan Eskişehir-Afyonkarahisar bölgesine gelirken, kuvvet çoğunluğuyla Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun

⁵¹² TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 55-56.

⁵¹³ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 55-56.

⁵¹⁴ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 57-58.

⁵¹⁵ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 57-58.

İzmir ile ulaşımının kesilmesi, Uşak ile Banaz arasındaki demiryolunun ele geçirilmesi, Konya-Afyonkarahisar demiryolundan lojistik desteğin sağlanması, böylece Yunan ordusunun yok edilebileceği fikri benimsenmişti.⁵¹⁶

Bu hazırlıklardan habersiz olan Meclis içinde ise hava çok gergindi. Sakarya Zaferi'ne rağmen Yunanlıların hâlâ Anadolu'da bulunmaları, Meclis'te ordu aleyhine bir hava yaratmıştı. “*Sakarya Muharebesinden sonra aylar geçtiği halde, ordu niçin taarruz etmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir, hiç olmazsa sınırı belirli bir cephede taarruz yapılmalıdır ki ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın.*” denilmekteydi.⁵¹⁷ Başkomutan Mustafa Kemal ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa biryandan bu şikâyetlere karşı koyarken, diğer taraftan da taarruz hazırlıklarının hızla ilerlemesi için çalışmaktaydılar. Çünkü “*Ordunun kararı taarruz*” idi.⁵¹⁸

Böyle bir harekâtın kıştan önce yapılması ve lojistik destek sağlamak için ise ordunun büyük bir kısmının Konya-Afyonkarahisar demiryolunun iki tarafına alınması gerekiyordu. Çünkü kışın iklim şartları dolayısıyla diğer ulaşım araçları yetersizdi. Ayrıca, Dinar ve Sandıklı'da gerekli menzil hazırlıklarının yapılması ve Konya demiryolunun Eğirdir gölüne dekovil hattıyla bağlanması gibi işlerin yapılması için de zamana ihtiyaç vardı.⁵¹⁹

İşte bütün bu sebeplerden dolayı, Sad Harekâtı konusunda endişeleri olan Ali İhsan Paşa, 21 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği bir yazıda, bu harekât için Dinar ve Sandıklı'da 100.000 insan ve 20.000 hayvan için haftalık yiyecek ve silah depo edilmesi gerektiğini belirtiyordu.⁵²⁰ Dinar ile Sandıklı arasındaki ulaştırma işleri tamamlanmadan kolorduların Konya demiryolu hattından uzaklaştırılmamalarını, birliklerin taarruz eğitimlerinin geliştirilmesini, Sandıklı, Cevizboğazı, Ahatköy kesiminde Yunanlıları şüphelendirmemek için, sadece menzil işleriyle yetinilmesini istiyordu.⁵²¹

⁵¹⁶ Çalhan, “Taarruz Plânı'nın Hazırlanması”, s. 70-71; TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 57.

⁵¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk C. II*, MEB Yay., İstanbul 2000, s. 634.

⁵¹⁸ Muharrem Güneş, “Büyük Taarruz ve Sonuçları-Büyük Taarruz Öncesi Meclis'te Durum”, *Askeri Tarih Bülteni Yıl: Ağustos 2002, Sayı: 53*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 2002, s. 161; *TBMM Gizli Celse Zabıtları, C. II*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1985, s. 474; Atatürk, *a.g.e.*, s. 635-636.

⁵¹⁹ Özçelik, *a.g.m.*, s. 98-99.

⁵²⁰ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 59.

⁵²¹ TİH., C. II, 6. ks., I. K., s. 59.

Ali İhsan Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na 30 Ekim 1921 tarihinde gönderdiği diğer bir yazısında, Sad Harekâtı için hazırlanması gereken menzil işleri Dinar ve Sandıklı'da henüz hazırlanmadığını söylüyordu. Demiryolu sayesinde Dinar'a çok miktarda buğday ve arpa sevkiyatı mümkün ise de, bu bölgedeki değirmen ve fırınlar yetersizdi. Dinar'da toplanacak erzakı Sandıklı'ya sevk etmek için hiç değilse 70.000 insan ve 20.000 hayvana yetecek miktarda erzakın da yine Dinar'dan Sandıklı'ya sevk edilmesi gerektiğini bildiriyordu. Çivril tarafında ise 100.000 insan ve 35.000 hayvan için yetecek bir haftalık erzakın Dinar'ın kuzeyinde toplanmasını, Dinar'dan Sandıklı'ya sevkiyatın biran evvel tamamlanmasını istiyordu. Hazırlıklar tamamlanmadan kolorduların buldukları yerden uzaklaştırılmasının çok tehlikeli olabileceğini tekrarlamıştı.⁵²²

5 Kasım 1921 tarihinde Dinar Menzil Müfettişi Şemsettin Bey'in 1. Ordu Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı ve Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne gönderdiği raporuna göre; Dinar ambarının mevcudu: 41 ton ekmeklik, 5 ton yemeklik, 11 ton yemlik şeklindeydi. Sandıklı ambarının mevcudu ise: 11 ton ekmeklik, 14 ton yemeklikti. Dinar'ın günlük ithalatı, her gün Denizli'den 15 ton fabrika unu ve Dinar'dan 12 ton adi değirmen unuydu. Elde bulunan toplam 200 kadar kağrı arabasıyla Dinar'dan Sandıklı'ya ve Karadilli'ye sevkiyat yapılıyordu. Burdur, Isparta ve Denizli illerinden bin kağrı arabası temin edilmiş ise de şimdiye kadar bir tanesinin bile gelmediğine dikkat çekilmişti. Dinar ve çevresinde toplanması hedeflenen 70.000 insan ve 20.000 hayvanın günlük iâşesi için gerekli olan 150 tonluk nakliyatı tamamen yapabilmek için ise vasıtaların nakliyata müsait olmadığını belirtmişti.⁵²³

Diğer taraftan kış yaklaşmaktaydı. Türk ordusu Eskişehir-Afyonkarahisar hattı karşısında bekliyordu. Askerin boş kalmasından doğacak gevşemeyi önlemek ve Meclis'te ordu aleyhine beliren havayı dağıtmak için tedbirler alınmak zorundaydı.⁵²⁴ Nitekim Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 9 Kasım 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği direktifinde, Yunan ordusunun yeni takviye

⁵²² Sabis, *a.g.e.*, s. 228-229.

⁵²³ Sabis, *a.g.e.*, s. 251-252.

⁵²⁴ TİH., *C. II, 6. ks., I. K.*, s. 62.

alabileceği ve Türk ordusunu bahara kadar tutmanın zor olacağı gerekçesiyle, eksiklerin biran evvel tamamlanıp taarruza geçilmesini bildirdi.⁵²⁵

Ancak, Dinar Menzil Müfettişi Şemsettin Bey'in son gönderdiği rapor o bölgedeki menzil hatlarının yetersizliğini ortaya koyuyordu. Dinar Menzil Hattı kolorduların cephane ihtiyacını sağlayacak kapasiteye ulaştırılamamıştı.⁵²⁶ Ayrıca, hava şartlarının giderek kötüleşmesi ve sürekli yağın yağmurlar toprak yolları geçilmez hale getirmişti. Bunun üzerine başta Ali İhsan Paşa olmak üzere, komutanların tamamı “*subay ve er mevcutlarının eksik ve uzun süre eğitime muhtaç olduklarını, silah, cephane ve donatımın tamamlanmadan yaklaşan kışın ağır şartları altında taarruza geçilmesinin doğru olmayacağı*” görüşünde birleşmişlerdi. Böylece Başkomutanlık, cephe ve ordu komutanlarının da düşüncelerini dikkate alarak bu taarruzu bir süre ertelemek zorunda kaldı. Bununla birlikte bir tedbir olarak taarruza geçilmeyeceği hiçbir zaman birliklere açıklanmadı.⁵²⁷

2.3. BÜYÜK TAARRUZ'DA SANDIKLI VE ÇEVRESİ

2.3.1. Türk ve Yunan Ordularının Genel Durumu

Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu ve Yunan ordularının kuruluş ve konuşları şu şekildeydi: Türk Ordusu: Batı Cephesi emrindeki birlikler; Kocaeli Grubu ile 1., 2. Ordular ve 5. Süvari Kolordusu'ndan meydana gelmekteydi. Cephe Komutanı İsmet Paşa, karargâhı ile Akşehir'deydi.⁵²⁸

Birinci Ordu: 8., 6. ve 14. Tümeniyle Afyonkarahisar güney bölgesini, Dinar, Menderes müfrezeleri ve 3. Tümeniyle Ege denizine kadar Menderes vadisini korumaktaydı.⁵²⁹ Kolordu'ya bağlı 8. Tümen Efesultan'da, 14. Tümen Şuhut'ta, 6. Tümen'de Sandıklı'da bulunuyordu. Dinar Müfrezesi emrinde olan 59. Piyade Alayı ve Bağımsız Çivril Bölüğü ile Işıklı kuzeyinden Yahyalı'ya kadar Menderes boyunda

⁵²⁵ TİH., C. II, 6. ks., 1. K., s. 62.

⁵²⁶ Sabis, a.g.e., s. 252.

⁵²⁷ Çalhan, a.g.m., s. 70-71.

⁵²⁸ Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara 1968, s. 3; Belen, Kurtuluş Savaşı, s. 418; İbrahim Artuç, Zaferin Ayak Sesleri (Sakarya'dan Lozan'a) C.II., Kastaş Yay., İstanbul 1996, s. 14.

⁵²⁹ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 4-5.

gözetleme ve savunma görevindeydi. 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşa⁵³⁰ karargâhı ile birlikte Çay'daydı.⁵³¹

İkinci Ordu: 3. Kolordusuyla Yunan Eskişehir grubunun, 6. Kolordusuyla da Afyonkarahisar kuzey cephesinin karşısında bulunmaktaydı. 2. Kolordusu Aziziye (Emirdağ), 4. Kolordusu Bolvadin'de ihtiyatta bulunuyordu. Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa karargâhı ile Bolvadin'deydi. Kocaeli Grubu: Geyve boğazından Gemlik'e kadar olan sahada Bilecik ve Bursa'daki Yunan kuvvetlerine karşı bulunmaktaydı. Komutanı Halit (Karsıalan) Paşa karargâhı ile Geyve'deydi.⁵³²

5. Süvari Kolordusu: 3. Süvari Tümeni ile Akşehir bölgesinde ihtiyattaydı. Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, karargâhı ile Ilgın'da bulunuyordu.⁵³³ Bağımsız 6. Tümen'de; Sandıklı'da olup ileri birlikleriyle Kumalar dağı, Hacan, Başağaç, Cevizboğazı, Otluk köyünde bulunuyordu. İki alaylı Dinar Bölge Komutanlığı; Dinar ve Çivril istikametini örtmekteydi.⁵³⁴

Yunan Küçük Asya Ordusu:

Hacı Enesti komutasında, 3. Kolordu ile bir süvari tümeni ve ordu bağlı birliklerinden ibaretti. Ayrıca; ordu, kolordular ve İşgal Bölge Komutanlığı emrinde bağımsız dokuz piyade alayı vardı.⁵³⁵ 1. Kolordu; General Trikopis komutasında dört piyade tümeni ve iki piyade alayı ile Afyonkarahisar güney ve kuzey mevzilerinde, 3. Kolordu; Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar Eskişehir'in doğusundaki mevzilerde bulunuyordu. General Digenis komutasındaki 2. Kolordu; Döğer-Eğret-İhsaniye bölgesinde ihtiyatta idi.⁵³⁶

Bilecik Grubu; 3. Kolordu'dan bir piyade tümeni ve bir müstakil alayı Bursa ile Bilecik bölgesinde savunma mevziindeydi. Yunan ordusunun bundan başka, bir piyade tümeni savunma mevziinde, bir süvari tümeni ihtiyatta olmak üzere Uşak

⁵³⁰ 1. Kolordu Komutanı olan Ali İhsan Paşa 20 Haziran 1922 tarihinde görevinden alınmış ve yerine 1. Kolordu Komutanlığı'na önce vekil olarak Fahrettin Paşa, sonra Nurettin Paşa atanmıştır. Bkz. Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 405.

⁵³¹ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 4-5.

⁵³² Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 418; TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 4-5; Artuç, *a.g.e.*, s. 14.

⁵³³ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 4-5; Artuç, *a.g.e.*, s. 14.

⁵³⁴ Tefik Ercan, "Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve 26 Ağustos 1922", *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 106.

⁵³⁵ Görgülü, *a.g.e.*, s. 9.

⁵³⁶ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 418.

bölgesinde iki tümeni daha vardı. Asıl kuvvetleriyle Eskişehir-Afyonkarahisar arasındaki cephede tertiplenmişti.⁵³⁷

İki tarafın insan ve silah mevcutları ise; Türk ordusunda; 200 bin insan, 99 bin tüfek, 2 bin hafif, 839 ağır olmak üzere 2839 makineli tüfek, 323 top, 10 uçak vardı. Yunan ordusunda; 225 bin insan, 90 bin tüfek, 3139 hafif ve 1280 ağır olmak üzere 4419 makineli tüfek, 419 top, 50 uçak bulunmaktaydı. İnsan mevcudu büyük bir fark göstermemekle beraber, silah bakımından Yunanlılar Türklerden üstün durumdaydı. Türk tümenlerinde 7-8 bin kişi vardı. Yunan tümenlerinin mevcudu ise 10 bin kişinin üstündeydi. Yunan ordusu modern araç bakımından da üstün durumdaydı. Yunanlıların 3818 motorlu aracına karşılık, Türklerin 208 motorlu aracı vardı.⁵³⁸

2.3.2. Büyük Taarruz Plânı ve Harekâtı

14 Mart 1922 tarihinde Yunan ordusunun 6-7 Tümenle, Türk ordusunun sağına, Emirdağ-Bolvadin istikametine taarruz etmesi ihtimaline karşılık, Başkomutanlık Türk ordusunun ağırlık merkezinin kuzeye alınarak, ihtiyatların da Yunan taarruzunu kolaylıkla karşılayabilecekleri, Emirdağ ve Bolvadin bölgesinde toplanmasına karar vermişti. Bu plâna da “*Kaf Savunma Plânı*” adı verilmişti.⁵³⁹

Kaf Plânına uygun olarak orduda yapılan düzenlemeler sonucu, 1. Orduda; 6 Piyade, 1 Süvari Tümeni kalırken, 2. Ordunun kuvveti, 11 Piyade ve 1 Süvari Tümenine çıkarıldı. Genelkurmay Başkanlığı bu plân hakkında Cephe ve Ordu komutanlıklarının görüşlerini belirtmelerini istemişti. Batı Cephesi Komutanlığı Kaf Savunma hattının, ordularca kesin savunma hattı olarak tutulmasını istiyordu. Ancak Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşalar savunma için yapılan hazırlıkları doğru bulmamıştı. Çünkü Yunanlıların taarruz etmemesi halinde yapılan bütün hazırlıklar boşa gidecekti. Ayrıca savunma için yapılan hazırlıkların ileride yapılması istenilen taarruz hareketine de hiçbir faydası olmayacaktı. Sonuç olarak Kaf Savunma Plânı

⁵³⁷ Görgülü, *a.g.e.*, s. 9.

⁵³⁸ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 419.

⁵³⁹ Ahmet Altıntaş, “Büyük Taarruz’un Askeri Hazırlıkları”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Yayın No: 78, Afyonkarahisar, 2010, s. 56-57.

uygulanmamıştır. Olabilecek herhangi bir Yunan taarruzuna karşı bir savunma tedbiri olarak kalmıştır.⁵⁴⁰

Türk ordusu, 1922 yaz aylarında Yunanlıların yeni bir saldırısına karşı savunma tedbirleri alırken bir taraftan da onları memleketten atmanın çarelerini araştırmaya başlamıştı. Büyük Taarruz Plânının esasını ise “*Sad Taarruz Plânı*” oluşturuyordu. Fakat bu plân bozulan hava şartları ve menzil yetersizlikleri nedeniyle uygulanamamıştı. Bunun üzerine Başkomutan’ın direktifiyle 3 Temmuz 1922’de Batı Cephesi Komutanlığı bir plân hazırladı. Bundan başka 1. Ordu Komutanı da bir plân hazırlamıştı.⁵⁴¹ Başkomutan Mustafa Kemal, Konya’ya gelen General Townshend ile görüşmek üzere Ankara’dan ayrılarak 27-28 Temmuz gecesi, Akşehir’de İsmet, Fevzi Paşalar ve bazı kolordu komutanları ile görüştü. Bu toplantıda hazırlıkların 15 Ağustos’a kadar bitirilmesine karar verildi.⁵⁴²

Taarruz kararının cephe komutanlarına bildirilmesi için 28 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir’de bir futbol maçı düzenlenmişti. Böylece Yunanlıların şüphelendirilmemesi amaçlanıyordu.⁵⁴³ Düzenlenen bu futbol maçını seyretmek bahanesiyle Akşehir’e çağrılan ordu komutanlarına plânın son şekli açıklanarak konu üzerinde uzun görüşmeler yapıldı. 30 Temmuz’da tekrar ayrıntılar gözden geçirilerek plân 1 Ağustos’ta buraya gelen Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa’nın bulunduğu son toplantıda kesinleşti.⁵⁴⁴

Hazırlanan plâna göre; Taarruz 26 Ağustos’ta Afyonkarahisar’ın güney bölgesine baskınla başlayacak, 2. Ordu iki kolordusunu (İkinci ve Dördüncü) gece yürüyüşleri ile Sandıklı’ya giderek piyadelerin Yunan cephesini yarmasının ardından içeri dalarak Yunanlıları bozguna uğratmaya çalışacak. 5. Süvari Kolordusu üç tümeniyle Çiğiltepe ile Toklusivrisi arasındaki Ahır dağlarını aşarak batı kanadını kuşatacak. Birinci Ordu saldırıya başlarken Sandıklı’daki 6. Piyade Tümeni, Uşak istikametinden Yunanlıların hareketini önleyecek, daha güneyde 3. Süvari Tümeni ile

⁵⁴⁰ Altıntaş, “Büyük Taarruz’un Askeri Hazırlıkları”, s. 57-58.

⁵⁴¹ Harp Tarihi Broşürü, a.g.e., s. 24-26.

⁵⁴² Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 419.

⁵⁴³ Selma Yel, “Büyük Taarruz’un Tarihi’nin Tespiti ve Savaş Plânı”, *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz’da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar 2010, s. 92-93.

⁵⁴⁴ Çalhan, a.g.m., s. 75.

Menderes Gözetleme Müfrezesi ve Kuzeyde Kocaeli'ndeki birlikler karşısındaki Yunanlıları oyalayıp geri çekilmesi halinde de kovalayacaktı.⁵⁴⁵

Türk taarruz plâını kesinleştikten sonra 6 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emrini verdi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 13 Ağustos'ta cepheye, birkaç gün sonra da Başkomutan Mustafa Kemal Konya'ya gitti. Gidişi birkaç kişi hariç herkesten gizlenmiş, hatta Başkomutan'ın Çankaya'da bir çay partisi verdiği gazetelerde yayınlanmıştı.⁵⁴⁶

14 Ağustos 1922 gecesi yürüyüşe geçen birlikler, 24 ağustos 1922 akşamına kadar bütün nakil ve tertiplenmelerini bitirmiş ve bu süreci büyük bir gizlilik içinde yapmışlardı. Hareketlerini gizlemek için gece yürüyüşleri yapılmış, gündüz konaklama için de ağaçlıklar ve örtülü yerler seçilmişti. Diğer taraftan alınan tertiplerin, haber alınan Yunan taarruz hazırlıklarına karşı savunma amacıyla yapıldığı söyleniyordu. Bölgede casus faaliyetinin engellenmesi, birliklerin de gündüzleri gizlenmeye çok dikkat etmeleri taarruzun baskın halinde yapılmasını sağlamıştı. 1. Ordu, 24 Ağustos akşamına kadar yığınak bölgesinde toplanarak, birliklerine gerekli tetkikleri ve hazırlıkları yaptırma fırsatını buldu.⁵⁴⁷ 24 Ağustos 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Akşehir'de olan karargâhını cephe gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdi. Böylece yapılan işleri yakından takip edecekti.⁵⁴⁸

2.3.3. Büyük Taarruz Harekâtı'nın Başlaması ve Sonucu

24 Ağustos 1922'de 1. Ordu'dan alınan emire göre; ordunun toplanmasına devam edeceği ve bu amaçla 57. Tümenin Hacıbaşı-Başbaşı-Ekinhisar-Kızılk hattına alınması ve 2. Kolordunun yürüyüşe devam ederek 25 Ağustos 1922 sabahı 3. Tümenin Sandıklı, Karacaören bölgesine ulaşması emredildi.⁵⁴⁹ 25 Ağustos günü taarruz hazırlıkları ile geçmişti. Afyonkarahisar'ın güneyinden itibaren

⁵⁴⁵ Taylan Sorgun, *İmparatorluktan Cumhuriyet'e (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004, s. 271; Harp Tarihi Broşürü, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁴⁶ Güneş, *a.g.e.*, s. 167; Harp Tarihi Broşürü, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁴⁷ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1999, s. 14; Atatürk, *a.g.e.*, s. 674.

⁵⁴⁸ Atatürk, *a.g.e.*, s. 674-675.

⁵⁴⁹ Çalışlar, *a.g.e.*, s. 41.

Kaleciksvirisi, Erkmen, Belentepe, Tınaztepe ile Kılıçarslan ve Çiğiltepe Yunanlılar tarafından sağlamaştırılarak tutulmuştu.⁵⁵⁰ 25 Ağustos 1922 sabahı Başkomutan Mustafa Kemal Şuhut'ta bulunan karargâhını Kocatepe'nin güneybatısında bulunan çadırlı ordugâhına nakletti. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyordu. Nihayet Cephe Komutanı orduya Hareket emrini verdi ve bütün birlikler gece vakti harekâta geçti.⁵⁵¹

26 Ağustos'ta ilk olarak üç önemli tepenin alınması gerekiyordu. Bunlardan birincisi, Afyonkarahisar'ın batısındaki Kaleciksvirisi'nin kuzeyinde bulunan 1310 rakımlı Erkmentepe, ikincisi Kaleciksvirisi'nin 12 km batısındaki Tınaztepe ve üçüncüsü de bu iki tepenin arasında bulunan Belentepe idi. Kaleciksvirisi'ni almakla 4. Kolorduya bağlı 5. Kafkas Tümeni görevlendirilmişti. Saat 05.35'ten itibaren bütün cephelerde topçu ateşi başladı. Saat 06.55'e kadar 5. Kafkas Tümeni Kaleciksvirisi'ni, 11. Tümen bunun batısındaki ileri mevzileri, 15. Tümen Tınaztepe'yi, 14. Tümen Kılıçarslan gediğini ele geçirdi.⁵⁵²

5. Süvari Kolordusu'na Ahırdağları'nı aşarak Sincanlı ovasına hâkim olmak ve 26 Ağustos 1922 sabahı 1. Kolordu karşısındaki Yunan kuvvetlerinin batı yan ve gerilerine taarruz etmek, Balmahmut-Dumlupınar arasından demiryolunu tahrip etmek, Döğer bölgesindeki Yunan ihtiyatlarıyla, Uşak Grubuna karşı keşif yapmak ve bölgeyi emniyete alma görevi verilmişti. Kolordu 25 Ağustos sabahı Sandıklı kuzeybatısında Çukurca, Güdübez, Odaköy, Susuz ve Kılındıras bölgesinde bulunuyordu.⁵⁵³

5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, Sandıklı'da halkın istihbarat bilgilerinden büyük ölçüde yararlanmaktaydı. Tokuşlar Köyü'nde Haydar Ağa ve Çakallar Çetesiyle, Düzağaç Köyü'nden Erzincanlı Hacı Mehmet ve Hafız İbrahim gibi kişilerle koordineli bir şekilde çalışıyor, kendisi de bölgeyi keşfe çıkıyordu.⁵⁵⁴ Fahrettin Paşa yaptığı bu keşifler sırasında Ahırdağları'ndaki ormanlık ve sarp

⁵⁵⁰ Görgülü, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁵⁵¹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 674; Sorgun, *a.g.e.*, s. 273.

⁵⁵² Ercan, *a.g.m.*, s. 111.

⁵⁵³ TİH., *C. II, 6. ks., I. K.*, s. 75-76.

⁵⁵⁴ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnel Yay., İstanbul 1970, s. 332.

arazide Yörük mezarından geçerek Sinanpaşa ovasına inen bir patikanın olduğunu öğrenmişti. Üstelik bu gedik Yunanlılar tarafından tahkim edilmemişti.⁵⁵⁵

Bu yolun Sinanpaşa ovasına çıktığı yerdeki Tokuşlar Köyü'nden Haydar Ağa ismindeki birisi, 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey'le irtibatta bulunup, önemli haberleri ona bildiriyordu. Fahrettin Paşa, Haydar Ağa'ya bir teğmen göndererek gediğin Yunanlılar tarafından nasıl muhafaza edildiğini sordurdu. Diğer taraftan da 1. Ordu Komutanlığı'ndan beklemek yerine gece bu patikadan hareketine müsaade etmesini istedi.⁵⁵⁶

25 Ağustos 1922 öğleden sonra 1. Süvari Tümeninden bir keşif Dumlu tepesine gönderildi. Giden birlikler Yunanlılara rastlamamışlardı. Bunun üzerine 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, 1. Ordu Komutanlığı'nın taarruz emri gelmeden, 25 Ağustos 1922 akşamı, 1. Süvari Tümeninin Çukurca-Yörükmezarı yolu ile Çayhisar'a ilerlemesini ve 14. Süvari Tümeninin 1. Süvari Tümenini izlemesini emretti. 2. Süvari Tümeninin ve kolordu topçusu ile telsizin Kılındıras ve Dumlutepe yoluyla Tekealanı'na hareket etmelerini söyledi. Kendisinin de sol kolda olacağını bildirdi. Bu emri verdikten sonra 1. Ordu'nun taarruz emri kolorduya geldi.⁵⁵⁷

Kolordu Komutanı, 1. Ordu'dan gelen emre göre, birliklere verdiği emirde bir değişiklik yapmadı. Sadece 2. Süvari Tümeninin 26 Ağustos sabahı Çayhisar-Kırka hattına yanaşmasını emretti. 1. Süvari Tümeni; 11. Alayını öncü kuvvetlerinde görevlendirerek emniyetini aldıktan sonra hareket etti. Yollar patika ve her taraf orman olduğu için tek kolla ve bazı yerlerde hayvanlar yedeklerine alınarak yüründü. Öncü alayı 26 Ağustos sabahı saat 06.00'da bölüğü ile Çayhisar sırtlarını işgal etti. Aynı zamanda Tokuşlar, Kırka, Çobanözü istikametlerine de birer keşif kolu sürüldü. Saat 06.30'da tümenin büyük bir kısmı Çayhisar'da toplandı.⁵⁵⁸

2. Süvari Tümeni; Susuzdan Kılındıras yolu ile hareket etmiş, beraberindeki kolordu sahra bataryası ile telsizini, yol olmadığı için Güdübez'de bırakmak zorunda

⁵⁵⁵ Altay, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁵⁶ Altay, *a.g.e.*, s. 332.

⁵⁵⁷ TİH., *C. II, 6. ks., 2. K.*, s. 75.

⁵⁵⁸ TİH., *C. II, 6. ks., 2. K.*, s. 75-76.

kalmıştı. 26 Ağustos 1922 günü saat 08.30'da kolbaşı Çayhisar'ın 5-6 km güneydoğusundaki Tekke alanına varabildi. 14. Süvari Tümeni: 26 Ağustos 1922 saat 01.00'de yürüyüşe geçti. Güdübez-Çukurca yolu çok dik olduğu için yürüyüş ağır oluyordu. Tümenin dağ bataryası bile erler tarafından götürülüyordu. 250 metrelik dik bir yol ancak bir saatten fazla bir zamanda alınabildi. 14. Tümen 26 Ağustos 1922 günü saat 07.30'da Yörükmezari'na vararak dinlenmeye çekildi.⁵⁵⁹

5. Süvari Kolordusu karargâhı da 26 Ağustos 1922 saat 00.30'da Çukurca'ya geldi. Fahrettin Paşa yolda keşiften dönen Teğmen'e rastladı. Haydar Ağa ile görüşen bu Teğmen'den alınan bilgiye göre; Yunanlıların Yörükmezari'ndan Sinanpaşa ovasına inen patika yolu sadece gündüzleri bir bölük süvari ile tuttuğu, geceleri ise Sinanpaşa'ya çekildiği öğrenildi.⁵⁶⁰ 1. Tümenin Yunanlılara rastlamadan Ahırdağı geçitlerinden ilerlediğini öğrenince hemen hareket etti. Çok yerlerde kolordu komutanı bile yaya yürüyerek 26 Ağustos 1922 saat 04.30'da Yörükmezari'na varabildi.⁵⁶¹

Diğer taraftan Sandıklı'da bulunan Bağımsız 6. Tümen, 25 Ağustos 1922 sabahı tümen karargâhı ve topçu taburu ile Çepni'deydi. 52. Alay Anbarkaya'da (bir taburu Hacettepe'de), 51. Alay Akçabardık'da, 50. Alay Hocalar ve İhsaniye'de, Hücum Taburu Saltık'ta, Süvari Bölüğü ile Sıhhiye ve Katar Bölüğü Odaköy'de, İstihkâm Bölüğü Kınık'ta, 1 No.lu Seyyar Hastane Dodurga'da bulunuyorlardı.⁵⁶²

6. Tümen'e bağlı 52. Alay Uluköy deresiyle Hacettepe arasında Ahır dağlarındaki Kavşaktepe'ye taarruz etmek üzere Anbarkaya'dan iki dağ topu ile hareket ederek, Hacettepe ve batı kuzeyinde hazırlık durumu aldı. Bu alayın da bir taburu Kızıldağ gerisinde tümen ihtiyatına bırakıldı. Akıncı müfrezeleri Toklusivrisi'ndeki Yunanlıları oyalamak üzere Çalca deresiyle Uluköy deresi arasında Hacettepe hizalarına yanaştırıldı.⁵⁶³ 51. Alay Cevizboğazı ile Çalca deresi arasında Düzkışla-Şabanköy istikametinde taarruz etmek üzere Akçabardık'tan Ahırhisar'la Düzkışla arasında taarruz mevkiine girdi. Bu alayın emrinde iki dağ

⁵⁵⁹ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 75-76.

⁵⁶⁰ Sorgun, a.g.e., s. 273.

⁵⁶¹ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 76.

⁵⁶² TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 76-77.

⁵⁶³ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 76-77.

topu vardı. 50. Alay, emrindeki dağ top takımı ile Cevizboğazı güneyinden Çakmaktepe-Hisar-tepe hattına taarruz etmek üzere Hocalar'dan Kavacık kuzeyine yanaştı. Bu alayın bir taburu tümen ihtiyatı olarak Kavacık güneyinde bırakıldı.⁵⁶⁴

Sandıklı'nın Saltık köyünde bulunan hücum taburu Belkuyu-Işıklı hattına taarruz etmek üzere Otluk köyü kuzeyine yanaştırıldı. Odaköy'deki süvari bölüğü, Boduş damlarına getirtilerek, Çakmaklı dağı güneyinden Eldeniz-Sivash istikametlerinin keşfi görevi verildi. Topçu taburundan kalan sahra bataryası Kavacık civarında mevzilendirildi. Sıhhiye bölüğü Kozluca'ya, 1 numaralı Seyyar Hastane Odaköy'e gelerek göreve hazırlandılar. Erzak cephane ve kolları Çepni'ye yanaştırıldı. Tümen muharebe kademesi Çepni'den Devekırı'na gitti ve gözetleme yerini kurdu. Tümen 26 Ağustos 1922 sabahı gösteri taarruzlarını yapmaya hazırlanmış ve sağındaki 5. Süvari Kolordusu ile irtibat sağlamıştı.⁵⁶⁵

26 Ağustos 1922 saat 08.30'da 5. Süvari Kolordusu ile 1. 2. ve 14. Süvari Tümenleri Yörükmezari'ndeydi.⁵⁶⁶ Fahrettin Paşa komutasındaki 5. Süvari kolordusu ve birliklerine İzmir demiryolu ve telgraf hatlarını kesmeleri emri verilmişti. Bunun üzerine kolordu ve birlikleri, Çiğiltepe ile Toklusivrisi arasından ve Yunanlıların geçilmesi imkânsız zannettiği Ahırdağları'nın dar geçitlerinden aşarak Sincanlı ovasına inerek taarruza başladı.⁵⁶⁷ Böylece Yunanlıların demiryolu ve telgraf hatlarını keserek batıya sürdüğü kuvvetlerle, Uşak çevresindeki Yunan kuvvetlerinin doğuya doğru hareketini engellenmiş oldu.⁵⁶⁸ Yunanlılar ile yapılan muharebeler sonucu 14. Tümenin 3. Alayına bağlı bölükten Teğmen Selahattin ile 4 er şehit, 15 er de yaralı vardı. Diğer bölüklerde herhangi bir kayıp yoktu.⁵⁶⁹

Sandıklı çevresinde bulunan Bağımsız 6. Tümen Komutanı 26 Ağustos 1922 saat 05.00'te Devekırı'ndaki gözetleme yerindeydi. Tümenin 52. Alayı iki taburla Kavşaktepe'ye savaş açtı. Yunanlılar ile bu bölgede akşama kadar savaş devam etti. Alay ortalık karardıktan sonra bir taburunu Hacettepe'de bırakarak Akçabadırlık'a

⁵⁶⁴ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 76-77.

⁵⁶⁵ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 76-77.

⁵⁶⁶ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 104.

⁵⁶⁷ Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay. Yayın No: 78, Afyonkarahisar 2010, s. 100.

⁵⁶⁸ Türkmen, a.g.m., s. 100.

⁵⁶⁹ TİH., C. II, 6. ks., 2. K., s. 105.

çekilerek geceyi orda geçirdi. Akıncı kolları Toklusivrisi'nde Yunanlılar ile çarpıştı. 51. Alay saat 05.30'da Düzkışla-Şabanköy doğrultusunda ilerlemeye başladı. Toklusivrisi'ne karşı sağ yanını emniyete alarak, Düzkışla'ya doğru taarruza başladı. Yunan mevzilerine 600 m kadar yaklaşarak karşılıklı çarpışıldı. 6. Tümenin 50. Alayı da Çakmaktepe-Hisartepe hattında Yunanlılara taarruza başladı. Böylece 6. Tümen ve bağlı birlikleri Yunanlıların 2. Tümeni ve Toklusivrisi'nde bulunan 1. Yunan tümeninin Evzon Alayını yerlerinde durdurdu.⁵⁷⁰

Taarruzun birinci günü sonunda Türk ordusu cepheyi yaramadı. Ancak 5. Süvari Kolordusu Yunanlıların gerisine tesir yaparak onları şaşkına çevirmiş, Yunan sevk ve idaresini engellemişti. 4. Kolordu Yunanlıların birinci hattını, 23. Tümen'de Erkmentepe'yi ele geçirmişti. Ancak, Tınaztepe'yi büyük başarılarla ele geçiren 15. Tümen Yunanlıların karşı taarruzu üzerine geri çekildi. 14. Tümen'de Kılıçarslan mevkiini terk etti.⁵⁷¹

27 Ağustos sabahı erken saatlerde 23. Tümen Komutanı Ömer Halis Bey komutasındaki birlikler Türkmen tepelerine taarruza geçtiler. Birkaç saat içerisinde Türkmen tepeleri ele geçirildi. Türk birlikleri Sincanlı ovasına inmeye başladı. 1. Kolordu Tınaztepe'yi kesin olarak ele geçirmek istiyordu. Bu nedenle 15. Tümen, 2. Kolordu ile takviye edildiği gibi 23. Tümenin 31. Alayı da Tınaztepe'nin gerisine tesir yapmaktaydı. Saat 10.00'a kadar Tınaztepe ve gerileri tamamen ele geçirildi. Yunanlılar da Sincanlı ovasına atıldı.⁵⁷²

Tınaztepe ele geçirildikten sonra 14. Tümen'de Kılıçarslan tepedeki Yunan mevzilerine girdi. 15.30'da ovaya hâkim sırtlar tamamen ele geçirildi. 27 Ağustos 1922 akşamına kadar Afyonkarahisar'ın güneyindeki mevkiiler Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Ancak Çiğiltepe bir türlü alınamıyordu. Çiğiltepe, Kızıldaş, Kızlar Yaylası adlı Yunanlılar tarafından kusursuz tahkim edilmiş olan bu yüksek üç tepe, 57. Tümen Komutanı Reşat Bey'e verilmişti. Çiğiltepe'ye bütün kuvvetleri ile taarruza geçen 57. Tümen büyük çaba sarf ettiği halde başarılı olamıyordu. 27 yıl askerlik yapan ve Çiğiltepe'nin bütün gayretlere rağmen alınamaması üzerine titizlenen Reşat Bey Mustafa Kemal'e bu tepeyi alma sözü verdiği halde başarılı

⁵⁷⁰ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 433-434.

⁵⁷¹ Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 433-434.

⁵⁷² Belen, *Kurtuluş Savaşı*, s. 439.

olamadığı düşüncesiyle intihar etmiş, çok geçmeden de Çiğiltepe alınmıştı.⁵⁷³ 27 Ağustos 1922'de Saat 18.00'de Afyonkarahisar, Albay Kazım Komutasındaki 8. Tümen tarafından kurtarıldı. Afyonkarahisar kurtuluşun şanlı ve şerefli müjdecisi olmuştu. Başkomutanlık karargâhı ve Batı Cephesi Komutanlığı derhal Afyonkarahisar'a taşındı.⁵⁷⁴

28 ve 29 Ağustos günleri de devam eden muharebe de, 2. Ordu, sürekli taarruzlarla Yunan mevzilerine girmişti. 1. Ordu Yunan kuvvetlerini batıdan ve güneyden kuşatmış, 5. Süvari Kolordusu demiryolunu keserek Yunanlıların arkasına düşmüştü. 30 Ağustos 1922 akşamı çember içinde kalan 5 Yunan tümeni imha edildi. Böylece, 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde, Türk orduları kesin zafer kazanmış oldu. Yunanlıların aşılmaz sanılan hatları bir günde aşılmış, Lloyd George'un '*Anadolu'dan çıkarılamaz*' dediği Yunan ordularının büyük kısmı imha ve esir edilmişti.⁵⁷⁵ Başkomutanın verdiği; "*Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir İleri*" emri ile takip hareketi başladı. Yunan komutanı Trikopis 5000 askeri ile birlikte 2 Eylül'de Uşak bölgesinde esir edildi. Türk birlikleri 9 Eylül 1922 günü İzmir'e ulaştılar.⁵⁷⁶

Yunan kuvvetleri 18 Eylül'de Bandırma'dan vapurlara binerek kaçtılar. Böylece 15 Mayıs 1919'dan 18 Eylül 1922'ye kadar üç yıl dört ay süren ve bu süre içerisinde halka tarif edilemeyecek zulümler yapan, Anadolu'yu bir harabeye çevirmiş olan Yunan işgali sona erdi.⁵⁷⁷

3. SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE YUNAN MEZALİMİ

Sandıklı'nın ilk işgali 8 Ağustos 1921 tarihinde 24 saat, ikinci işgal 11 Ağustos 1921 tarihinde yine 24 saat ile üçüncü ve son işgal ise 6 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşmiş olup, 12 Eylül 1921'de Sandıklı Yunan işgalinden kurtulmuştur. Sandıklı işgal altında kısa bir süre kalmasına karşılık, Yunanlılar bu

⁵⁷³ Türkmen, a.g.m., s. 101; Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 621-622; Reşat Bey'in cenazesi ilk önce Sandıklı'da anıt mezara defnedilmiştir. 31 Ağustos 1988 tarihinde naaşı İstiklâl Harbi şehitleri ve gazilerinin gömülü bulunduğu Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir. Bkz. Çalışlar, a.g.e., s. 57.

⁵⁷⁴ Görgülü, a.g.e., s. 28; Güneş, a.g.e., s. 169.

⁵⁷⁵ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk Yolu*, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 13; Atatürk, a.g.e., s. 675.

⁵⁷⁶ Görgülü, a.g.e., s. 40.

⁵⁷⁷ Görgülü, a.g.e., s. 41.

sayılı günlerde yapacağını yapmış, adam öldürme, katliam, ırza geçme, gasp, soygun vs. her türlü zulüm ve vahşeti gerçekleştirmiştir.⁵⁷⁸

3.1. ANGARYA VE ZOR KULLANMA

Yunanlılar işgal yıllarında Sandıklı halkını, kağı çektirmek, cephaneye ve su taşımak gibi angarya işlerinde kullanmışlardır. Genellikle angarya işleri karşılıksız zorla ve hiçbir ücret ödemeden gerçekleştiriliyordu. Yunan askerlerinin bu anlamda ilçe halkına yaptırdığı işlerin başında ise mevzi ve istihkâm kazdırmak, yol yaptırmak gelmekteydi. Örneğin, Sandıklı Sazak mevkiinde Yunanlıların uçaklarının inip kalkması için havaalanının yapımında her haneden bir kişiyi çalıştırmışlardır.⁵⁷⁹ Karkın köyünden 10-15 kişiyi götürüp köyün kuzeydoğusunda bulunan Âlem dağında istihkâm kazdırmışlardır.⁵⁸⁰

Sandıklı merkezden 1500 kişiyi, Akharım'dan 150 kişiyi, Sorkun köyünden de 20 kişiyi angarya işlerinde çalıştırmışlardır. Yunanlıların angarya konusunda hiç acımaları yoktu. Kadın, erkek, çoluk, çocuk ve yaşlı demeden Sandıklı halkını kendi işlerinde zorla çalıştırıyorlardı. Yanık Ören köyünden 13-14 yaşında iki çocuk ile bir ihtiyarı su taşımak ve yol göstermek gibi işlerde kullanmışlardır.⁵⁸¹ Susuz köyünden iki kişiyi Kızık köyüne giderken yakalayıp Afyonkarahisar çevresinde iki yıl boyunca çalıştırmışlar. Bu iki kişi ancak savaş bittikten sonra geri dönebilmiştir.⁵⁸² Angarya işleri Yunanlıların Sandıklı'dan çekilmelerine kadar devam etmiştir.

⁵⁷⁸ Yusuf İlgar, "Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar'da Yunan Mezalimi", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000)*, Afyonkarahisar 2000, s. 375.

⁵⁷⁹ İlgar, a.g.m., s. 380.

⁵⁸⁰ Afyonkarahisar Yurt İçi Batı Bölge Komutanlığı tarafından 1982 yılında Sandıklı'da Milli Mücadeleye tanık olmuş kişiler ile yapılan röportajlardan yararlanılmıştır. Sandıklı İlçesi Karkın Köyü'nden 1918 doğumlu Mustafa Çelik, Röportajın Yapıldığı Yer: Karkın Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Karkın Köyü İlkokulu Müdürü Güngör Bülbül, Röportaj Tarihi: 09.04.1982.

⁵⁸¹ Sandıklı İlçesi Yanıkören Köyü'nden Mehmet Oğlu 1317 Doğumlu Ramazan Kılıç, Röportajın Yapıldığı Tarih: 22. 4. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Yanıkören Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Sandıklı İlçesi Yanıkören Köyü İlkokulu Müdürü Mustafa Eryılmaz.

⁵⁸² Sandıklı İlçesi Susuz Köyü'nden, 1899 Doğumlu Hasan Duman, Röportajın Yapıldığı Yer: Susuz Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Susuz Köyü İlkokulu Müdürü İbrahim Kurt, Röportaj Tarihi: 19.4.1982.

3.2. YAĞMA VE GASPLAR

Yunan ordusu, işgal süresince birçok ihtiyacını Sandıklı'dan karşılama yoluna gitmiştir. Ekmek için gerekli olan buğdayı, et, süt, yumurta gibi pek çok ürünü yoksul halkın elinden zorla almıştır. Halkın elindeki inek, koyun, kuzu, at, tavuk vs. her türlü hayvana el koydukları gibi, ellerindeki kıymetli eşyalarla birlikte paralarını da almışlardır. Bunun yanında Yunanlılar halkın Kuva-yı Milliye'ye katılabilecekleri endişesiyle ellerindeki silahları da toplamışlar, böylece onları savunmasız bırakmışlardır.

Sandıklı İlçesi Devlethan köyünden, Mahmut Daştan Yunanlıların yaptıkları gasplar hakkında şunları anlatmıştır: *“Köye gelen süvarilere 8-10 kadar tavuk muhtarlık tarafından toplatılıp verilmişti. Askerler tavukların boyunlarını elleriyle koparıp heybelerine koyarak gitmişlerdi. Bedeli, bugünün parasıyla yaklaşık 3000 TL. tutar.”*⁵⁸³

Saltık Köyü'nden, Hasan Ulusoy'da: *“İşgal günlerinde Yunanlılar hiçbir hayvan almadılar. Yunan alayı köyümüz yakınından geçti. Koçgazi Köyü yakınlarında oturdu. Yunan geçerken Türkçe bilen 3 atlı köye girdi. O günün parasıyla 300-400 TL para toplattı. Atların üzerine takım istediler. At takımı olmayınca camiden 3 tane haba aldılar. Bunların değeri üçünün 30 bin lira civarındadır.”*⁵⁸⁴ demiştir.

Kınık köyünden de 200-300'e yakın koyunu alıp götürmüşler. Yunan askerleri bununla da kalmayıp köylülerin mahsullerinde atlarını otlatmışlar.⁵⁸⁵ Bunların dışında Ahurhisar köyünden 2 öküz, Akçadere köyünden 150 koyun, Akharım köyünden 350 koyun, 5 inek, Akin köyünden 4 at, Alacami köyünden 5 öküz, Alagöz köyünden 1 at, Alamescit köyünden 2 koyun, Sorkun köyünden de 5

⁵⁸³ Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü'nden 1315 Doğumlu Gazi Mahmut Daştan, Röportajın yapıldığı Tarih: 21. 04. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü İlkokulu Müdürü Osman Eren.

⁵⁸⁴ Sandıklı İlçesi Saltık Köyü'nden 1317 Doğumlu Hasan Ulusoy, Röportajın Yapıldığı Tarih: 4. 19. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu, Röportajı Yapanlar: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu Müdürü Mehmet Çiçek, Öğretmen Sakin Eren, Öğretmen İbrahim gül, Öğretmen Ülkü Ceylan.

⁵⁸⁵ Sandıklı İlçesi Kınık Köyü'nden Ümmet oğlu 1330 Doğumlu İsmail Burhan, Röportajın Yapıldığı Yer: Kınık Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Kınık Köyü İlkokulu Müdürü Naim Tuncer, Röportaj Tarihi: 22.4.1982.

öküz gasp etmişlerdir.⁵⁸⁶ Yunanlılar Sandıklı'da kaldıkları süre içerisinde maddi açıdan halkın zararı ise oldukça fazla olmuştur.

3.3. YANGINLAR

Yunan askerlerinin genellikle işgalden sonra geri çekilirken çekildikleri bölgelerdeki önemli mevzileri ateşe verdikleri ve tüm ekinleri yaktıkları görülmüyordu. Zaten yoksulluk ve açlıktan harap durumda olan halkın ekin ve mahsullerine zarar vererek onları daha da zor durumda bırakmıştır. Örneğin, 9 Ağustos 1921'de Yunanlıların Sandıklı'yı boşaltarak Başağaç istikametinde çekilmiş ve çekilirken bu civardaki ekinleri tümüyle yakmışlardır.⁵⁸⁷

Ekinhisar-Hacan arasındaki dokuz köyün ekinleri de Yunanlılar tarafından ateşe verilmiş.⁵⁸⁸ 10 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlılar Sandıklı'dan Hacan, Başağaç, Kılındıras kesimine çekilmiş, bu sırada bir kişiyi öldürmüş ve askeri kışlayı yakmışlardır.⁵⁸⁹ Yunanlılar Hocalar yakınlarındaki İhsaniye, Kozluca, Devlethan ve Yavaşlar köylerini ateşe verip tarlalardaki ürünleri de yakıp büyük zarar vermişler.⁵⁹⁰ Kozluca köyü de Yunanlılar tarafından yakılmıştır.⁵⁹¹

Sandıklı Kilter köyünden Hanife ninenin anlattığına göre; Yunanlıların köylerine doğru geldiklerini haber aldıklarında halk köyün kuzeyindeki ormana saklanmıştı. Bu arada Kozluca köyünün Yunanlılar tarafından yakıldığını görmüşler köylerinden Çanakkale gazilerinden Kör Süleyman Yunanca bildiği için Yunan askerleri ile görüşmüş ve onları Türkmencik sırtları kıyısına doğru götürmüş. Hiç bir şeyden haberi olmadan Yunanlılar bir anda ateş içinde kalmışlar. Panik içinde kaçarken bu işi Kör Süleyman'ın yaptığını anlamışlar ve boğazını süngü ile kesmişler ve Yunanlılar panik içinde Uşak hattını takip ederek kaçmışlar.”⁵⁹²

⁵⁸⁶ Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi: 1919-1922*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Basılmamış), İstanbul 1990, s. 28.

⁵⁸⁷ ATASE İŞH, Kutu No: 1149, Gömlek No:113, Belge No: 113-1.

⁵⁸⁸ TİH., C. II, 5. ks, I. K., s. 176.

⁵⁸⁹ İlgar, a.g.m., s. 379-380.

⁵⁹⁰ Röportaj Yapılan Kişi (?), Röportajın Yapıldığı Tarih: 3. 5. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Hocalar Bucağı İlkokulu, Röportajı Yapan: Sandıklı İlçesi Hocalar Bucağı İlkokul Müdür Yardımcı Niyazi Kaya.

⁵⁹¹ İlgar, a.g.m., s. 379.

⁵⁹² Karakuş, *Sandıklı*, s.168.

3.4. TECAVÜZ, İŞGENCE, YARALAMA VE ÖLDÜRMELELER

Yunanlılar Sandıklı merkez ve köylerindeki halka yapmadıklarını bırakmamışlar, kadın ve kızlarına saldırmışlar, çocuklarını öldürmüşler. Yerli halktan yakaladıklarını işkence yaparak öldürmekten çekinmemişlerdir. Akharım ve Sorkunda bir kıza, yine Sorkunda 4 kadına tecavüz etmişlerdir. Sandıklı merkezden ve Arızlar köyünden 1 kişiyi, Akharım'dan da 2 kişiyi öldürmüşlerdir. Akharım'dan 1, Sorkun'dan da 2 kişiyi esir almışlardır.⁵⁹³

Halk Yunan zulümlerinden korunmak için her türlü çareye başvurmuştur. Mesela; Akçadere köyü yaşlıları, Yunanlılar köylerinden gelip geçtikten sonra tekrar gelirler korkusuyla köy halkını orman içinde sığınabilecekleri mağara, in vb. yerlere yerleştirmişlerdir.⁵⁹⁴ Yunanlılar Hocalar kasabasında 3 gün konakladıktan sonra Sandıklı yönüne giderken, Yunan askerlerini gören bir kadın ekinlerin içine doğru kaçmış arkasından üç atlı onu kovalamış, kadın ekinlerin içine yatarak kurtulmaya çalışmıştır. Daha sonra o kadını bulamayan askerler, köyün karşısında afyon kozası çizen kadınlara doğru yönelmişlerdir. Türk askerlerinin gelmesiyle kadınlar kurtulmuşlardır.⁵⁹⁵ Sandıklı İlçesi Menteş köyünden Mustafa Başer Yunanlıların yaptıkları işkence ve zulümlerden şöyle bahsetmiştir:

“Kağnılarımızla arkadan yiyecek taşıırken onların halkımıza yaptıklarının kalıntılarının arasında ilerledik çırılçıplak soyularak boynundan ve ayaklarından ağaca bağlanmış, memeleri kesilerek omuzuna atılmış, karnından ağaca mihlanmış kadın gördüm. Yine aynı Uşak yakınlarındaki Susuz ve Gümüler köylülerinin toptan götürüldüğü için kimsesiz yakılmış, yıkılmış köyleri gördüm. Savaşa katılıp, hamile kadınları karşılarında soyup karnındaki bebeğe ‘erkek mi? Dişi mi?’ diye bahse girdiklerini, evleri basıp erkek ve yaşlıların önünde genç kadınlarımızın ırzına geçtiklerini görenler bize anlatırlardı. Aklın almayacağı iğrençlikleri biz savaşta gördük.”⁵⁹⁶

Saltık Köyü'nden Ali Saltık ise “Yunan askerlerinin kadın ve çocukları camilere doldurup işkence ettiklerini, hatta havaya atılan çocuğun altına süngü

⁵⁹³ Altıntaş, *Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, s. 28.

⁵⁹⁴ Sandıklı İlçesi Akçadere Köyü'nden 1324 Doğumlu Hüseyin Saygın, Röportajın Yapıldığı Yer: Akçadere Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Akçadere İlkokulu Müdürü Recep Akça, Röportaj Tarihi: 12.04.1982.

⁵⁹⁵ Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü'nden 1315 Doğumlu Gazi Mahmut Daştan.

⁵⁹⁶ Sandıklı İlçesi Sandıklı İlçesi Menteş Köyü'nden, 1326 Doğumlu Mustafa Başer, Röportajın Yapıldığı Yer: Menteş Köyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Menteş Köyü İlkokulu Müdürü Adil Naran, Röportaj Tarihi: 15.04.1982.

tutularak öldürüldüğünü duyduk. Köyümüz onların elinde olmadığı için köyün idaresi kendimizdeydi.”⁵⁹⁷ demiştir.

Yunanlıların Sandıklı’yı işgali sırasında, Sandıklı’da 2 köy kısmen, 2 köy ve 56 ev de tamamen yanmıştır.⁵⁹⁸ Başağaç köyünden Ömer Hoca’yı minareden sallamışlar. Sinirköy, Balmahmut ve Çavdarhisar halkını camilere ve evlere doldurup yakmışlardır. Kozluca köyü yakılmış, Kör Süleyman adlı kişi boğazından süngü ile kesilmiştir. Sandıklı Kışlası Yunanlılar tarafından yakılmış ve Karagözlerin Ali Osman öldürülmüştür.⁵⁹⁹ Sandıklı’da Yunanlıların yaptıkları zulüm ve işkencenin boyutu aşağıdaki tablodan daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

TABLO-1: Yunanlıların Sandıklı Merkez, Köy ve Kasabalarında Yaptıkları Zulümler.⁶⁰⁰

Yer Adı	Öldürülen	Esir olan	Tecavüze uğrayan Kız / Kadın		Gasp edilen Hayvan/İşe		Angarya çalışan insan
Sandıklı M.	1	-	-	-	-	-	1500
Ahurhisar K.	-	-	-	-	2. Öküz	-	-
Akçadere K.	-	-	-	-	150. Koyun	-	-
Akharım K.	2	1	1	-	350. Koyun 5 İnek	1500 Arpa	150
Akin K.	-	-	-	-	4 At	-	-
Alacami	-	-	-	-	5 Öküz	-	-

⁵⁹⁷ Sandıklı İlçesi Saltık Köyü’nden 1316 Doğumlu Ali Saltık, Röportajın Yapıldığı Tarih: 4. 19. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu, Röportajı Yapanlar: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu Müdürü Mehmet Çiçek, Öğretmen Sakin Eren, Öğretmen İbrahim Gül, Öğretmen Ülkü Ceylan.

⁵⁹⁸ *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar’da ve Anadolu’da Yunan Mezalimi II*, (Yay. Hz: Uğurhan vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1996, s. 312-313.

⁵⁹⁹ İlgar, a.g.m., s. 380.

⁶⁰⁰ Afyonkarahisar Yurt İçi Batı Bölge Komutalığı Arşivi Sandıklı Kısmı; Altıntaş, *Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, s. 28.

K.							
Alagöz K.	-	-	-	-	1 At	-	-
Alamescit K.	-	-	-	-	2 Koyun	300 Arpa	-
Arızlar K.	1	-	-	-	-	150 Arpa	-
Bekteş K.	-	-	-	-	-	-	-
Ekinhisar K.	-	-	-	-	-	-	-
Çiğiltepe K.	-	-	-	-	-	150 Arpa	-
Sorkun K.	-	2	1	4	5 Öküz	-	20
Toplam	4	1	2	4	524	2100	1620

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere Yunanlılar Sandıklı ve Köyleri’nden daha çok hayvan ve iâşe almışlardır. Ancak Sorkun köyünde halka az da olsa zulüm yapmışlardır. Bu tabloya halkın önemsiz kabul ettiği ve resmi makamlara çeşitli nedenlerden ötürü intikal ettirmedığı çeşitli hadiselerle namus olayları ve Yunanlılara verilen ekmek, aş, ilave edilmemiştir. Ormanlık olan Sandıklı Bölgesi’nde Yunanlıların Sandıklı’dan çekilirken yaktıkları alanlar da bu tabloya dâhil edilmemiştir.⁶⁰¹

Yunanlılar tarafından iki defa işgale uğrayan Çivril’de Yunan zulümlerine uğramıştır. Yunanlılar Çivril’e girerken Taşiçi’nde Deveci Mehmet ile oğlu Osman’ı katletmişlerdir. İşgal günü Höyük Mahallesi’nden Şenköylü bir kadını, Müderris Rüştü Efendi’yi, birkaç gün sonra da Kayserili Ömer Hoca’yı şehit etmişlerdir.⁶⁰² Çivril’in köylerinde de aynı şekilde davranan Yunanlılar, Cabbar köyünde içlerinde çocuk, kadın ve yaşlılarında bulunduğu 90’dan fazla kişiyi katletmişlerdir. Daha

⁶⁰¹ Altıntaş, *Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, s. 28.

⁶⁰² Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, AAM Yay., Ankara 1999, s. 204.

sonra da köyü yakmışlardır.⁶⁰³ Afyonkarahisar merkez ve diğer ilçelerdeki Yunan mezalimleri ise aşağıdaki tablodaki gibidir.

TABLO-2: Yunanlıların Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi hariç merkez ve diğer ilçelerinde yaptıkları zulümler.⁶⁰⁴

Yer	Ölü	Esir-kayıp	Tecavüze Uğrayan Kadın-Kız	Gasp edilen Büyükbaş Hayvan	Gasp edilen Küçükbaş Hayvan	Buğday Gaspı	Arpa Gaspı
AFYON	386	68	221	345	4680	7770	3850
Bolvadin	-	-	-	-	-	-	-
Emirdağ	17	8	17	970	10.220	-	3500
Sinanpaşa	65	42	109	1355	15.870	5600	17.500
TOPLAM	468	118	347	2670	30.770	13.370	24.850

Tablo 2'ye çeşitli nedenlerden dolayı bildirilemeyen vahşet, namus vb. olaylar dâhil edilmemiş, zorla çalıştırma, angarya, siper kazdırma, evlerin yakılıp yıkılması, kerestelerinin alınması, bağların bozulması, halkın elinde bulunan para, silah, ziynet eşyası, altın, gümüş diğer metaller tabloya işlenmemiştir.⁶⁰⁵

⁶⁰³ ATASE İSH, Kutu No: 924, Gömlek No: 25, Belge No: 25-1; Turan, *a.g.e.*, s. 204.

⁶⁰⁴ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 152.

⁶⁰⁵ Altıntaş, *Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 152.

4. SANDIKLI VE ÇEVRESİNDE MİLLİ MÜCADELE TANIKLARI

Sandıklı ve çevresinde yaşamış ve Kurtuluş Savaşı'na birebir tanık olmuş kişiler savaş yıllarını, Yunanlıların yaptıklarını, yaşadıklarını ve duyduklarını şu şekilde dile getirmişlerdir:⁶⁰⁶

Sandıklı Ece Mahallesi'nden İsmail Bozdemir hatıralarında anlattığına göre; Yunanlılar Sandıklı'ya ilk gelişlerinde Sandıklı kışlasını yakmışlar ve Karagözlerin Ali Osman'ı öldürmüşlerdir. İhtiyaç maddeleri Tekâlif-i Harbiye Kanunu gereğince 6. Tümen Komutanı Nazmi Bey'e ve levazım Komutanı Binbaşı Murat Bey'e verilmiştir. İsmail Bozdemir *“Ben 400 ölçek arpa, bir beygir verdim. Yardım yapanlara birer kağıt verdiler. Sonraları hükümetimiz bunların karşılığını ödeyecek dediler. Ben almadım.”*⁶⁰⁷ diye bahsetmiştir.

Sandıklı Saltık köyünde 1317 Doğumlu Hasan Ulusoy'un anlattığına: Kurtuluş Savaşı'na katılan 10 kişinin ikisinin yaralı diğerlerinin sağ olarak döndüklerini işgal günlerinde Yunan alayının köylerinden yakınından geçtiğini bu esnada Türkçe bilen 3 Yunan askerinin köylerden at takımı istediğini at takımı olmayınca da camiden 3 haba aldıklarını söylemiştir. Milli Hükümetin köylerinde 6. Tümene ait mutfak ve haberleşme santrali bulunduğunu her türlü yardımın yapıldığını savaş sonrası daha önce verilen 30 kadar koyunun bedelinin devletçe ödendiğini, kendisinin Türk askerlerine kılavuzluk ettiğini, o esnada 3 Yunan askerini esir alarak 6. Tümene teslim ettiğini belirtmiştir.⁶⁰⁸

Sandıklı merkezden 1306 doğumlu Hüseyin Aydın'ın hatıralarında anlattığına göre: *“Kasabamız sınırları içerisinde Toklu Sivrisi ve Akyol kasabasının batısının dağlık köyler civarında Yunanlılarla çarpışmalar oldu. Dolaköy'den Hastaoğlu-Paşa*

⁶⁰⁶ Hatıraların bir kısmı, Afyonkarahisar Yurt İçi Batı Bölge Komutanlığı tarafından 1982 yılında merkez ve köylerdeki okul müdürleri, öğretmenler ve köy imamlarına Milli Mücadele'ye tanık olmuş kişiler ile yaptırılan röportajlardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

⁶⁰⁷ Sandıklı İlçesinden 1320 Doğumlu İsmail Bozdemir, Röportajın Yapıldığı Tarih: 16.04.1982, Röportajın yapıldığı yer: Sandıklı Halk ve Çocuk Kütüphanesi, Röportajı Yapan: (?)

⁶⁰⁸ Sandıklı İlçesi Saltık Köyü'nden 1317 Doğumlu Hasan Ulusoy, Röportajın Yapıldığı Tarih: 4. 19. 1982, Röportajın Yapıldığı Yer: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu, Röportajı Yapanlar: Sandıklı İlçesi Saltık Köyü İlkokulu Müdürü Mehmet Çiçek, Öğretmen Sakin Eren, Öğretmen İbrahim Gül, Öğretmen Ülkü Ceylan.

*köyünden Mebi Hoca- Ahurhisardan Cabbaroğlu düşman hattından haber getiren kişilerdi. Yunanlılar halka çok zulüm ettiler.” demiştir.*⁶⁰⁹

Sandıklı Karacaören köyünde 1317 Doğumlu Ahmet Acar hatıralarında anlattığına göre: Köylerine Yunan askerleri devriye olarak gelmişler işgal etmemişlerdir. Kurtuluş savaşına köylerinden 14 kişi katılmış bunlardan 11’i şehit olmuş, 3’ü ise sağ olarak geri dönmüştür. Sandıklı’da bulunan Rumlar Yunanlılara her türlü yardımı yapmışlardır.⁶¹⁰

Sandıklı Ekinhisar köyünden 10. Tümen Muhafız Takımından Ali Osman Erol hatırasında: 26 Ağustos 1922 günü Miralay Reşit Bey’in cepheyi Mustafa Kemal’e vaat ettiği zaman içinde alamayınca (Çiğiltepe) şakağına tabancasını dayayarak intihar ettiğini nöbet değiştirmeye gittiği sırada bizzat gördüğünü anlatmaktadır.⁶¹¹ Sandıklı Devlethan köyünden 23. Tümen, 69. Alay 1. Tabur, 3. Bölük, 1. Takımda görev yapan Mahmut Daştan hatıralarında; Afyonkarahisar’ın kurtuluşundan sonra Balmahmut istasyonunda Yunanlılar büyük bir erzak deposu ile 10 yerde silah dolu olarak bırakıp kaçtıklarını anlatmıştır.⁶¹²

Her ne kadar tarihi gerçeklikle bir ilgisi olmasa da Ali İhsan Paşa hakkında halk arasında anlatılanlar ise şu şekildedir: Ali İhsan Paşa I. Dünya Savaşı’nda İngilizlere esir düşmüş ve kurtulmayı başarmıştır. Afyonkarahisar’ın işgal günlerinde, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının Çay ilçesinde yaptıkları toplantıda aralarında çektikleri kurada Afyonkarahisar’daki Yunanlıların durumu hakkında istihbarat yaparak bilgi toplama işi Ali İhsan Paşaya çıkmıştır. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa, pejmürde bir kılıkta, bıçak bileme aletiyle birlikte Afyonkarahisar’a gelir ve Afyonkarahisar’da bir süre kalır. Bu sürede gerekli bilgiyi edinir. Son günde bir lokanta önüne gelir, yemek yemek ister. Lokantacılar “*İçeride Yunan Subayları yemek yemektendirler, onların iştahını kaçırsın*” diyerek içeri almazlar. O da kapının önünde eşeğiyle bekler.⁶¹³

⁶⁰⁹ Karakuş, *Sandıklı*, s. 168.

⁶¹⁰ Karakuş, *Sandıklı*, s. 168.

⁶¹¹ Karakuş, *Sandıklı*, s. 169.

⁶¹² Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü’nden 1315 Doğumlu Gazi Mahmut Daştan.

⁶¹³ Sandıklı İlçesi Odaköyü’nden 1323 Doğumlu Ahmet Nurdoğan, Röportajın Yapıldığı Yer: Odaköyü İlkokulu, Röportajı Yapan: Odaköyü İlkokulu Müdürü Osman Demirel, Röportaj Tarihi: 19.04.1982.

Yunan subayları dışarı çıktıktan sonra Ali İhsan Paşa içeri girer. Yunanlıların yemek yedikleri tabağın altına bir not bırakır ve ayrılır. Tabağı kaldıran garson notu okur. “Ben Ali İhsan Paşa, yakında görüşeceğiz.” Telaşa düşen garson derhal Yunan subayına koşar durumu bildirir. Derhal yollar tutulur o eskici kıyafetindeki şahıs aranır fakat bulamazlar. Ali İhsan Paşa Çay’a varır, durum görüşülür ve Ali İhsan Paşanın notunda yazdığı gibi “görüştük üzere” Afyonkarahisar kuşatılır. Bozulan Yunanlılar kaçmaya başlar. O sırada hamamda olan Trikopolis’e durum bildirilir, bu durumu alaya alan Trikopolis Türklere teneke çalın kaçarlardı der. Fakat durumun sandığı gibi olmadığını anlayınca Trikopolis kaçır ve Alaşehir dağlarında yakalanır.⁶¹⁴ Görüldüğü gibi Ali İhsan Paşa Sandıklı halkı için adeta efsaneleşmiştir.

Sandıklı’dan Ürküt köyünden 1897 Doğumlu Ali Altınpınar: Köylerinden 96 kişinin savaşa katıldığını bunlardan 16 kişinin şehit olduğunu, Yunanlılar kalan Karadirek’te testi fırınları Karasandıklı da hamam Eriklikaya’da gâvur mezarı ve hamamının bulunduğunu belirtmektedir.⁶¹⁵ Sandıklı Susuz Köyünde 1897 doğumlu Hasan Duman, köylerinin işgali takip eden günlerde Konya’da kurulan 1. Süvari alayının 3. Bölgesinde Akşehir, Şuhut, Sandıklı, Kocatepe ve Banaz hatlarında çarpışmış, 6 Eylül 1922’de Salihli yöresinde yaralanarak cepheden ayrılmıştır. Köylerinden Kurtuluş Savaşı’na kendisi ile beraber 19 kişinin katıldığını bunlardan dördünün şehit olduğunu kendisi ile beraber dördünün yaralı olarak, 11 kişinin de sağ olarak döndüğünü söylemiştir.⁶¹⁶

Sandıklı çevresinde Afyonkarahisar, Dinar ve Çivril’de de Milli Mücadele’ye tanık olanlar olmuştur. Şüphesiz ki bu bölgelerdeki Milli Mücadele tanıkları sadece bahsedecek olduklarımızdan ibaret değildir. Biz burada Milli Mücadele’ye tanık olanların hatıralarından sadece birkaçına örnek verecek olursak, onlarda yaşadıklarından şu şekilde bahsetmişlerdir: Afyonkarahisar ilinin Karaman Mahallesi’nden İsmail Tekeli’nin hatıraları şu şekildedir:

“Yunan savaşını gördük. Birinci Cihan Harbinde 8 yaşında idim. Yunan İzmir’e çıktığında karşısında bir tek asker yoktu. Buna rağmen Yunan 2 yıl sonra Afyon’a geldi. Karımız çocuğumuz, çoluğumuz mücadele ettik. Yani çarpıştık. Namusumuza

⁶¹⁴Sandıklı İlçesi Odaköyü’nden 1323 Doğumlu Ahmet Nurdoğan.

⁶¹⁵ Niyazi İplikçioğlu vd., *Afyon ve Çevresinde Milli Mücadele Tarihinden Yapraklar*, Hazer Ofset Matbaacılık, Afyon (Yayın Yılı Bilgisi Yok), s. 17.

⁶¹⁶ İplikçioğlu vd., *a.g.e.*, s. 18.

el atan Yunanlılarla savaş ettik. Yunanlılar çok katliam yaptı. Özellikle kadınlarımızı mahvettiler. Burada Ermeniler vardı. Başımıza cani kesildiler”⁶¹⁷

Afyonkarahisar ilinin Dinar ilçesinden 1312 doğumlu, Bekir Aydoğmuş’un hatıraları ise şu şekildedir:

“Kanlıpınar savaşında 6 kişi bizim bölükten sağ kaldı. Üsteğmenimiz Mustafa Bey İstanbullu idi. Şimdi Kanlıpınar şehitliğinde yatıyor. Geriye kalanlar içinde bir teğmen bir çavuş ve 4 er esir düştük. Bütün toplarımız 3. Fırkadan 1800 kişi kadarmış. Bursa’ya yaya götürdüler. Camide 5 gün kapattılar. Mudanya iskelesine oradan da İzmir’e götürdüler. İzmir’de 18 gün kaldık. Sonra Atina’ya götürdüler. Gemiden inerken bir Yunan subayı elinde bir odunla karşıladı ve bizleri kötü şekilde dövdü. Atina’da 12 gün kaldık. Bir kısmımızı Pireveze’ye çektiler. Oradan da Korfu kalesine götürdüler. Kaleye geldiğimizde Yalnızca 496 kişi kalmıştık. 1337 (1921) 17 Temmuzunda esir kampına katıldık. Orada boğaz tokluğuna demiryollarına işçi olarak dağıtıldık. Esir kampında tam iki yıl kaldık. Sonra mübadele yapıldı. 22 Nisan 1339’da (1923) sevk edildik. Eskişehir Kanlıpınar Köyünde, köylü Mustafa Ertuğrul’la birlikte mevziide idik. Bize doğru devamlı makineli ile ateş eden Yunan askerini Mustafa vurdu. Arkasından başka bir Yunan askeri makineliyi aldı, bize hücum etti. Mustafa sıra sende hemşerim dedi. Ve bende nişanlayıp vurdum. Bir ara yalnız kaldık. Ve çekilelim dedik. O esnada etrafımıza yağmur gibi kurşun yağıyordu. Vadiyi aşınca Mustafa birden yere düştü. Bekir gitme ben vuruldum dedi. Bir şeyi yoktu sadece potin bağları birbirine dolandığı için düşmüştü”⁶¹⁸

Dinar ilçesinin Ilıca Mahallesi’nden 1317 doğumlu, Emekli Öğretmen Mustafa Çağlayan hatıralarını şu şekilde aktarmıştır:

“Eylül’ün 9’u idi. Sabahleyin düşmanın denize döküldüğünde, bir kayığın 500 liraya çıktığı denizin üstünün şapka ile dolduğu söyleniyordu. O gün öğleye doğru Eskişehir’den tren geldi. Önünde Atatürk’ün resimleri ve Türk bayrağı ile bütün vagonlar donatılmıştı. Bizde aynı trenle Ankara’ya gittik. 13 ay kısa hizmet süresini tamamladım. İstanbul’un alınması ile Harbiye okuluna nakledildik. 8 ay daha askerlik ettim. 20 Mart 1924’de terhis oldum. İstanbul’da iken Halifeliğin kaldırıldığına şahit oldum.”⁶¹⁹

Çivril Höyük Mahallesi’nden, Amcaoğulları’ndan Hasan Hüseyin oğlu 1310 doğumlu İbrahim Ethem (Çavuş)’un o yıllardaki birebir yaşadığı olaylar şöyledir: Uşak henüz işgal edilmemiştir. Karahallı’nın Paşalar Köyü’nde bazı insanların Yunanlılar ile işbirliği yaptığı bilgisi edinilir. Bunun üzerine Ethem Çavuş, emrindeki birlikler ile köye gelir ve aldıkları emir gereği köyü yakıp giderler. Bunun dışında Ethem Çavuş Dinar’ın Bostancı Köyü’nde Deli Bekir isimli bir asker kaçağının yakalanması için görevlendirilir. Deli Bekir soygunculuk yapıp adam

⁶¹⁷ Mehmet S. Aygen vd, *Büyük Zafere Doğru*, Türkeli Yay. Yayın No: 13, Afyon (Yayın Yılı Bilgisi yok), s. 49-50.

⁶¹⁸ İplikçioğlu vd., *a.g.e.*, s. 9-10.

⁶¹⁹ İplikçioğlu vd., *a.g.e.*, s. 9-10.

öldürmektedir. Bu eşkıya Ethem Çavuş'un gayretleri sonucunda yakalanır.⁶²⁰ Büyük Taarruz başlayınca Ethem Çavuş ve birlikleri Uşak cephesine çağrılırlar. Bunlarda Küfi'yi geçerek Sandıklı'nın Yavaşlar Köyü'ne, oradan da Banaz'a çıkarlar. Burada Yunan'ı önlerine katıp İzmir'e kadar gitmişlerdir. Harp bittiğinde ise Ethem Çavuş memleketine gelir ve burada devlet tarafından İstiklâl madalyası ile ödüllendirilir.⁶²¹

Milli Mücadele'ye tanık olmuş kişilerin hatıraları Sandıklı ve çevresinin Milli Mücadele yıllarındaki sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bilindiği gibi hatıralar sözlü ve ana kaynaklar olup yerel tarih araştırmaları bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu türden sözlü kaynakların bazı sınırlılıkları da vardır. Kaynak kişiler olayların üzerinden uzun zaman geçtiği için yaşadıklarını veya duyduklarını unutabilirler, olayları abartabilir veya birbirine karıştırabilirler. Milli Mücadele'ye tanık olmuş kişilerin hatıralarından yararlanılarak Sandıklı ve çevresi halkının Milli Mücadele döneminde yaşadıkları veya duydukları olaylar halkın gözüyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁶²⁰ Sayhan, *a.g.e.*, s. 105-108.

⁶²¹ Sayhan, *a.g.e.*, s. 105-108.

SONUÇ

18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve çevresinin Yunanistan'a bırakılması kararı verilmiş ve 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. Yunanlıların şehre ayak basar basmaz gerçekleştirdikleri katliamlar Türk halkını harekete geçirdi. Memleketin her yerinde mitingler yapılmaya, işgali protesto eden yüzlerce telgraf, Saraya, Sadarete ve İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmeye başlandı. İzmir'in haksız işgali karşısında Sandıklı ve çevresi de sessiz kalmayıp, Sadarete gönderdikleri protesto telgrafları ile tepkilerini dile getirmişlerdi.

İzmir'in işgali ile birlikte Yunanlıların yaptıklarını görenler ve çevre yerleşim yerlerinde oturup Yunan mezalimini duyanlar, işgalden hemen sonra 16 Mayıs 1919 gibi daha çok erken bir zamanda iç bölgelere doğru göç etmeye başlamışlardı. Muğla'nın ilçeleri, Denizli, Afyonkarahisar, Dinar ve Sandıklı göçmenlerle doldu. Bu durum diğer şehirlerde olduğu gibi Sandıklı'da da göçmen sorununu beraberinde getirdi. Sandıklı'ya gelen göçmenlerin her türlü bakım ve işleri Sandıklı halkı özellikle de Askere Alma Dairesi Başkanlığı tarafından karşılandı

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi gereği ordusunun dağıtılıp silahlarının elinden alınması ve savunmasız kalması sonucu işgalci güçlere karşı yurt genelinde Kuva-yı Milliye adı verilen milli direniş örgütleri kurulmuştu. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de başlayıp iç bölgelere doğru genişleyen Yunan işgalleri ve zulümleri, Kuva-yı Milliye'nin kurulmasında önemli bir etken olmuştu. Bu amaçla Sandıklı'da Kuva-yı Milliye teşkilatına ait kuvvetli bir piyade ve süvari müfrezesi kurulmuş, Dinar ve Çivril'de de Kuva-yı Milliye teşkilatları oluşturulmuştu.

İzmir'in işgalinin ardından Yunanlılar Batı Anadolu'daki ilerleyişlerine devam etmişlerdi. Yunanlıların Sandıklı ve çevresine kadar yaklaşması üzerine Dinar'da 30 yataklı bir hastane ve kasabanın bütün sokaklarını ve çevredeki tarlaları, kırları dolduracak kadar kalabalık olan göçmenler için de bir dispensar açıldı. Sandıklı'ya kadar yaklaşan Yunanlılar 29 Ağustos 1920'de Uşak'ı işgal ettiler. 24 Ekim 1920'de Gediz'de Yunan kuvvetlerine taarruz yapıldı, ancak düzenli bir Türk ordusunun olmaması sebebiyle, Yunanlılar karşısında başarısız oldu. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından düzenli bir ordunun kurulması için harekete

geçildi. Bu amaçla I. İnönü savaşından önce Batı Cephesi, biri Batı, diğeri Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrıldı. Sandıklı ve çevresi; Afyonkarahisar, Çivril ve Dinar Güney Cephesine bağlı 12. Kolordu Komutanlığı'nın sorumluluğuna girdi.

Batı Cephesinde Çivril ve Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafında işgal edilmesiyle birlikte, Sandıklı da Yunanlıların işgal sahasına girmiş oldu. Yunanlılar tarafından kısa süreli de olsa üç defa işgale uğrayan Sandıklı'nın ilk işgali 8 Ağustos 1921 tarihinde gerçekleşmiş olup, ilçe bir gün süre ile işgal altında kaldı. Yunanlıların 9 Ağustos 1921 tarihinde Başağaç istikametine çekilmesiyle birlikte işgalden kurtuldu. Ancak Yunan taarruzları bitmedi ve çok geçmeden 11 Ağustos 1921 tarihinde Yunanlılar tekrar saldırıya geçerek Sandıklı'yı ikinci kez işgal etti. Sandıklı'yı yine 24 saat süreyle işgal eden Yunan kuvvetleri 12 Ağustos 1921 tarihinde geri çekildi. Ancak, Yunanlıların bu seferki çekilişleri de kalıcı değildi. Sandıklı henüz Yunan işgalinden kurtulmamıştı.

Sakarya Savaşı devam ederken 6 Eylül 1921 tarihi itibari ile Yunanlılar Sandıklı'yı üçüncü ve son kez işgal ettiler. Bu tarihten itibaren Batı Cephesi'nde Yunan taarruz gücü zayıflamaya başladı. 12 Eylül 1921 tarihinde Yunanlıların geri çekilmesiyle birlikte Sandıklı işgalden kurtuldu. Sandıklı'nın kurtuluşu büyük sevinç gösterileri ile karşılandı. Yunan işgalinden kurtulmanın mutluluğunu yaşayan Sandıklı halkı sevincini kurbanlar keserek göstermişti. Ancak, Sandıklı ilçesi Yunan işgali altında kısa bir süre kalmasına karşılık, Yunanlılar bu sayılı günlerde yapacağını yapmış, adam öldürme, katliam, ırza geçme, gasp, soygun vs. zulüm ve her türlü vahşeti gerçekleştirmiş, halkın elinde avucunda ne varsa almış, angarya ve istihkâm işlerinde Sandıklı halkını kullanmıştır.

13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Zaferi'nin kazanılmasıyla birlikte Batı Anadolu'da Yunan taarruz gücü tamamen kırıldı. Sakarya Zaferi ile Yunanlılar büyük bir bozguna uğratılmış olmasına rağmen kesin sonuç alınamamıştı. Bu tarihten itibaren Yunanlılara kesin darbeyi vurmak için harekete geçildi. Büyük taarruz için hazırlıklara başlandı. Bu amaçla Sandıklı ve çevresinde de hazırlıklar yapıldı. Sandıklı-Dinar arasındaki yol ve köprüler tamir edildi. Lojistik destek işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi, cepheye un, ekmek gibi yiyecek maddeleri sevk

etmek üzere menzil hatları kuruldu. Bunlardan birisi de, Dinar Menzil Müfettişliği ve Sandıklı Menzil Hat Komutanlığıydı.

Sakarya Savaşı'ndan sonra hazırlanan taarruz plânına, yazışmalarda gizliliği sağlamak için “*SAD*” ismi verilmişti. Sad kısmı Sandıklı dolaylarında toplanacağı için Arap harfi ile Sandıklı yazısının başındaki harften alınmıştır. Ancak, Sad Taarruz Plânı'nın faaliyete geçebilmesi için yapılan hazırlıklar yetersizdi. Dinar Menzil Hattı kolorduların cephane ihtiyacını sağlayacak kapasiteye ulaştırılamamıştı. Diğer taraftan hava şartlarının giderek kötüleşmesi ve sürekli yağın yağmurlardan, toprak yolların geçilmez hale gelmesi üzerine, başta Ali İhsan Paşa olmak üzere komutanların tamamı taarruza geçilmesinin doğru olmayacağı görüşünde birleşmişlerdi. Böylece Başkomutanlık, cephe ve ordu komutanlarının da düşüncelerini dikkate alarak bu taarruzu bir süre ertelemek zorunda kaldı.

Büyük Taarruz sırasında Sandıklı'da yoğun bir haber alma mekanizması 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'nın yardımları ve başkanlığı altında yürütülmüştür. Fahrettin Paşa, Sandıklı'da halkın istihbarat bilgilerinden büyük ölçüde yararlanmaktaydı. Tokuşlar Köyü'nden Haydar Ağa ve Çakallar Çetesiyle, Düzağaç Köyü'nden Erzincanlı Hacı Mehmet ve Hafız İbrahim gibi kişilerle koordineli bir şekilde çalışıyor, kendisi de bölgeyi keşfe çıkıyordu. Fahrettin Paşa yaptığı bu keşifler sırasında Ahırdağları'ndaki ormanlık ve sarp arazide Yörükmezari'nden Sinanpaşa ovasına inen bir patika yol bulunduğu ve Yunanlıların, yalnız gündüzleri bu yolu bir bölük süvari ile tuttuğu, geceleri ise Sinanpaşa'ya çekildiğini öğrendi. Üstelik bu gedik Yunanlılar tarafından tahkim edilmemişti.

26 Ağustos 1922 sabahı Fahrettin Paşa Komutasındaki 5. Süvari Kolordusu ile emrindeki birlikler Sandıklı'dan gece yürüyüşleri ile Yörükmezari'nden geçerek Sinanpaşa ovasına indiler. Yunan kuvvetlerinin gerilerine sarkarak İzmir demiryolu ve telgraf hatlarını kestiler. Böylece ilk zaferin kazanılmasında önemli katkı sağlamış oldular. 27 Ağustos 1922 akşamına kadar Afyonkarahisar'ın güneyindeki mevkiiler Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Ancak Çiğiltepe bir türlü alınamıyordu. Çiğiltepe, 57. Tümen Komutanı Reşat Bey'e verilmişti. Çiğiltepe'ye bütün kuvvetleri ile taarruza geçen 57. Tümen Komutanı Reşat Bey bütün gayretlere rağmen tepenin alınamaması üzerine, Mustafa Kemal'e bu tepeyi alma sözü verdiği halde başarılı

olamadığı düşüncesiyle intihar etmiş, çok geçmeden de Çiğiltepe alınmıştı. Reşat Bey'in naaşı ilk önce Sandıklı ilçesindeki kabristana, daha sonra da İstiklâl Harbi şehitleri ve gazilerinin gömülü bulunduğu Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na kaldırılmıştır.

27 Ağustos 1922 tarihinde Afyonkarahisar Albay Kazım Komutasındaki 8. Tümen tarafından kurtarıldı. Afyonkarahisar'ın kurtuluşu sadece Afyonkarahisar'da değil tüm yurttaki sevinç gözyaşları ile karşılanmıştır. İşgalden kurtuluşun hemen ardından, Başkomutanlık karargâhı ve Batı Cephesi Komutanlığı Afyonkarahisar'a taşınmıştır. 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin kazanılmasıyla birlikte Çivril başta olmak üzere Sandıklı çevresi Yunan işgalinden kurtulmuştur. Bu tarihten itibaren, Sandıklı'da takip harekâtına katılmış. Yunanlıların denize dökülmesiyle birlikte rahat bir nefes alınmıştır.

Görüldüğü gibi fakirlik, açlık ve tüm yoksulluklarla girilen bir savaştan Türk milletinin azmi, inancı ve sabrı, savaşçı yaratılışlarıyla her zaman için yurdunu kanının son damlasına kadar koruyacağı geçmişteki deneyimlerden anlaşılmaktadır. Milli Mücadele sırasında Sandıklı ve çevresi halkı, bölgedeki kolordu ve komutanlıklar vatan için kanının son damlasını verinceye kadar çarpışmış, varını yoğunu ortaya koyarak direnişe katılmıştır. Buradan çıkarılacak sonuçlar gelecek kuşakları aydınlatmada önemli bir etken olacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI İSTİKLAL HARBİ ARŞİVİ

ATASE İSH, Kutu No: 568, Gömlek No: 129, Belge No: 129-1.

ATASE İSH, Kutu No: 598, Gömlek No: 148, Belge No: 148-1.

ATASE İSH, Kutu No: 605, Gömlek No: 8, Belge No: 8-1.

ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 66, Belge No: 66-1.

ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 95, Belge No: 95-1.

ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 151, Belge No: 151-1.

ATASE İSH, Kutu No: 654, Gömlek No: 11, Belge No: 11-1.

ATASE İSH, Kutu No:741, Gömlek No: 100, Belge No: 100-1.

ATASE İSH, Kutu No: 741, Gömlek No: 114, Belge No: 114-1.

ATASE İSH, Kutu No: 741, Gömlek No: 124, Belge No: 124-1.

ATASE İSH, Kutu No: 839, Gömlek No: 71, Belge No: 71-1.

ATASE İSH, Kutu No: 846, Gömlek No: 159, Belge No: 159-1.

ATESE İSH, Kutu No: 848, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

ATASE İSH, Kutu No: 850, Gömlek No: 47, Belge No: 47-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 853, Gömlek No: 51, Belge No: 51-1.

ATASE İŞH, Kutu No:853, Gömlek No: 65, Belge No: 65-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 888, Gömlek No: 67, Belge No: 67-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 3, Belge No: 3-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 15, Belge No: 15-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 25, Belge No: 25-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 21, Belge No: 21-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 924, Gömlek No: 30, Belge No: 30-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1001, Gömlek No: 85, Belge No: 85-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1001, Gömlek No: 86, Belge No: 86-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1017, Gömlek No: 47, Belge No: 47-2.

ATASE İŞH, Kutu No: 1024, Gömlek No: 83, Belge No: 83-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1045, Gömlek No: 142, Belge No: 142-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1045, Gömlek No: 233, Belge No: 233-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1141, Gömlek No:10, Belge No: 10-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1141, Gömlek No: 44 Belge No: 44-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1142, Gömlek No: 18, Belge No: 18-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1149, Gömlek No: 47, Belge No: 47-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1149, Gömlek No:113, Belge No:113-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1149, Gömlek No: 116, Belge No: 116-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1160, Gömlek No: 139, Belge No: 139-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1179, Gömlek No: 141, Belge No: 141-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1182, Gömlek No: 106, Belge No: 106-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1185, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1195, Gömlek No: 115, Belge No: 115-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1197, Gömlek No: 165, Belge No: 165-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1204, Gömlek No: 60, Belge No: 60-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1214, Gömlek No: 5 Belge No: 5-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1293, Gömlek No: 52, Belge No: 52-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1294, Gömlek No: 82, Belge No: 82-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1294, Gömlek No: 145, Belge No: 145-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1295, Gömlek No: 53, Belge No: 53-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1296, Gömlek No: 72, Belge No: 72-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1296, Gömlek No: 103, Belge No: 103-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-2.

ATASE İŞH, Kutu No:1297, Gömlek No: 34, Belge No: 34-3.

ATASE İŞH, Kutu No: 1297, Gömlek No: 35, Belge No: 35-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1297, Gömlek No: 36, Belge No: 36-1-a.

ATASE İŞH, Kutu No: 1298, Gömlek No: 145, Belge No: 145-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1341, Gömlek No: 55, Belge No: 55-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1341, Gömlek No: 55, Belge No: 55-2.

ATASE İŞH, Kutu No: 1342, Gömlek No: 9, Belge No: 9-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1375, Gömlek No: 14, Belge No: 14-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 17, Belge No: 17-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 25, Belge No: 25-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1376, Gömlek No:49, Belge No:49-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1376, Gömlek No:49, Belge No:49-4.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 50, Belge No: 50-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 50, Belge No: 50-2.

ATASE İŞH, Kutu No:1376, Gömlek No:90, Belge No:90-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1376, Gömlek No: 102, Belge No: 102-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 139, Belge No: 139-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1376, Gömlek No: 174, Belge No: 174-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1377, Gömlek No:5, Belge No:5-2.

ATASE İŞH, Kutu No:1377, Gömlek No:38, Belge No:38-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1441, Gömlek No: 215, Belge No: 215-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1442, Gömlek No: 24, Belge No: 24-1.

ATASE İŞH, Kutu No:1443, Gömlek No:89, Belge No:89-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1444, Gömlek No: 101, Belge No: 101-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1446, Gömlek No: 18, Belge No: 18-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1464 Gömlek No: 67, Belge No: 67-2.

ATASE İŞH, Kutu No: 1464, Gömlek No: 68, Belge No: 68-3.

ATASE İŞH, Kutu No: 1466, Gömlek No:6, Belge No: 6-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 10, Belge No: 10-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 10, Belge No: 10-3.

ATASE İŞH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13 Belge No: 13-1.

ATASE İŞH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13 Belge No: 13-2.

ATASE İSH, Kutu No: 1467, Gmlek No: 19, Belge No: 19-1.

ATASE İSH, Kutu No: 1652, Gmlek No: 38, Belge No: 38-1.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Fon Kodu: 272.0.0.74., Yer No: 68.43.11.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, A. VRK., Dosya No: 829, Gmlek No: 36.

BOA, A.VRK., Dosya No: 830, Gmlek No: 74.

BAO, A.VRK., Dosya No: 832, Gmlek No: 34.

BOA, DH. AYŞ., Dosya No: 20, Gmlek No: 72.

BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 20, Gmlek No: 41.

BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 26, Gmlek No: 5.

BOA, DH. EUM. 6.ŞB., Dosya No: 41, Gmlek No: 13.

BOA, DH. MB. HPS., Dosya No: 14, Gmlek No: 3.

BOA, DH. MKT., Dosya No: 1255, Gmlek No: 46.

BOA, DH. ŞFR., Dosya No: 636, Gmlek No:121.

BOA, İ.MMS., Dosya No: 6, Gmlek No: 6.

BOA, İ. TNF., Dosya No: 5, Gmlek No: 5.

MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI ARŞİVİ

MSB Arşivi, Safahat Bilgileri, Piyade Albay Mehmet Şefik Aker (312-84), “Subay Şahsi Dosyası”.

SALNAMELER

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi. Matbaa-i Resmîye, Bursa.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1287.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1297.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1301.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Rumi 1307.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1310.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1324.

Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, Hicri 1325.

KİTAPLAR

Ahmet İzzet Paşa. *Feryadım* C. II., (Yay. Hz. S.İ. Furgaç ve Y. Kanar), Nehir Yay., İstanbul, 1993.

AKBAY, Cemal. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi Ve Askeri Hazırlıkları Ve Harbe Giriş)*, Genelkurmay Basımevi Yay., Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1919-1920)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998.

ALTAY, Fahrettin. *On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yay., İstanbul, 1970.

ALTINTAŞ, Ahmet. *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yay., Afyonkarahisar, 2011.

-----, Ahmet. *Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi: 1919-1922*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

APAK, Rahmi. *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yay., Ankara, 1990.

ARMAOĞLU, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1994.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II., (Yay. Hz. Uğurhan vd.), Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1996.

ARTUÇ, İbrahim. *Zaferin Ayak Sesleri (Sakarya'dan Lozan'a) C.II*, Kastaş Yay., İstanbul, 1996.

ATABEK, Ömer Fevzi. *Afyon Vilayeti Tarihçesi*, (Hz. Turan Akkoyun), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Afyon, 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV. TTK Yay., Ankara, 1991.

ATAY, Falih Rıfıkı. *Çankaya*, Pozitif Yay., İstanbul, 1968.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. *Tek, Adam, Mustafa Kemal 1919-1922, C.II.*, (16. Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

AYDINEL, Sıtkı. *Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekâtı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

AYGEN, Mehmet S. Ahmet Tunca ve Ahmet Sarlık. *Büyük Zafere Doğru*, Türkeli Yay. Yayın No: 13, Afyon (Yayın Yılı Bilgisi yok).

AYKUT, Fahri. *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, (Yay. Hz. Ahmet Tetik, Melike Ceyhan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

-----, Fahri. *İstiklâl Savaşı'nda IV. Kolordu*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

BALABAN, Tuğrul. *Sandıklı Halk İnanışları ve Uygulamaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2006.

BAYAR, Celal. *Ben de Yazdım C.VI.*, Baha Matbaası, İstanbul, 1965-1972.

BAYKARA, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş C.I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*, (2. Baskı), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., No: 160, Seri: VII, Sayı: A.9, Ankara, 2000.

BAYUR, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi C. III/I*, TTK Yay., Ankara, 1991.

-----, Yusuf Hikmet. *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri I: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, (1. Baskı), AMM Yay., Ankara, 1990.

BELEN, Fahri. *Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul, 1999.

-----, Fahri. *Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.

CEBESOY, Ali Fuat. *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yay., İstanbul, 2000.

COŞKUN, Alev. *Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşu (En Uzun 15 Gün/Ödemiş Direnişi)*, Çağdaş Yay., İstanbul, 1996.

ÇALIŞLAR, İzzettin. *Sakarya'dan İzmir'e Kadar İnci Kolordu*, (Yay. Hz. Zekeriya Türkmen, Alev keskin), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.

ÇELEBİ, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi C. IX.*, (Yay. Haz. Mehmet Zillioğlu), Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1970.

ÇELİK, Recep. *Milli Mücadele'de Din Adamları C.I*, Emre Yay., İstanbul, 1999.

ÇİFTÇİ, Yücel. *Dinar*, Dinar Belediyesi 1984-1989 Çalışma Raporu, Ender Ofset Matbaacılık, (Yayın Yılı ve Yeri Bilgisi Yok).

ÇÖL, Mustafa. *Sandıklı İlçesi'nde Eğitim Coğrafya İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010.

DANIŞMEND, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*, Türkiye Yay., İstanbul, 1972.

DURMUŞ, Mehmet Ali. *XX. Yüzyıl'da Sandıklı Kazasında Sosyal ve İktisadi Değişmeler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 1993.

EROĞLU, Hamza. *Türk İnkılâp Tarihi*, (1. Baskı), Savaş Yay., Ankara, 1990.

FEYZİOĞLU, Turhan Feyzioğlu. *Atatürk Yolu*, TTK Yay., Ankara, 1987.

GÖNÇER, Süleyman. *Afyonkarahisar İli Tarihi C.I*, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1971.

GÖRGÜLÜ, İsmet. *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

HACIFETTAHOĞLU, İsmail. *Milli Mücadele'de Hilal-i Ahmer (Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921)*, Türkiye Kızılay Derneği Yay., Ankara, 2007.

Harp Tarihi Broşürü. *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Yayın No: 97/90, Ankara, 1997.

HATİPOĞLU, M. Murat. *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.

HIZAL, İsmail ve Mehmet S. Aygen. *Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar*. Türkeli Yay. S.19, Afyonkarahisar, 1987.

İPLİKÇİOĞLU, Niyazi, Abdullah Bozok, Abdurrahim Çelik. *Afyon ve Çevresinde Milli Mücadele Tarihinden Yapraklar*, Hazer Ofset Matbaacılık, Afyon (Yayın Yılı Bilgisi Yok).

JAESCHKE, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri (Çev. C. Köprülü)*, Cumhuriyet Yay., (Yayın Yeri Bilgisi Yok), 2001.

KALKAN, Ayhan. *Her Yönü İle İlçemiz Dinar*, Öztekin Matbaacılık, Ankara 1984.

KARABEKİR, Kazım. *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? C.II.*, Emre Yay. İstanbul, 1995.

KARAKUŞ, Ali Osman. *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Tarihte; Sandıklı, Sandıklı İlçesi Merkez ve Köylerini Güzelleştirme Derneği Yay.,-1*, Malatya, 2009.

-----, Ali Osman. *Şifalı Frigya'nın İncisi Hüdai Kaplıcaları*, (1. Baskı), Sandıklı Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay., Yayın No: 4, 2010.

KARPAT, Karpat. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yay. Yayın No: 133, İstanbul, 2003.

KARAL, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1996.

KİLİ, Suna. *Türk Devrim Tarihi*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001.

KİNROSS, Lord. *Atatürk (Bir Milletten Yeniden Doğuşu)*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2006.

KOCABAŞ, Süleyman. *Mütareke Dönemi ve Milli Mücadele (1918-1923)*, Vatan Yay., İstanbul, 2003.

KOCATÜRK, Utkan. *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1973.

KÖSTÜKLÜ, Nuri. *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, AAM., Yay., Ankara, 1999.

-----, Nuri. *Milli Mücadele'de Manisa-Uşak-Afyonkarahisar-Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri)*, AAM Yay., Ankara, 2009.

LEWİS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (1. Baskı) TTK Yay., (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1984.

ORBAY, Rauf. *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım C.I*, Emre Yay., İstanbul, 1993.

ÖZAKMAN, Turgut. *Şu Çılgın Tükler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

ÖZALP, Kazım. *Milli Mücadele 1919-1922 C.I.*, TTK Yay., Ankara 1998.

ÖZKAYA, Yücel. *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994.

PALLİS, Alexander. *Yunanlıların Anadolu Macerası 1915-1922*, (Çev. O. Azizoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1995.

RAMSAY, W. M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), MEB Yay., Ankara, 1961.

SABİS, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım (İstiklâl Harbi Ve Gizli Cihetleri)*, C.V., Nehir Yay., İstanbul 1993, s. 202.

SANDER, Oral. *Siyasi Tarih (İlkçağ'dan 1918'e)*, (7. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara, 1999.

- SARIHAN, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü: Açıklamalı Kronoloji*, (2. Baskı), TTK Yay., Ankara, 1993.
- SAYHAN, Münir. *Milli Mücadele'de Çivril 1919-1922*, Kitsan Yay., Denizli, 2006.
- SEVİN, Veli. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, TTK Yay., Ankara, 2001.
- SONYEL, R. Salahi. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (1. Baskı), TTK Yay., Ankara, 1995.
- SORGUN, Taylan. *İmparatorluktan Cumhuriyet'e (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)*, Kum Saati Yay., İstanbul, 2004.
- SÜRMELİ, Serpil. *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, AKDITYK AAM Yay., Ankara, 1998.
- ŞAHİN, Naci. *XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)*, (1. Baskı), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007.
- TAÇALAN, Nurdoğan. *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- TANSEL, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C.I.*, MEB Yay., İstanbul, 1991.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları C. II.* Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985.
- TURAN, Mustafa. *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, AAM Yay., Ankara, 1999.
- TURAN, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi I. Kısım (Yunanlıların Batı Anadolu'da İstila Hareketine Başlamaları-İzmir'in İşgali-Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması-Milli Mukavemetin Kurulması 15 Mayıs-4 Eylül 1919), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1972.

Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 3. Kısım (Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım-15 Nisan 1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 4. Kısım, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., Ankara, 1972.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yay., Ankara, 1967.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 2. Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1968.

Türk İstiklâl Harbi, VII. Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara 1975.

TÜRSAN, Nurettin. *Yunan Sorunu*, (3. Baskı), Harp Akademileri Yay., Ankara, 1987.

ULUSOY, Mümtaz. *İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)*, (Yay. Hz. Ahmet Tetik, Şeyda Büyükcan), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, (4. Baskı), TTK Yay., Ankara, 1988.

ÜLMAN, A. Haluk. *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş*, (3. Baskı), İmge Yayınevi, İstanbul, 2002.

ÜNAL, Tahsin. *Türk Siyasi Tarihi 1700-1958*, (6. Baskı), Kemer Yay., İstanbul, 1998.

YASAK, Üzeyir. *Sandıklı'da Nüfus ve Şehirselleşme Eğilimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2006.

YAZMAN, M. Şevki. *Anadolu'nun İşgali (İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu)*, (2. Baskı), Kemer Yay., İstanbul, 1999.

YILDIRIM, Zahit. *Karahisar-ı Sahib Sancağı'nın İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2003.

YILMAZ, Veli. *I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, (1.Baskı), Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1993.

Yurt Ansiklopedisi. *Türkiye, İl İl, Dünü, Bugünü, Yarını*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1981.

GAZETE VE DERGİLER

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No: 2357, Yıl: 40, S: 92, Kasım 1991.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No: 2313, Yıl: 40, S: 92, Kasım 1991.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Belge No: 2466, Yıl: 41, S: 94, Mayıs 1992.

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1921, nr. 262.

İkdam, 15 Ağustos 1921 Pazartesi, nr. 8772.

İkdam, 19 Ağustos 1921 Cuma, nr. 8773.

KESRİ, Salih. “Acı Günlerimizden”, *Taşpınar*, C. III. S: 31, Afyon, 9 Mayıs 1935.

ORUÇ, Arif. “İzmir Kuva-yı Milliye’si Nezdinde 13” *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924.

Vakit, 14 Ağustos 1921 Pazar, nr. 1323.

MAKALELER

ALTINTAŞ, Ahmet. “Büyük Taarruz’un Askeri Hazırlıkları”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Yayın No: 78, Afyonkarahisar, 2010.

ÇALHAN, Özden. “Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânının Hazırlanması”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

EMECEN, Feridun. “Afyonkarahisar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1988.

ERCAN, Tevfik. “Türk İstiklâl Harbi Büyük Taarruz’a Hazırlık ve 26 Ağustos 1922”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

GÜNEŞ, Muharrem. “Büyük Taarruz ve Sonuçları-Büyük Taarruz Öncesi Meclis’te Durum”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: Ağustos 2002, S: 53, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

İLASLI, Ahmet. “Höyükler, Ören Yerleri ve Antik Kentler”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, Afyon Valiliği Yay. S: 21, Afyon, 2004.

İLGAR, Yusuf. “Milli Mücadele Dönemi’nde Afyonkarahisar’da Yunan Mezalimi”, *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (13-14 Nisan 2000)*, Afyonkarahisar, 2000.

KARAZEYBEK, Mustafa. “Osmanlılar Döneminde İdari Yapı”, *Afyonkarahisar Kütüğü C.I.*, Afyonkocatepe Üniversitesi Yay., No: 35, Ankara, 2001.

- KÖSTÜKLÜ, Nuri “Milli Mücadele’nin Henüz Pek Bilinmeyen Bir Kaynağı; Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri”, *90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları*, (Yay. Hz. H. Aytuğ Tokur), AAM., Yay., Ankara, 2011.
- KÜPELİ, Özer. “XVI. Yüzyıl’da Sandıklı Kazası”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV., S. 2, Aralık 2010, İzmir, 2010.
- ORTAK, Şaban. “Kurtuluş Savaşı Dönemi’nde Afyon’daki Mülteciler”, *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz’da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar, 2010.
- ÖZÇELİK, Ayfer. “Büyük Taarruz’a Hazırlık (Sad Taarruz Plânı Tasarısı)”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.
- ÖZEY, Ramazan. “20. Yüzyıl Başlarında Afyon’un Tarihi Coğrafyası”, *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (10 Ekim 2002)*, Afyon Belediyesi Yay., Yayın: 10, Afyonkarahisar, 2003.
- ÖZKAYNAK, Abdullah. “Sandıklı’nın Coğrafi Konumu”, *Sandıklı’nın Dünü Bugünü Dergisi*, İleri Ofset Yay., S.1, Afyonkarahisar 1996.
- PANCAR, Emine. “Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.18-19, C.VIII. Yıl: 2009, (1. Baskı), Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, 2010.
- POLAT, Zelkif. “Milli Mücadele Yıllarında Afyonkarahisar”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, (Yay. Hz. Muzaffer Uyan, İbrahim Köksal, Nermin Avşar), Afyon Valiliği Yay., Yayın No: 21, Afyon, 2004.
- , Zelkif. “Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar’daki Azınlıklar ve Faaliyetleri”, *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz’da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar, 2010.
- TAŞDEMİR, Latif. “Cumhuriyet Dönemi’nde Afyonkarahisar”, *Afyonkarahisar Kütüğü C.I*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Yayın No: 35, Afyon, 2001.

TÜRKMEN, Zekeriya. “Büyük Taarruz Harekâtı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay., Yayın No: 78, Afyonkarahisar, 2010.

ULUPINAR, Mehmet. “Belediye Başkanlarımız”, *Sandıklı'nın Dünü Bugünü Dergisi*, İleri Ofset Yay. S.1, Afyonkarahisar, 1996.

-----, Mehmet. “Sandıklı İsmi Nereden Geliyor”, *Sandıklı'nın Dünü Bugünü Dergisi*, İleri Ofset Yay., S.1, Afyonkarahisar, 1996.

YEL, Selma. “Büyük Taarruz’un Tarihinin Tespiti ve Savaş Plânı”, *Milli Mücadele ve Büyük Taarruz’da Afyonkarahisar*, Ed. Hasan Babacan, Afyon Kocatepe Üniversitesi-Borusan Vakfı, Afyonkarahisar, 2010.

YILMAZ, Ertan. “Milli Mücadele’de Batı Anadolu Yerel Kongreleri ve Afyonkarahisar Kongresi (2 Ağustos 1920)”, *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon, 1995.

KAYNAK KİŞİLER

Sandıklı İlçesi Odaköy’den, 1323 Doğumlu Ahmet Nurdoğan.

Sandıklı İlçesi Saltık Köyü’nden, 1316 Doğumlu Ali Saltık.

Sandıklı İlçesi Saltık Köyü’nden, 1317 Doğumlu Hasan Ulusoy.

Sandıklı İlçesi Susuz Köyü’nden, 1899 Doğumlu Hasan Duman.

Sandıklı İlçesi Akçadere Köyü’nden, 1324 Doğumlu Hüseyin Saygın.

Sandıklı İlçesi Devlethan Köyü’nden, 1315 Doğumlu Gazi Mahmut Daştan.

Sandıklı İlçesi Mentеш Köyü’nden, 1316 Doğumlu Mustafa Başer.

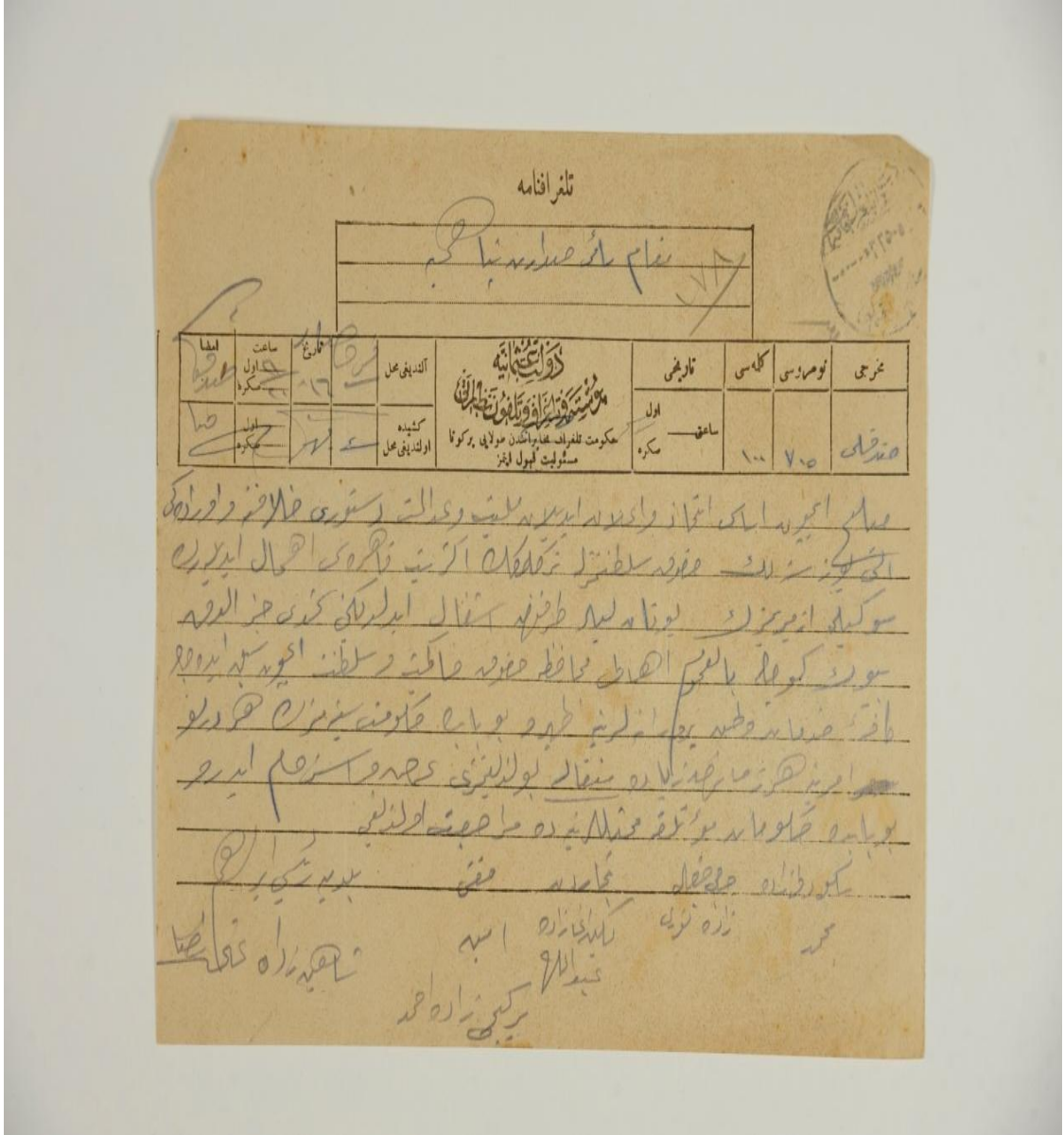
Sandıklı İlçesi Karkın Köyü’nden, 1918 Doğumlu Mustafa Çelik.

Sandıklı İlçesi Yanıkören Köyü'nden, 1317 Doğumlu Mehmet Oğlu Ramazan Kılıç.

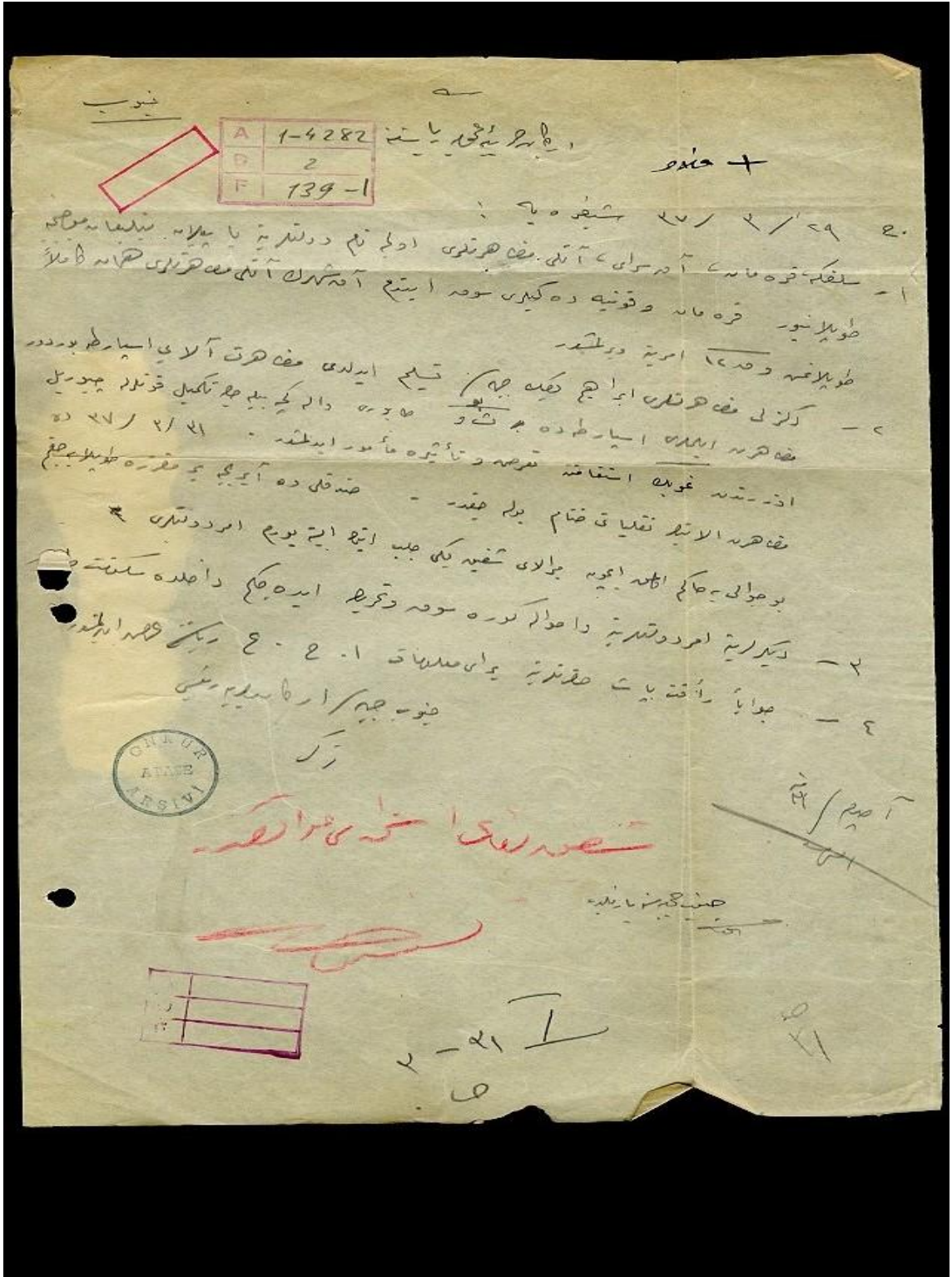
Sandıklı İlçesi Merkez'den, 1320 Doğumlu İsmail Bozdemir.

Sandıklı İlçesi Kınık Köyü'nden, 1330 Doğumlu İsmail Burhan.

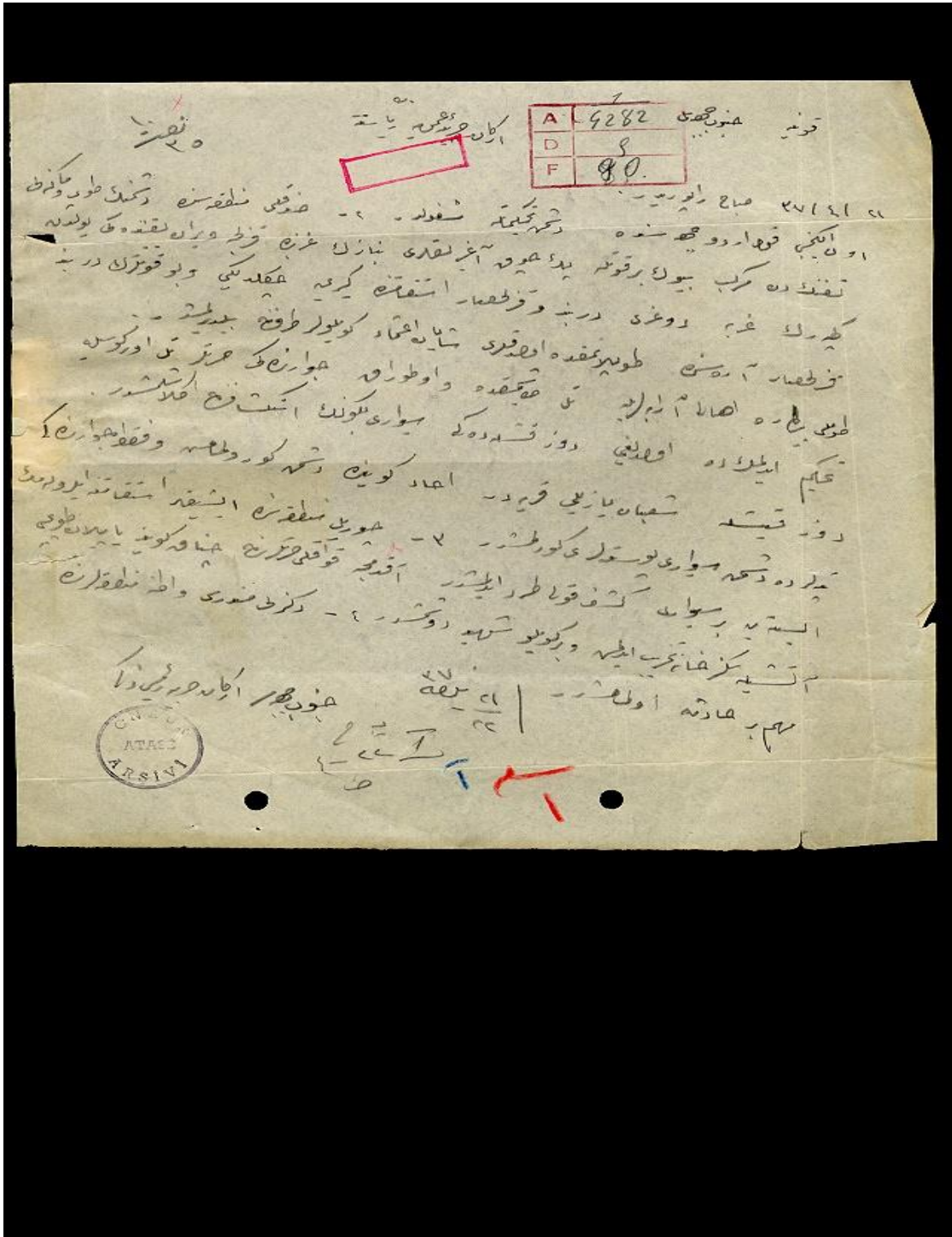
EKLER

EK-1: İzmir'in İşgali Sonrası Sandıklı'nın İleri Gelenleri Tarafından 16 Mayıs 1919 Tarihinde Sadarete Gönderilen Protesto Telgrafı. Bkz. BOA, A.VRK. Dosya No: 829, Gömlek No: 36.

EK-2: Miralay Şefik Bey'in Sandıklı Havalisi Komutanlığı Görevine Getirilmesi ve Burada Toplanacak Müfreze ile Yunanlıların Gerilerine Tesir Yapması. (31 Mart 1921). Bkz. ATASE İSH, Kutu No: 598, Gömlek No: 148, Belge No: 148-1.

EK-3: 12. Kolordu Cephesinde (Çivril, Dinar ve Sandıklı Kesiminde) Yunanlıların Yığınak Yapması, Sandıklı'da Bulunan Yunan Kuvvetlerinin Batıya Doğru Çekilmesi Hakkında Güney Cephesi'nden Genelkurmay Başkanlığı'na Gönderilen Rapor (21 Nisan 1921). Bkz. ATASE İSH, Kutu No: 606, Gömlek No: 151, Belge No: 151-1.

فره صفا
۲۷/۵/۲۰

بیمه

A	5 2068
B	29
F	34

صفحه مفزعه کی نقلی نه تلفه

۱- صفحه مفزعه کی مربوط نظام حسب نظر اوج طابوری بر بیاره اولی، اوج طابوری
بیواری اولی و آئی طابوری بر صبی بطور بینه مرکب اولی صفت -
۲- آلابه فرغ و بر بلجیه خدمت، مرتب صفحه بیاره اولی، در مرتب صفحه سواری اولی
تاسیله ناسر و بر بلجیه صفت -
۳- بیاره آلابی؛ بکر طابورت اولیه اکی طابوری ایلد بر فی نظارت اولیه قلمه بر طابور
تسکله ایلد بک و در طابورده اکی نقشه بر مکتلی نقلت خانی بولوننجه اجموعه
طابوری مع اورات درت عهده آلابه فایم مکتلی نقلت کوندر بلجیه صفت -
آلابه اولی باورنیه منت نقل شده اولی اوزده اولی ایلد آلابه اولی اولی
درت بیاره نقلو بینه مرکب خابره مفزعه کی بولوننجه صفت -
۴- بیاره اولیه هر طابوری اول اوزده اوجوننه نقلت در نقلت اجموعه بولوننجه
مادد اولی صفت صورنده اکی ایلد بلجیه صفت -
مختلفه صفت صفت در اولی مع وجود مختلفه صفت نقلت در نقل استقاده ناسر
اجمعه بولوننجه طابورده اولی ایلد بولوننجه اولی ایلد بولوننجه اولی ایلد
بر طابورده اولی ایلد بولوننجه طابورده بر سینه آلابه اولی ایلد بولوننجه
در سینه اولی صفت ادا صفت ایلد - نقلت در فایم صفت اولی -
۵- مکتلی نقلت طابورده اولی صفت طابورده اولی صفت بولوننجه اولی بولوننجه
بویه و صفت اولیه صفت بولوننجه اولی بولوننجه اولی بولوننجه اولی بولوننجه
۶- سواری اولی مع وجود نظر صفت طابورده اولی بولوننجه اولی بولوننجه اولی بولوننجه
کوندر بلجیه صفت -
تسکله و نقلت ایلد بلجیه صفت - سواری اولی کامل آلابه نقلت در بلجیه ایلد بلجیه صفت
و نقلت در بولوننجه صفت ایلد بلجیه صفت -
صفت صفت صفت صفت صفت صفت -
آلابت تسکله ایلد بلجیه صفت صفت صفت صفت صفت -

EK-4: Sandıklı Müfrezesi'nin Kuruluşu (20 Mayıs 1921). Bkz. ATASE İŞH, Kutu No: 1297, Gömlek No:34, Belge No:34-1.

۵

کام م
داری فلقه
۲۷/۸/۱۸
۹۲

(۲۷/۸/۱۸)

۱- دشت زه چهارده جله و جوی و ساری
 در بقعه ای که بعد از بیابان اریج
 بود (۲۷/۸/۱۸) که در ده غنچه
 کله و دژ و قون کوز غنچه جوی کجیست
 ۲- غنچه غنچه در دشت ساری فلقه
 قدم قدم از فدا به آن ارض غنچه
 جنب المند و غنچه جان و دشت ساری

۳- بود غنچه از بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان

۴- دشت و بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان

۵- دشت و بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان
 در دشت و بیابان و در دشت و بیابان

A	6/4849
D	3
F	3728

EK-5: Yunanlıların Savran-Hacan Hattına Kadar İlerlemesi ve Sandıklı'nın Yunanlılar Tarafından İlk İşgali (8 Ağustos 1921). Bkz. ATASE İSH, Kutu No: 1377, Gömlek No: 5, Belge No: 5-1.

1921 Eylül 12
1921 Eylül 12

عزیزان طوره قور قشندنه

9.523
24
12-1

صدق بده

۱- رشمه نما سماک طوعری
۲- قور قور ایلده اولان
۳- قور قور ایلده اولان

۴- قور قور ایلده اولان
۵- قور قور ایلده اولان

۶- قور قور ایلده اولان
۷- قور قور ایلده اولان

۸- قور قور ایلده اولان
۹- قور قور ایلده اولان

۱۰- قور قور ایلده اولان
۱۱- قور قور ایلده اولان

۱۲- قور قور ایلده اولان
۱۳- قور قور ایلده اولان

۱۴- قور قور ایلده اولان
۱۵- قور قور ایلده اولان

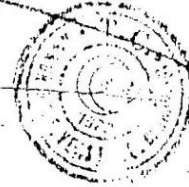
۱۶- قور قور ایلده اولان
۱۷- قور قور ایلده اولان

۱۸- قور قور ایلده اولان
۱۹- قور قور ایلده اولان

۲۰- قور قور ایلده اولان
۲۱- قور قور ایلده اولان

۲۲- قور قور ایلده اولان
۲۳- قور قور ایلده اولان

۲۴- قور قور ایلده اولان
۲۵- قور قور ایلده اولان

EK-6: Sandıklı'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu (12 Eylül 1921). Bkz. ATASE İSH, Kutu No: 1466, Gömlek No: 13, Belge No: 13-1.

تاریخ
۲۷/۱۰/۲۱

گزارش

عزیز چیری

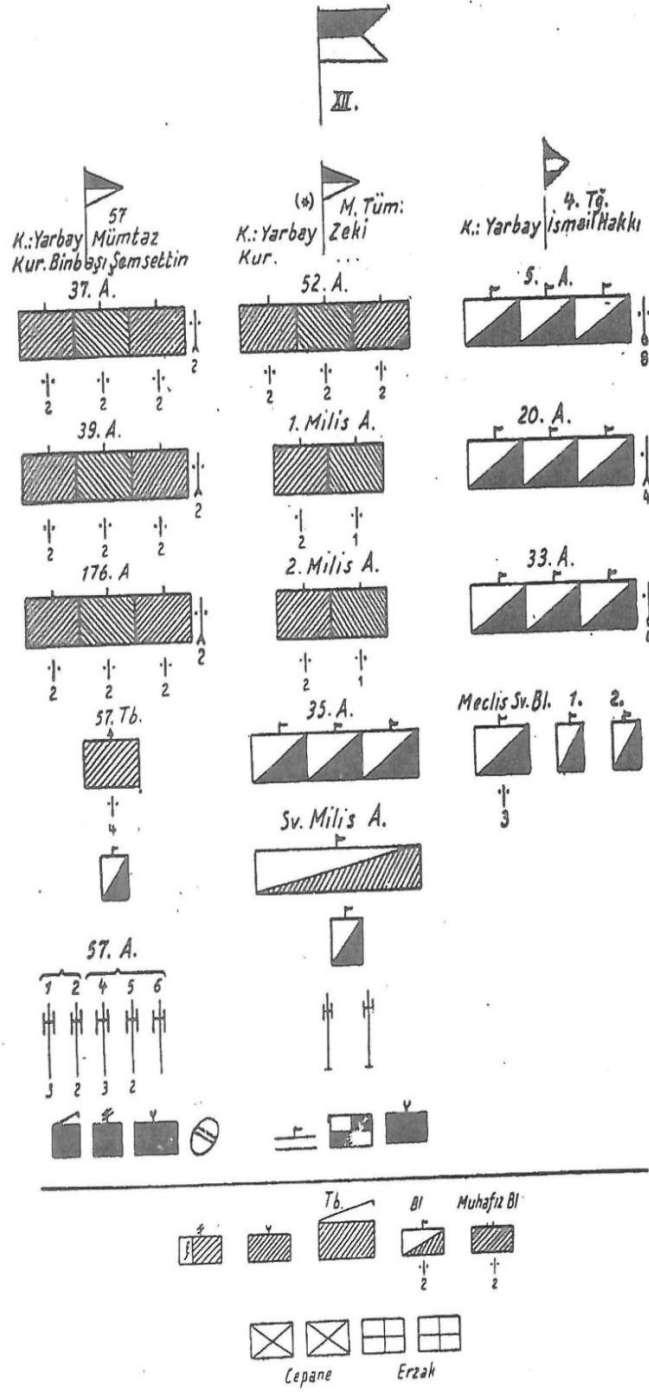
A	5239
D	3
F	19

تاریخ ۲۷/۱۰/۲۱ و لذات اولیادیکه این تکی بنده به

لطفاً تودیع بویورلار دره کسب بویورلار برقی منتهی ناهید
 حدقلی ده بوزل غلط قوماندهنی و امرده سند بوزل قولدی
 بولدیرمه ان اسلی ^{روظیف} لطف ^{ایضا} بویورلار ده قشدره بولدیلمد
 آنظار اگر دره آقش بوزل غلطی ره اردونلاکر سنده مهم بوزل
^{ایضا} سندنه قدر بوزل غلطی سینه لزم بویورلار و انجا کلامات
 حله اینه کدر ، سوال قوماندهنی ، سنده قولدی کی بوزل
 واسطه و غیر مضطرب ، سنده ^{مالیه} غلطی فقط و غلط بوزل
 سنده کیرنج اکر دره بوزل غلط قوماندهنی آیدیلار و سنده
 مقامه مربوط و فقط آقشله دنیز سندنه دنه ساونتاری
 ایضالیدر . آنظار سندنه قدر اولدی کی بوزل سنده ده مهم بوزل
 ایضالیده سندنه اوراره سندنه ، قوماندهنی قلم یانی ، سایدو
 معانی قویوندی کی سوزون عمومی ره ، جا سندنه بولسا بوزل
 مقامله ایسه کورکدرله اوراره ^{کی} سندنه بوزل فقط ^{ایضا}

بشمس بنلیدر .

EK-7: Sandıklı'da Bir Menzil Hat Komutanlığı Kurulması (13 Ekim 1921). Bkz. ATASE İSH, Kutu No: 1467, Gömlek No: 19, Belge No: 19-1.

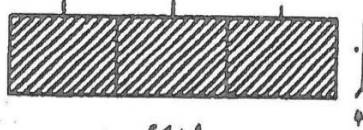

EK-8: Adana ve Sandıklı Müfrezelerinin Birleştirilerek Kurulan Mürettep Tümenin Teşkilat Yapısı. Bkz. Mümtaz Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2. Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. (Numara 3)

K.: Yarbay
Kur. Bşk.:

Nazmi
Selâhattin

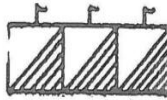
50. A.

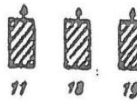
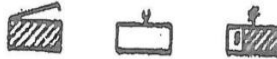
51. A.

34. Sv. A.

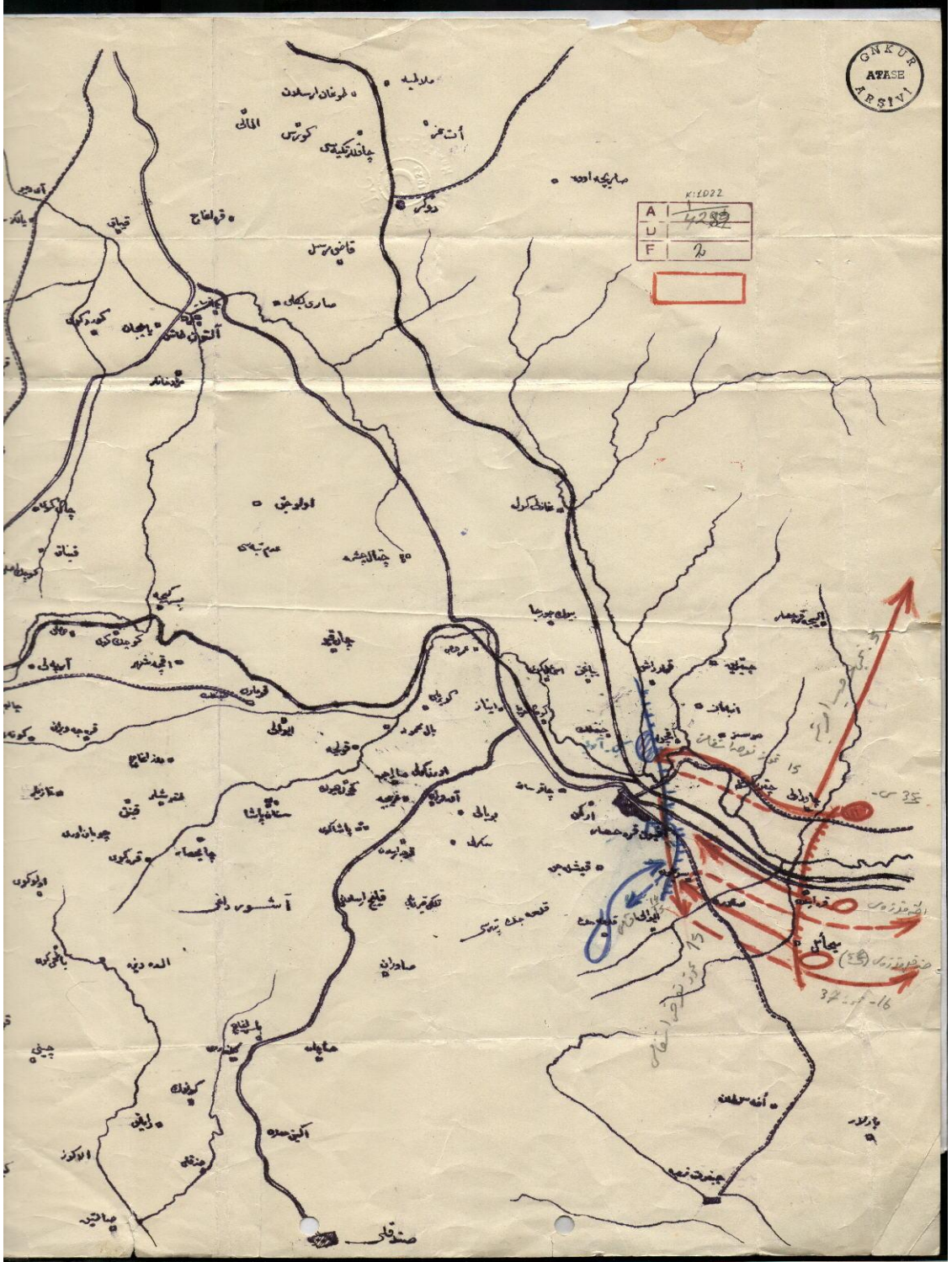
2

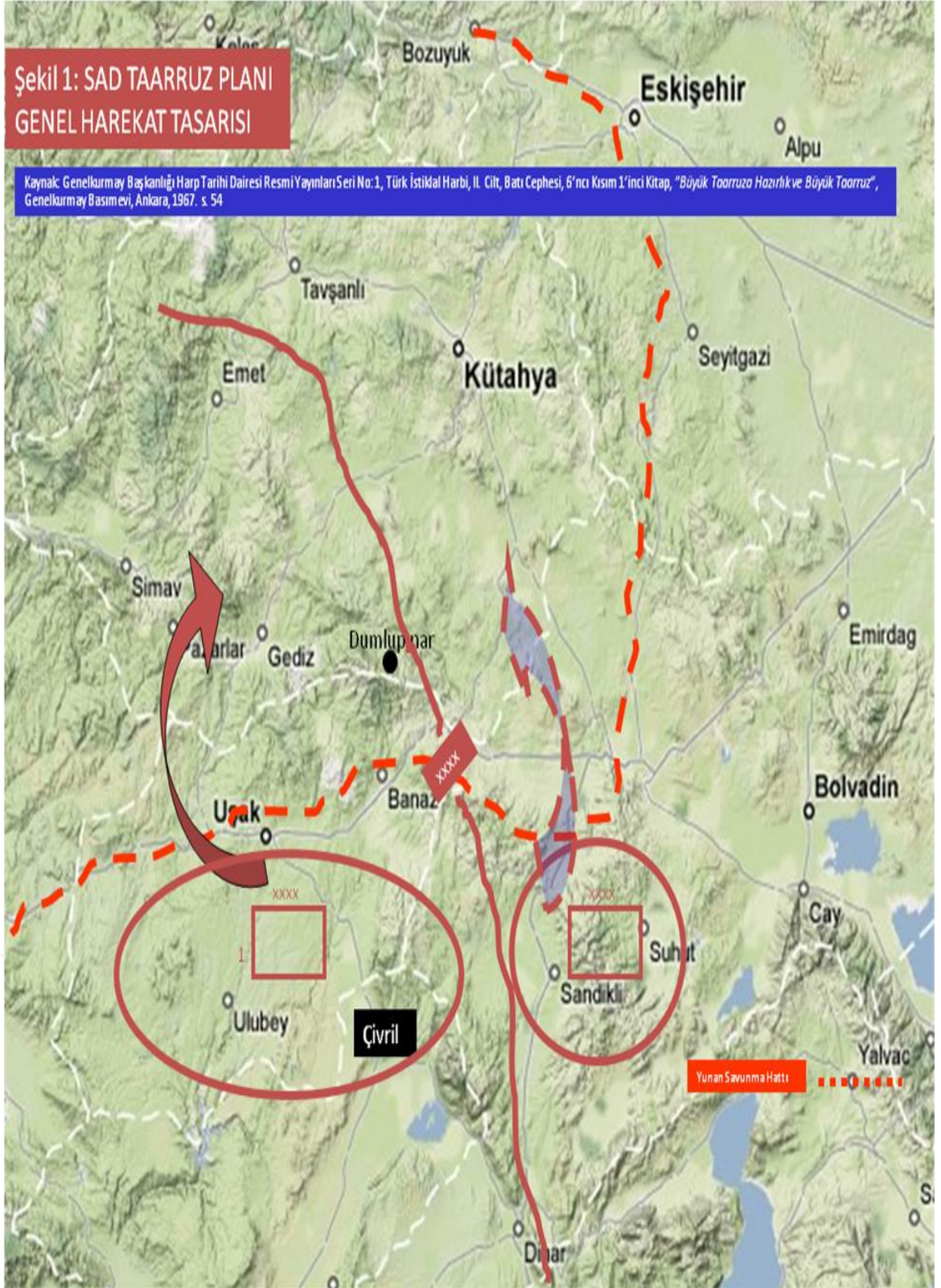
Akıncı müfrezeleri

11 18 19

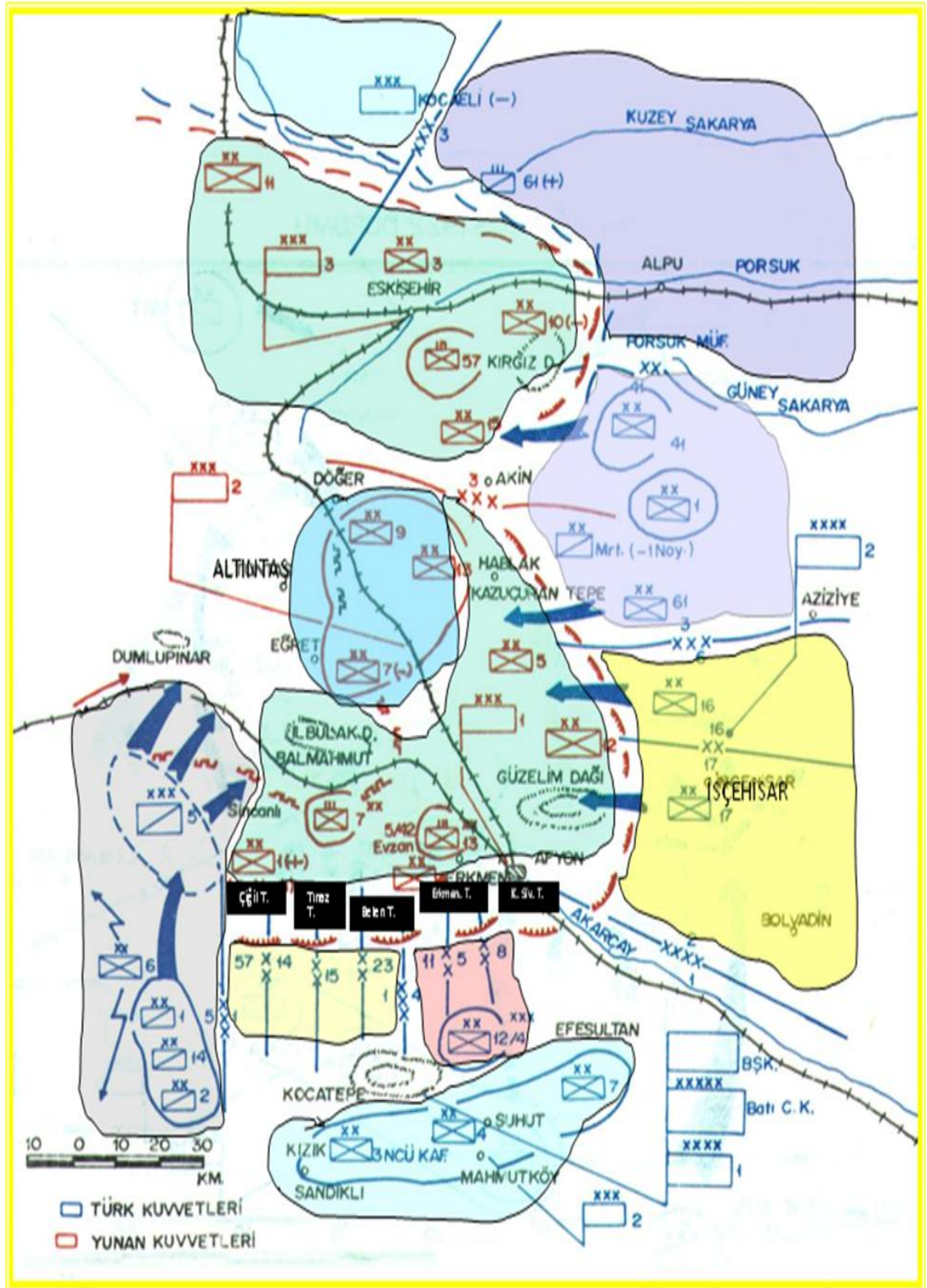
EK-9: Sandıklı Çevresinde Toplanan 6. Tümenin Teşkilat Yapısı. Bkz. Mümtaz Ulusoy, *İstiklâl Harbi'nde 2. Kolordu*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. (Numara 4)

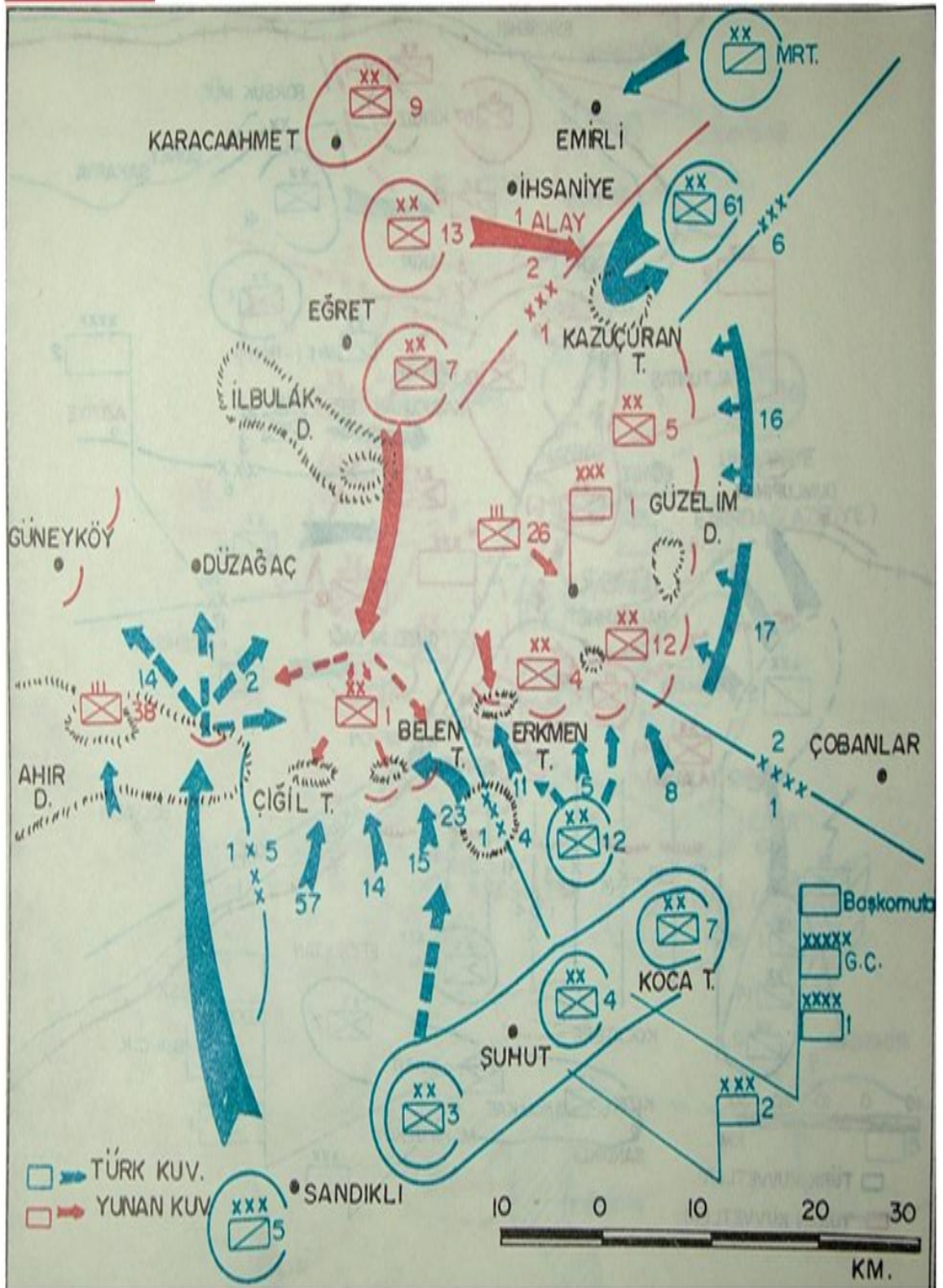
EK-10: Afyonkarahisar ve Sandıklı'da Yunan Birlikleri İle Sandıklı Müfrezesi'nin Hareketini Gösteren Kroki (14 Temmuz 1921). Bkz. *ATASE İSH*, Kutu No: 1145, Gömlek No:3, Belge No:3-1.

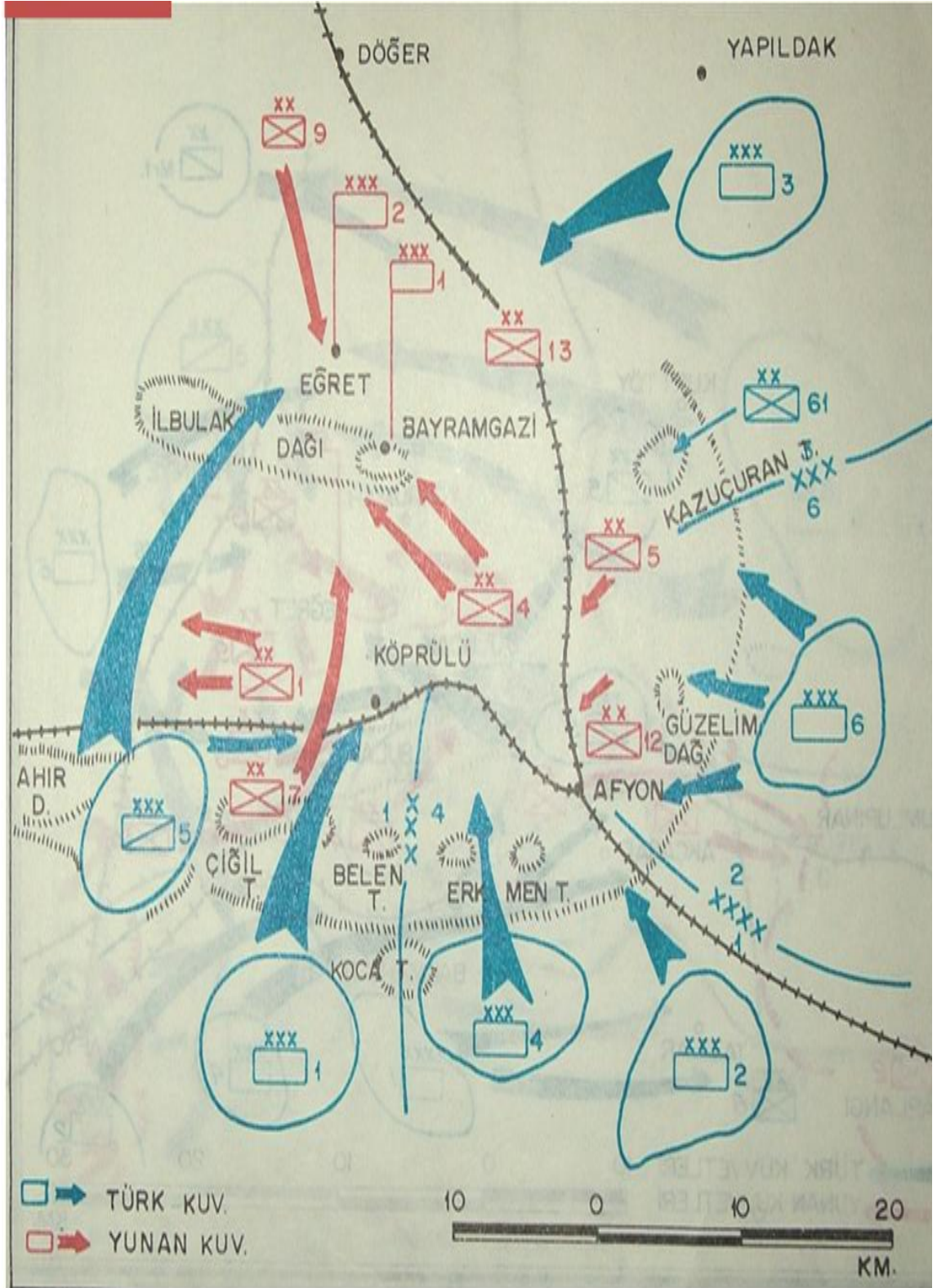
EK-11: "SAD TAARRUZ PLÂNI" Krokisi, Bkz. Ahmet Altıntaş, *Millî Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 389.

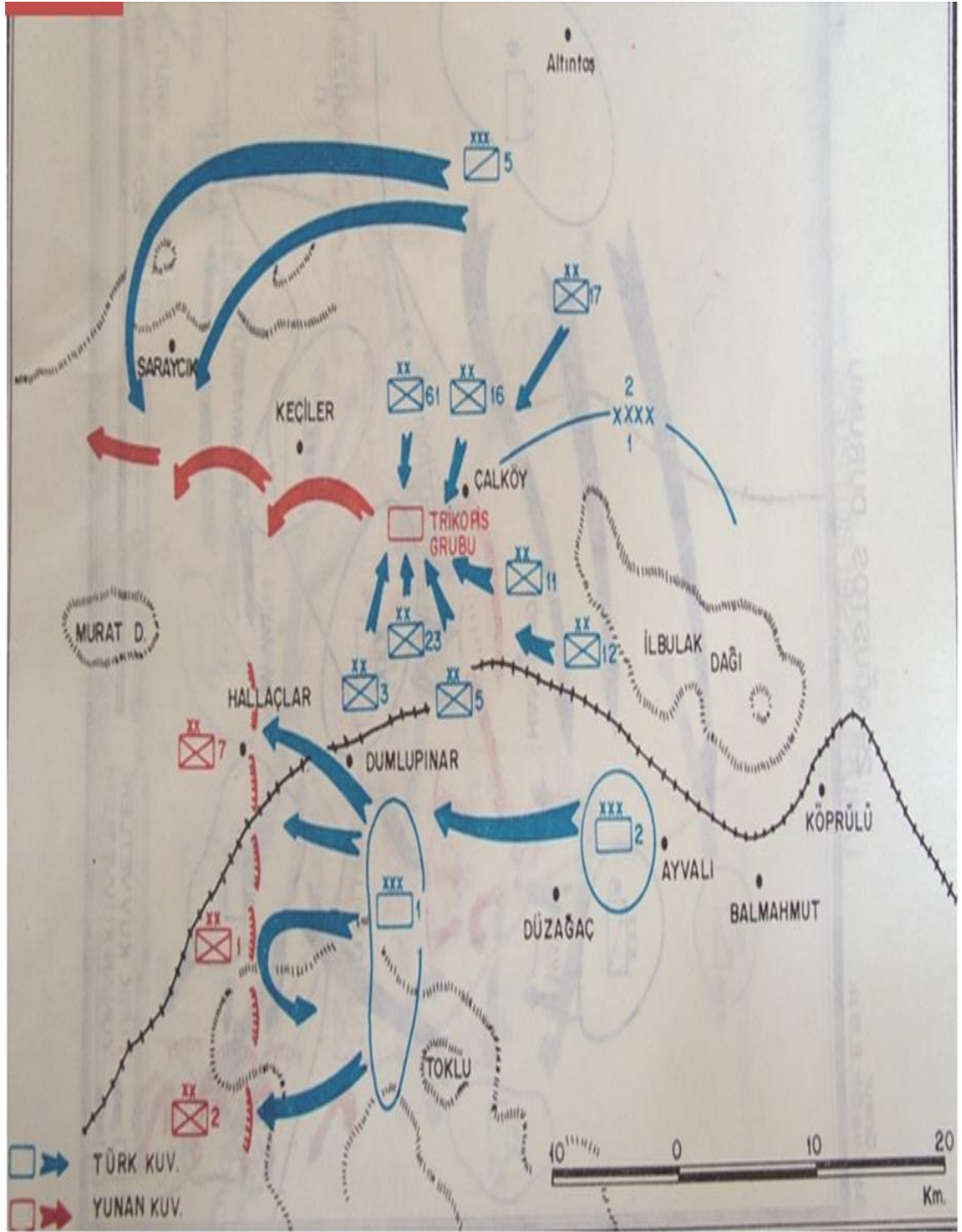
EK-12: Büyük Taarruz'da Türk ve Yunan Ordularının Nihai Tertiplenmesi, Bkz. Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 391.

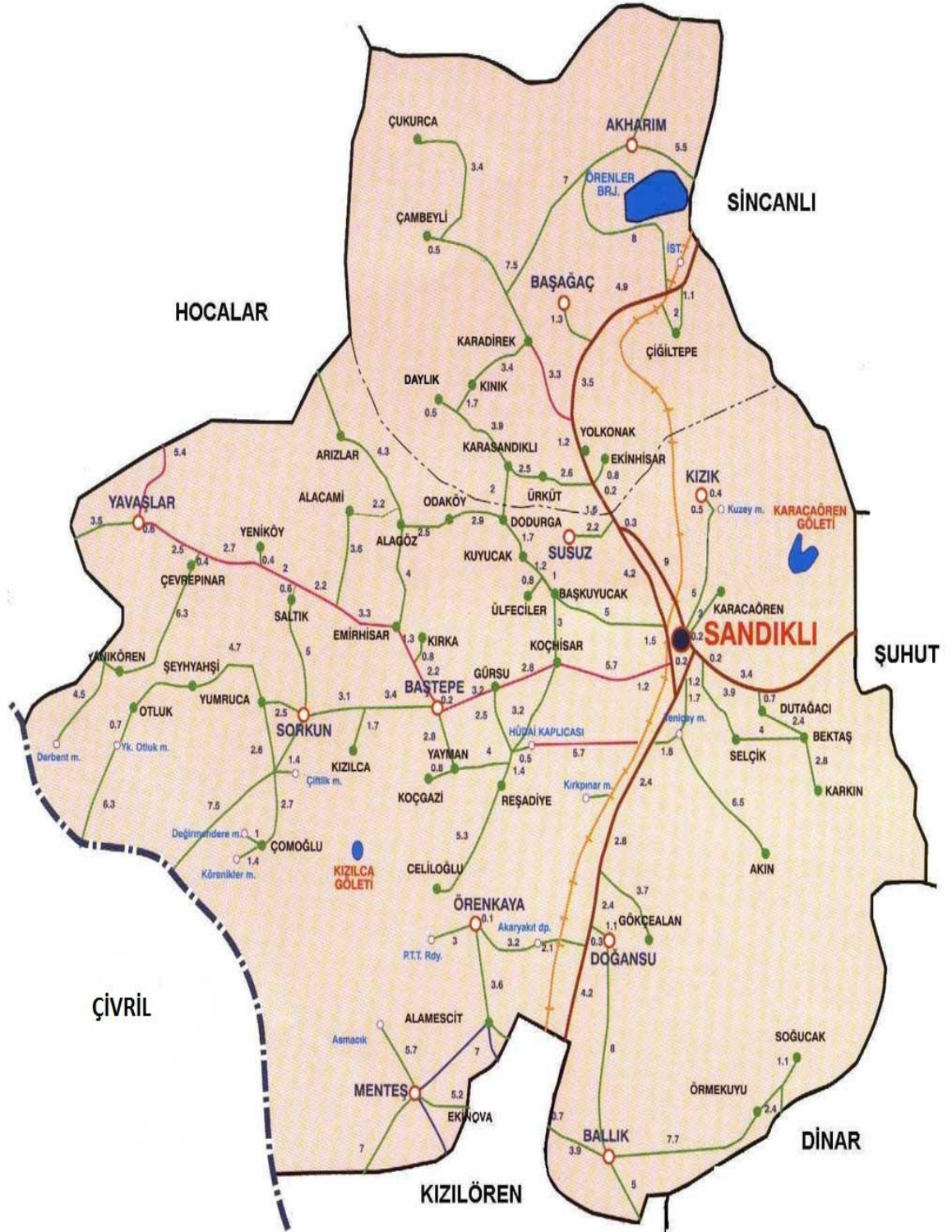
EK-13: Türk ve Yunan Kuvvetlerinin 26 Ağustos 1922 Tarihindeki Durumunu Gösteren Kroki, Bkz. Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 391.

EK-14: Türk ve Yunan Kuvvetlerinin 27 Ağustos 1922 Tarihindeki Durumunu Gösteren Kroki, Bkz. Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 391.

EK-15: 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde Türk ve Yunan Kuvvetlerinin Durumunu Gösteren Kroki, Bkz. Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, s. 391.

EK-16: Sandıklı İlçesi Merkez, Kasaba, Köyleri ve Çevresi

EK-17: Sandıklı'da 1919 Yılına Ait Bir Sokak Manzarası. Bkz. Arif Oruç, "İzmir Kuva-yı Milliye'si Nezdinde-13" *Tasvir-i Efkâr*, 7 Kânunuevvel 1335/7 Aralık 1919, nr: 2924, s.3.

EK-18: Sandıklı'nın Yunan İşgalinden Kurtuluşu Kutlamaları (12 Eylül 1936). Bkz. Ali Osman Karakuş vd., *Dünden Bugüne Sandıklı*, (1. Baskı), Sandıklı Belediyesi Yayınları-3, Sandıklı 2010, s. 116.